

‘Identiteitsvorming in een veranderende samenleving’

Wendy van der Zwart
Studentnummer: 0332895
Faculteit der Managementwetenschappen
Departement Sociale geografie
16 oktober 2007

Begeleiding:

Dr. Henk van Houtum (Radboud Universiteit)

Drs. Judith van Heeswijk (Hiteq)

Drs. Metje Jantje Groeneveld (Hiteq)

Drs. Marc David Brand (Hiteq)

Contact:

Hiteq, centrum van innovatie

Olympia 6-8

1213 NP Hilversum

Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoudsopgave

Samenvatting

1 Het onderzoek

- 1.1. Aanleiding
- 1.2. Inleiding
- 1.3. Leeswijzer

2 Methodologische paragraaf

- 2.1. Doel- en vraagstelling
- 2.2. Methoden

3 Begrippenkader

- 3.1. Jongeren
- 3.2. Generaties
- 3.3. Het socialisatieproces
- 3.4. Identiteit
- 3.5. Identiteitsvorming
- 3.6. Articulatiemacht
- 3.7. Media en identiteit
- 3.8. Zelfcategorisering
- 3.9. Functies en gevolgen van sociale identiteiten
- 3.10. De sociale context
- 3.11. Identiteit als verhaal

4 Ontwikkelingen tot nu toe

- 4.1. Globalisering
- 4.2. Nieuwe informatietechnologieën
- 4.3. Mediagebruik
- 4.4. Medialogica
- 4.5. Internet
  - 4.5.1. Communicatie
  - 4.5.2. Games
  - 4.5.3. Informatie
  - 4.5.4. Identiteitsexperimenten op het internet
- 4.6. Netwerksamenleving & nieuwe collectieven
- 4.7. Individualisering & keuzesamenleving
- 4.8. Gezin
  - 4.6.1. Emancipatie
  - 4.6.2. Kinderen
  - 4.6.3. Verhoudingen binnen het gezin

4.9. Multiculturele samenleving

4.9.1. De bevolkingssamenstelling

4.9.2. Het debat

4.9.3. De gevolgen

5 Toekomstige ontwikkelingen

6 Conclusie

7 Discussie

8 Literatuurlijst

Bijlagen

1: Lijst met geïnterviewde personen.

2: Lijst deelnemers aan de expertmeeting

1 Introductie

1.1. Aanleiding

Onderliggend afstudeeronderzoek is uitgevoerd in opdracht van innovatiecentrum Hiteq. Hiteq richt zich op technische beroepen en opleidingen en wil ondernemingen en onderwijsinstellingen uit deze tak, ondersteunen bij het richting geven aan hun strategische beleid en het toepassen van innovatie. Daarvoor ontwikkelt het centrum toekomstscenario's; visies op een toekomst die mogelijk gaat ontstaan.

In dit onderzoek wordt gekeken naar veranderingen in het proces van identiteitsvorming. Twintig jaar geleden zaten jongeren nog niet massaal op het internet of vlogen na hun studie naar Australië of Thailand. Hoe zal dit zijn over twintig jaar? Jongeren worden door het proces van globalisering geconfronteerd met nieuwe ideeën en culturen. Zal hierdoor een meer geglobaliseerde identiteit ontwikkelen? Of worden de banden met de lokale cultuur juist aangehaald?

Hiteq zoekt een antwoord op de vraag hoe een volgende generatie jongeren haar identiteit vormt en hoe deze identiteiten gekenmerkt kunnen worden. De wijze waarop jongeren zichzelf en anderen zien en definiëren heeft een grote invloed op de samenleving. Een verkenning op de verandering in identiteitsvorming zou bedrijven en instellingen kunnen helpen bij het ontwikkelen van hun beleid.

1.2. Inleiding

We bevinden ons momenteel in een tijdperk dat zich nadrukkelijk onderscheidt van het verleden. De Nederlandse samenleving heeft de afgelopen twintig jaar belangrijke maatschappelijke veranderingen ondergaan. Ontwikkelingen op het gebied van het vervoer (automobiliteit, luchtvaart), communicatiemiddelen (televisie, GSM, internet), economie (mondialisering, flexibilisering van de arbeid, economische migratie) en het sociale en persoonlijke leven (veranderende rolpatronen, vrijetijdsindustrie), hebben ervoor gezorgd dat de huidige generatie jongeren op een andere manier hun identiteit vormt dan vorige generaties.¹

Met name jongeren houden zich bezig met de vraag wie zij zijn en welke positie zij innemen binnen de sociale omgeving.² Zij hebben meer dan voorheen de keuze om zich te identificeren met groepen elders en komen steeds meer in aanraking met beelden, ideeën, mensen en producten vanuit verschillende delen van de wereld. Deze confrontatie met 'de ander', laat jongeren vragen stellen- en nadenken over de eigen identiteit.³ Maatschappelijke ontwikkelingen hebben voor een verandering gezorgd in identiteitsvorming en -beleving.

In de afgelopen twintig jaar hebben zich belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen voltrokken die opgroeiende jongeren hebben beïnvloed. In dit onderzoek worden deze veranderingen in de maatschappelijke omgeving geschetst en wordt gekeken in hoeverre identiteitsvorming is veranderd. Ook wordt onderzocht welke verwachte maatschappelijke ontwikkelingen invloed kunnen hebben op de manier waarop de volgende generatie haar

---

¹ Frissen & de Mul, 2000.

² De Bruin, 2005, p. 20.

³ Verkuyten, 1999, p. 5, Castells, 2004.

identiteit vormt. Het doel van het onderzoek is om te komen tot een inventarisatie van de ontwikkelingen rondom identiteitsvorming in Nederland en de manier waarop deze ontwikkelingen zullen doorwerken in de toekomst, om vervolgens tot een toekomstbeeld te komen van de manier waarop identiteiten in Nederland ontstaan en welke gevolgen dat heeft voor onze samenleving. De hoofdvraag binnen dit onderzoek is:

‘Welke gebeurtenissen en ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar hebben de manier waarop identiteiten van Nederlandse jongeren tot stand komen beïnvloed en op welke manier kunnen deze en andere trends van invloed zijn op de manier waarop identiteiten in de toekomst gevormd zullen worden en getypeerd kunnen worden?’

1.3. Relevantie

In dit onderzoek wordt gekeken welke verschuivingen zijn opgetreden in identiteitsvorming. Hierbij zijn de ontwikkelingen in de sociale omgeving als uitgangspunt genomen en is vervolgens gekeken op welke manier deze ontwikkelingen het proces van identiteitsvorming hebben beïnvloed of in de toekomst kunnen beïnvloeden. Met name de koppeling tussen generaties en identiteitsvorming maakt dit onderzoek anders dan andere onderzoeken naar identiteit. Dit onderzoek is met name bedoeld als een aanvulling op eerdere onderzoeken. Er wordt getracht om een gedeelte van het hiaat op te vullen in het wetenschappelijk onderzoek rondom identiteitsvorming.

De belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek worden gepubliceerd en aan de achterban van Hiteq verspreid. Deze kennis kan ingezet worden voor strategisch beleid voor (onderwijs) instellingen. Hierdoor heeft dit onderzoek ook een praktische relevantie.

1.4. Leeswijzer

Deze scriptie bestaat uit zeven hoofdstukken. In bovenstaand hoofdstuk is het onderzoek geïntroduceerd. In hoofdstuk twee wordt de onderzoeksvraag in verschillende deelvragen uiteen gezet en volgt een beschrijving van de verschillende onderzoeksmethoden waarvan gebruik is gemaakt. In het daarop volgende hoofdstuk wordt het methodologisch raamwerk behandeld, waarin de belangrijkste concepten binnen dit onderzoek worden toegelicht. Vooral de concepten socialisatie en identiteit nemen binnen dit onderzoek een belangrijke plaats in. Vervolgens worden de deelvragen in hoofdstuk vier en vijf beantwoord. In hoofdstuk vier worden de ontwikkelingen en gebeurtenissen beschreven die de huidige generatie jongeren hebben gevormd. In hoofdstuk vijf worden de verwachte ontwikkelingen beschreven die identiteitsvorming in de toekomst zal beïnvloeden. Daarna volgt in hoofdstuk zes een conclusie.

2 Methodologische paragraaf

2.1. Doel- en vraagstelling

De sociale context is erg van belang voor onderzoek naar identiteit. Enerzijds heeft de sociale context invloed op de wijze waarop identiteiten kunnen ontstaan. Door ontwikkelingen, bijvoorbeeld op het gebied van technologie, is de manier waarop mensen interacties met anderen aangaan veranderd. De mogelijkheden van mensen om zich met anderen te identificeren zijn vergroot. Ofwel de invloedsfactoren op identiteitsvorming, zijn veranderd.

Anderzijds heeft de sociale context en gebeurtenissen en ontwikkelingen in deze context invloed op de identiteitsbeleving. Door gebeurtenissen in de sociale context, het maatschappelijke en politieke debat en de informatie die tot mensen komt, is het belang dat mensen aan bepaalde deelidentiteiten hechten, veranderd. Bepaalde sociale scheidslijnen zijn bediscussieerd, veranderd en opnieuw ingevuld. Door gebeurtenissen en ontwikkelingen kunnen bepaalde identiteiten belangrijker en anderen minder belangrijk worden. Bepaalde verschillen tussen groepen worden meer uitgedragen dan andere verschillen. Deze verschillen hoeven niet werkelijk te bestaan, maar worden wel zo beleefd.

Dit onderzoek schetst de gebeurtenissen en ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar en de verwachte ontwikkelingen die van invloed zijn op identiteitsvorming. Het gaat zowel om verschuivingen in de invloedsfactoren op identiteitsvorming alsmede naar verschuivingen identiteitskenmerken.

Doel:

Het doel van het onderzoek is om te komen tot een inventarisatie van de ontwikkelingen rondom identiteitsvorming in Nederland en de manier waarop deze ontwikkelingen zullen doorwerken in de toekomst, om vervolgens tot een toekomstbeeld te komen van de manier waarop identiteiten in Nederland ontstaan en welke gevolgen dat heeft voor onze samenleving.

Hoofdvraag:

Welke gebeurtenissen en ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar hebben de manier waarop identiteiten van Nederlandse jongeren tot stand komen beïnvloed en op welke manier kunnen deze en andere trends van invloed zijn op de manier waarop identiteiten in de toekomst gevormd zullen worden en getypeerd kunnen worden?

Deelvragen:

- 1) Welke gebeurtenissen en ontwikkelingen hebben de afgelopen twintig jaar plaatsgevonden?
- 2) Hoe hebben deze gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn weerslag gehad op identiteitsvorming?
- 3) Welke ontwikkelingen worden de komende twintig jaar verwacht?
- 4) Welke invloed heeft dit op de manier waarop de volgende generatie haar identiteit vormt?
- 5) Hoe kunnen identiteiten van de volgende generatie jongeren getypeerd worden?

2.2. Methodes

Binnen dit onderzoek zijn er verschillende onderzoeksmethodes gebruikt. Om de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar te schetsen is

ten eerste literatuuronderzoek verricht. Daarnaast zijn vijf interviews gehouden met wetenschappers/ onderzoekers. Binnen Nederland wordt op verschillende plaatsen onderzoek verricht naar identiteitsvorming. De respondenten waren onder andere betrokken bij grootschalige onderzoeken naar identiteit, zoals het onderzoek *'playful identities'* (uitgevoerd door de wijsbegeerte faculteit van de Erasmus universiteit), 'Identificatie met Nederland' (uitgevoerd door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) en 'zelfbeelden' (uitgevoerd door Forum). Een lijst met geïnterviewde personen en een korte omschrijving van bovenstaande onderzoeken is terug te vinden in bijlage 1.

Tijdens de interviews is ingegaan op de ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar die het proces van identiteitsvorming hebben beïnvloed. Ook is de respondenten gevraagd welke trends en ontwikkelingen in de toekomst van invloed kunnen zijn op identiteitsvorming. Deze laatste vraag was over het algemeen lastig, omdat wetenschappers hier niet gemakkelijk uitspraken over doen.

Om de belangrijkste ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar te schetsen is naast de interviews en het literatuuronderzoek een interne brainstormsessie georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomst waren vier onderzoekers van Hiteq- en twee afgevaardigden van het management van Hiteq aanwezig. Na een korte presentatie over het onderzoek is hen gevraagd om de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar te benoemen die van invloed zijn geweest op identiteitsvorming van jongeren. De gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn geclusterd. Deze trendclusters heeft ieder vervolgens individueel geprioriteerd. Hierdoor werd duidelijk welke ontwikkelingen als de belangrijkste gezien worden voor identiteitsvorming. Omdat Hiteq binnen vier domeinen, 'Maatschappij', 'Onderneming en arbeid', 'Onderwijs' en 'Technologie', ontwikkelingen volgt en toekomstverkenningen uitvoert, resulteerde de interne brainstorm in een breed palet aan maatschappelijke en technologische ontwikkelingen. De uitkomsten van deze bijeenkomst vielen grotendeels samen met bevindingen uit de literatuur en uit de interviews en worden in hoofdstuk vier uiteen gezet. Ook is tijdens deze bijeenkomst een gevraagd welke van deze trendclusters als belangrijkste invloedsfactor gezien werden op het proces van identiteitsvorming van de volgende generatie jongeren. De uitkomsten van deze prioritering wordt in paragraaf 5.5 geschetst en vergeleken met de uitkomsten van de externe expertmeeting.

De verkregen onderzoeksresultaten uit literatuuronderzoek, de interne brainstormsessie en de interviews zijn verwerkt tot een 'startnotitie'. Deze notitie is tijdens een de expertmeeting (zie hieronder) voorgelegd aan de aanwezige experts. Deze konden hierop reageren en aanvullingen geven op de eerste onderzoeksresultaten. Zodoende zijn deelvraag één en - twee op verschillende manieren onderzocht.

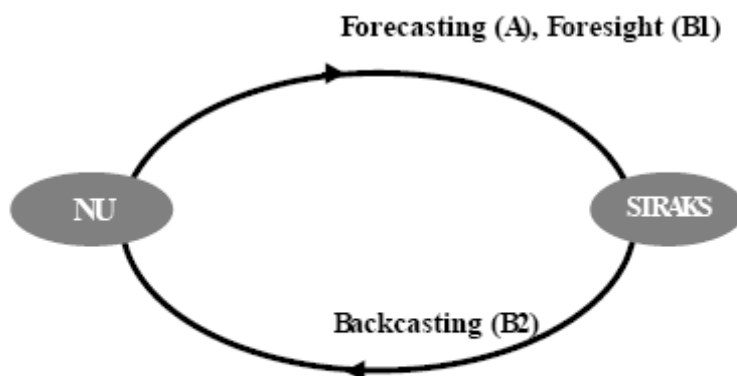
Om het tweede deel van de hoofdvraag te beantwoorden is een expertmeeting georganiseerd. De vraag: 'Welke trends en (verwachte) ontwikkelingen zijn van invloed op de manier waarop identiteiten in de toekomst gevormd en getypeerd worden?', stond tijdens deze bijeenkomst centraal. Expertmeetings worden vaker door Hiteq georganiseerd om trends in beeld te krijgen en de toekomst te verkennen. Een voordeel van zo'n meeting is dat er vernieuwende gedachten ontstaan doordat de deelnemers, die elk hun specifieke ideeën en expertise hebben over het onderwerp, op elkaar kunnen reageren en met elkaar kunnen discussiëren. Doordat de experts zelf een analyseslag maken, kunnen ze zich eerder vinden in de resultaten van deze studie. Ten slotte werkt deze methode sneller en effectiever dan het afnemen en analyseren van individuele interviews met experts. De bijeenkomst heeft op 1

oktober 2007 in Amsterdam plaatsgevonden. Hierbij waren zeven experts uit verschillende disciplines aanwezig, die elk expertise hebben over jongeren en het proces van identiteitsvorming (Zie bijlage twee voor de deelnemers).

Tijdens de expertmeeting zijn vier mogelijke toekomstbeelden, in de vorm van scenario's, gevormd. De begrippen 'toekomstbeeld' en 'scenario' worden vaak door elkaar gebruikt. "Een toekomstbeeld is een voorstelling van een toekomstige samenleving waarbij expliciet aandacht geschonken wordt aan de mogelijke ontwikkeling van de belangrijkste maatschappelijke trends op sociaal, economisch en cultureel terrein [...]." Een scenario is een uitwerking van een toekomstbeeld.⁴

Er zijn drie vormen van scenario-ontwikkeling. Ten eerste bestaat er een vorm van toekomst verkennen die 'forecasting' genoemd wordt. Deze scenario's worden ontwikkeld door bekende en zekere elementen te extrapoleren. Er wordt onderzocht welke elementen de grootste invloed hebben op een bepaalde fenomeen. De scenario's zijn gericht op waarschijnlijkheid. Voorbeelden zijn; voorspellingen van het weer of de verwachte bevolkingsgroei.⁵ Daarnaast worden scenario's ontwikkeld via de 'foresight-' en 'backcasting methode'. Bij de 'backcasting methode' worden wenselijke toekomstbeelden gevormd. Vervolgens wordt gekeken welke stappen er gezet moeten worden om tot dit wenselijke toekomstbeeld te komen. Bij de 'foresight methode' worden scenario's ontwikkeld door "causaal redeneren vanuit bekende en onbekende elementen en relaties".⁶ In tegenstelling tot 'forecasting' worden ook meer onzekere elementen meegenomen in het ontwikkelen van de scenario's.

Figuur 1: Weergave van drie typen toekomstverkenningen

Dit onderzoek wil de invloeden op identiteitsvorming en –beleving inzichtelijk maken. Jongeren leven in een snel veranderende omgeving, waarin verschillende ontwikkelingen een rol spelen op het proces van identiteitsvorming. Deze invloeden op identiteitsvorming zijn onzeker en aan verandering onderhevig. Hierdoor leent de 'foresight methode', als manier om tot scenario's te komen, zich het beste voor dit onderzoek. Om tot deze mogelijke toekomstbeelden te komen zijn tijdens de expertmeeting de volgende stappen gezet.

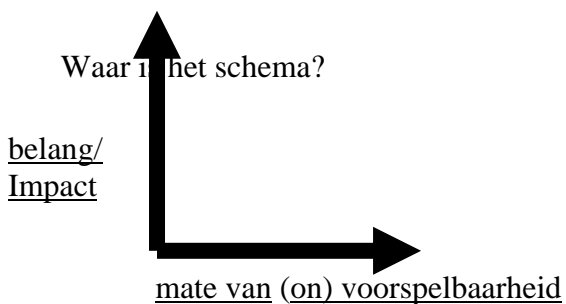
⁴ Janssen et. al., 2004, p. 8. & Engelen et. al. 2002, p. 8,9.

⁵ Engelen et. al. 2002, p. 8,9.

⁶ Ibid.

Met behulp van de experts werden de trends en ontwikkelingen in kaart gebracht die volgens de aanwezigen van invloed zijn op de identiteitsvorming van de volgende generatie jongeren. Deze trends en verwachte ontwikkelingen zijn eerst individueel door alle experts in kaart gebracht. Vervolgens zijn de trends en ontwikkelingen bediscussieerd en zijn er clusters gevormd door ontwikkelingen van dezelfde aard bij elkaar te voegen. In hoofdstuk 5 volgt een overzicht van alle benoemde trendclusters.

Om te bepalen wat de mate van (on) voorspelbaarheid is van de trendclusters en wat het belang/ impact van de trendclusters zal zijn, is aan de experts gevraagd de trendclusters te wegen. Alle clusters hebben een positie binnen de volgende grafiek gekregen.

Op de x-as is de mate van (on) voorspelbaarheid uitgezet. Op de y-as is het belang van de trend uitgezet. De twee clusters waarvan het verwachte belang voor identiteitsvorming het grootst is en het bovendien het meest onzeker is in welke richting de trend zich zal ontwikkelen, vormen de assen waarop de scenario's ontwikkeld zijn. Uiteraard zijn alle benoemde trendclusters meegenomen bij het vormen van de toekomstbeelden. In hoofdstuk 5 volgt een uiteenzetting van de uitkomsten van de expertmeeting. Zowel de trendclusters, de invulling van het assenkruis en de scenario's worden in dit hoofdstuk gepresenteerd.

3 Theoretisch raamwerk

In dit hoofdstuk wordt de theoretische achtergrond van het begrip 'identiteit' behandeld. In dit hoofdstuk wordt een uitleg van het identiteitsbegrip gegeven. Ook wordt gekeken op welke manier een identiteit zich vormt en welke invloedsfactoren daarbij een rol spelen. De functies en gevolgen van sociale identiteiten worden ook in dit hoofdstuk behandeld.

3.1 Jongeren

Wetenschappers vanuit verschillende disciplines verschillen van mening op welke manier en op welke leeftijd het proces van identiteitsvorming zich voltrekt. (Een belangrijk deel van de wetenschap gaan ervan uit dat identiteiten instabiel zijn en gedurende het leven gevormd worden. Identiteiten zijn volgens hen altijd 'under construction'.⁷)

⁷ Hall in De Bruin, 2005, p. 20 & Frissen & de Mul, 2000.

De pedagogiek en de psychologie volgen met name de levenslooptheorie van Erikson.⁸ (Zijn zij onderdeel van dat ‘‘deel van de wetenschap’’ of niet?) Hij onderscheidt acht fasen in een mensenleven. In iedere levensfase krijgt de mens te maken met een psychosociale crisis die opgelost moet worden. De resultaten van deze crisis zijn van invloed op de persoonlijkheid van iemand. In levensfase vijf, dit is de periode van adolescentie, zijn het vormen van een stabiele identiteit en een stabiel zelfbeeld de belangrijkste opgaven. In deze leeftijdsfase (12-18 jaar) ontwikkelen jongeren een beeld van zichzelf in vergelijking met andere personen. Wanneer het proces slaagt wordt aan het eind van deze fase een stabiele identiteit gevormd. Wanneer het proces mislukt kan er rolverwarring optreden en een identiteitscrisis ontstaan. Binnen deze theorie wordt ‘identiteit’ bekeken vanuit een psychologisch oogpunt.

Binnen dit onderzoek wordt van de eerste invalshoek uitgegaan waarin identiteiten in de context van het dagelijks leven steeds opnieuw worden gevormd.⁹ Welke theorie(en) volg je dan: de sociaal constructivisten en/of Erikson? Zowel jongeren als volwassenen zijn hiermee bezig. Toch staat het construeren van identiteiten bij jongeren meer op de voorgrond omdat zij, meer dan volwassenen, bezig zijn met het zoeken van een plaats in de samenleving. Terwijl een kind een stabiel idee heeft van wie hij is, verandert dit in de adolescentie. In deze levensfase ontwikkelt een persoon een kritischer en abstracter denkvermogen en krijgt een individu de behoefte om zichzelf te plaatsen in de sociale omgeving. Vooral in de vroege adolescentie (12 tot 14 jaar) zijn jongeren in hoge mate zelfbewust en bezig met identiteitsvorming.¹⁰

In dit onderzoek verstaan we onder ‘jongeren’ of ‘adolescenten’ personen in de leeftijdsgroep 12-18 jaar. Hoewel kinderen vanaf hun achtste levensjaar in staat zijn om doelbewust verschillende identiteiten aan te wenden om anderen te beïnvloeden, ontstaat er pas rond het twaalfde levensjaar de behoefte om de identiteit te ontdekken en hiermee te spelen.¹¹ Vandaar dat in dit onderzoek ‘twaalf’ als ondergrens gehanteerd wordt. Uit onderzoek van Patti Valkenburg¹² is gebleken dat jongeren op oudere leeftijd minder behoefte hebben om te experimenteren met hun identiteit. Geleidelijk worden jongeren volwassen en hebben een meer stabiel beeld van wie zij zijn. In dit onderzoek is gekozen voor een bovengrens van achttien jaar.

3.2 Generaties

In dit onderzoek wordt gekeken welke gebeurtenissen en ontwikkelingen identiteitsvorming en voor de huidige en volgende generatie jongeren hebben beïnvloed. Met de huidige generatie worden jongeren bedoeld die tussen de jaren 1985 en 2000 geboren zijn. Wanneer in dit onderzoek gesproken wordt over de volgende of nieuwe generatie, dan worden jongeren geboren tussen 2000 en 2015 bedoeld. Een generatie kun je definiëren als “mensen die drie onderdelen van het leven met elkaar delen: het verleden, het heden en de toekomst, waarbij bepaalde grote historische gebeurtenissen op hetzelfde moment met elkaar worden gedeeld.”¹³ Hoewel Boschma en Groen in hun boek ‘De Einsteingeneratie’ een periode van twintig jaar hanteren¹⁴, wijzen verschillende onderzoeken uit dat een periode van vijftien jaar een goede

---

⁸ Erikson, 1968 in De Bruin, 2005, p. 20.

⁹ Hall, 1990, 222 in De Bruin, p. 20.

¹⁰ Valkenburg et. al., 2006, p. 49.

¹¹ in Valkenburg et. al. 2006, p. 49.

¹² Valkenburg et. al. 2006, p. 49.

¹³ Boschma & Groen, 2006, p. 13, 14.

¹⁴ Ibid.

maatstaf is om te spreken van een generatievormende periode.¹⁵ Wanneer in deze scriptie gesproken wordt over een generatie dan wordt hierbij uitgegaan van een periode van 15 jaar.

Omdat jongeren opgroeien in een specifieke tijd waarin een bepaalde set van normen, waarden, meningen en voorkeuren centraal staat, worden zij door een specifieke tijdsgeest gevormd. Deze achtergrond nemen zij mee in alle levensfasen, in het heden maar ook in de toekomst.¹⁶ Gebeurtenissen of kenmerken van een bepaalde tijdsgeest of omgeving drukken een stempel op opgroeiende jongeren. Om generatievormend te zijn moeten deze, wel voldoende groot en belangrijk zijn om een stempel te drukken op de jeugd. Een oorlog, of de seksuele revolutie van de jaren zestig zijn zulke generatievormende fenomenen. Niemand die in die tijdsperiode opgroeide kon zich hieraan onttrekken.¹⁷ In dit onderzoek zullen trends en ontwikkelingen worden geschetst die invloed (gaan) hebben op de huidige en volgende generatie jongeren.

Hoewel jongeren gevormd worden door de tijdsgeest waarin zij opgroeien, kunnen de meningen, voorkeuren, wensen, hobby's van jongeren binnen een generatie verschillen. Jongeren binnen een generatie zijn niet homogeen. Zij verschillen onder andere in leeftijd, opleidingsniveau, culturele achtergrond, religie, directe woonomgeving. Toch kan gezegd worden dat de bredere maatschappelijke omgeving waarbinnen zij opgroeien hen voor een belangrijk deel vormen. Veranderingen binnen de sociale omgeving hebben invloed op identiteit.

3.3 Het socialisatieproces

Jongeren definiëren en herdefiniëren identiteit in relatie met anderen. De culturele omgeving is belangrijk. Hier vinden sociale interacties plaats en worden identiteiten gedefinieerd.¹⁸ Van kinds af aan krijgen jongeren de regels, normen, waarden en gedragsbepalingen aangeleerd die binnen de 'cultuur' waarin zij opgroeien gangbaar zijn. Zij leren de maatschappelijke positie van bepaalde subgroepen en gedragsregels voor hoe zij zich tegenover bepaalde individuen moeten gedragen. Deze sociale indelingen worden voor jongeren 'normaal' en zorgen voor een "geheel van vanzelfsprekende manieren van denken, voelen en doen."¹⁹ De indelingen en de betekenissen die hieraan gegeven worden, zijn niet statisch. Ze verschillen per cultuur en kunnen met de tijd veranderen.

Het aanleren van 'cultuur' is niet altijd een bewust proces. Het onbewuste proces wordt enculturatie genoemd.²⁰ "Tijdens dit proces, leert het individu zich de benodigde denkwijzen en vanzelfsprekendheden, ofwel het binnen die maatschappelijke situatie gangbare gedrag, eigen te maken."²¹ Naast enculturatie worden bepaalde gedragsregels, normen, waarden, en de manier van denken over een bepaalde cultuur ook bewust aangeleerd. Dit leerproces wordt socialisatie genoemd.²² Er bestaan verschillende definities van het begrip socialisatie. De visie van Matthijssen een zeer overtuigende. Hij benadrukt dat het socialisatieproces zowel beschouwd kan worden vanuit de maatschappij alsmede vanuit het individu. Vanuit de maatschappij bezien is socialisatie "het sociale proces, via hetwelk individuen worden

---

¹⁵ Groeneveld, 2007b, p. 11.

¹⁶ Boschma & Groen, 2006, p. 13, 14.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Verkuyten, 1999, p. 150.

¹⁹ Verkuyten, 1999, p. 31.

²⁰ Berry et al. In de Swart, 2005, p. 31,32.

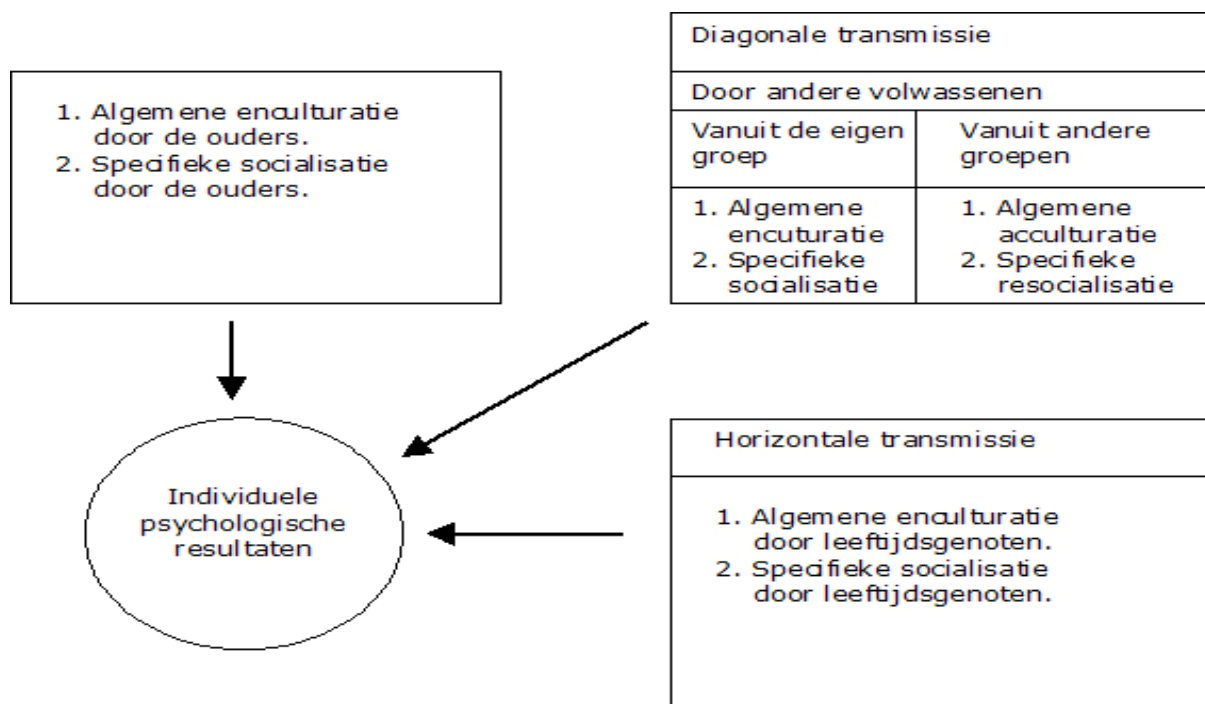
²¹ Segall et al. in Dialektopoulos, 2003, p. 79.

²² Clausen in Kósa, 2005, p. 121 & Scarr et al in Kósa, 2005, p. 121.

ingevoerd in bestaande sociale systemen”. Vanuit het individu beschouwd kan socialisatie gezien worden als “het proces waardoor individuen in interactie met de sociale omgeving hun eigen identiteit ontwikkelen.”²³ Via het socialisatieproces worden de sociale vaardigheden en gedragspatronen aangeleerd om te kunnen functioneren binnen groepen, en vormen individuen hun identiteit.²⁴

In het laatste decennium zijn belangrijke verschuivingen opgetreden in de manier waarop wetenschappers naar het proces van socialisatie kijken.²⁵ Eerdere definities gingen er vanuit dat het proces van socialisatie zich alleen tijdens de jeugd, en overwegend binnen het gezin afspeelt. Er zou sprake zijn van een rechtstreeks tussenmenselijke beïnvloeding, waarbij het kind passief is. Het socialisatieproces werd dus voorgesteld als een eenzijdige beïnvloeding vanuit de maatschappij op het kind. Culturele overdracht zou in deze definities vooral plaatsvinden via de ouders, andere volwassenen en leeftijdsgenoten. In onderstaand schema is voorgesteld op welke manier jongeren de normen, waarden en gedragsregels van de cultuur waarbinnen zij opgroeien, verkrijgen.

Figuur 1²⁶: Vormen van ‘culturele transmissie’.

Het laatste decennium is er een verandering zichtbaar binnen het socialisatiebegrip. Het socialisatieproces wordt steeds meer gezien als een leerproces wat zich over het hele leven uitstrekt. Bovendien zijn niet alleen het gezin maar ook andere sociale contexten van invloed. Het hoeft niet langer te gaan om een directe tussenmenselijke beïnvloeding. Een groot aantal normen, gedragingen, categorieën en definities worden bijvoorbeeld overgebracht door de massamedia.²⁷

²³ Matthijssen in Dialektopoulos, 2002, p. 76.

²⁴ Maccoby, 2007, p. 13.

²⁵ Kósa, 2005.

²⁶ Berry et. al. in De Swart, 2005, p. 32.

²⁷ Bandura in Kósa, 2005 .

Naast de erkenning dat ook de bredere sociale omgeving van belang is in het proces van socialisatie en identiteitsvorming, is het duidelijk dat jongeren steeds meer zelf een actieve rol in hun proces van socialisatie nemen. Jongeren hebben meer dan vroeger de mogelijkheid om eigen keuzes te maken. *“For some time now, we have seen children as playing an active part in the construction of their own standards, so socialisation should not be seen as the child’s simply taking on the standards of others.”*²⁸ *“Door de vrijmaking uit traditionele klasse- en familiebindingen en uit traditionele geslachts- en leeftijdsspecifieke rollen, wordt iedereen meer vormgever van en verantwoordelijk voor zijn eigen leven.”*²⁹

Binnen de wetenschap is steeds meer aandacht voor de bredere sociale omgeving als invloedsfactor op identiteitsvorming. Adolescenten construeren een identiteit niet alleen binnen de context van de familie. Ook de historische achtergrond en de geografische, sociale en politieke omgeving waarin de familie leeft is van belang voor identiteitsvorming.³⁰ Door het proces van globalisering is deze sociale omgeving zelfs verder verbreed. In dit onderzoek wordt gekeken naar veranderingen in de sociale omgeving van de afgelopen twintig jaar en de gevolgen daarvan voor het proces van identiteitsvorming. Bovendien zijn met behulp van experts verwachte ontwikkelingen opgesteld die van invloed kunnen zijn op de identiteitsvorming van de komende generatie Nederlandse jongeren. In hoofdstuk vier en vijf worden deze ontwikkelingen weergegeven. In de volgende paragraaf wordt het begrip ‘identiteit’ uitgelegd.

3.4. Identiteit

De afgelopen tijd is het aantal beschouwingen over en onderzoeken naar identiteit enorm toegenomen. Zowel in onderzoek als in het dagelijks leven heeft het begrip geen eenduidige betekenis.³¹ Vanwege de verschillende opvattingen is het belangrijk te specificeren wat er binnen dit onderzoek met ‘identiteit’ bedoeld wordt.

Verkuyten en Wentholt geven een goede conceptuele verheldering en afbakening van het begrip ‘identiteit’. Het begrip ‘identiteit’ heeft volgens hen betrekking op de wijze waarop mensen zichzelf en anderen positioneren in de sociale omgeving en de wijze waarop dergelijke posities een persoonlijke betekenis krijgen.³² Identiteit is een dynamisch concept. Ze wordt gevormd in interactie en in contrast met anderen.³³ In de literatuur wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen de persoonsidentiteit en de sociale identiteit. Iemand kan zichzelf en anderen immers definiëren als een uniek individu en als lid van sociale verbanden. Hierbij refereert de persoonsidentiteit aan *“[ ] self- categories which define the individual as a unique person in terms of their individual differences from other persons.”*³⁴ Bij de ‘sociale identiteit’ ligt de nadruk niet bij het unieke van een bepaald persoon maar bij de overeenkomsten die iemand met anderen heeft. Identiteit refereert tegelijkertijd zowel aan het unieke, datgene wat onderscheidend is van anderen, als mede aan het gemeenschappelijke, dat wat je met mensen deelt. Afhankelijk van het perspectief wordt de ene dan wel de andere kant van de medaille centraal gesteld.³⁵

---

²⁸ Bugental & Goodnow in Maccoby, 2007, p. 14 & Bugental & Grusec in Maccoby, 2007, p. 14

²⁹ Duimel en De Haan, 2007, p. 132.

³⁰ Fulop & Ross, 2005, p. 1.

³¹ Verkuyten, 1988, p. 57.

³² Verkuyten, 1988, p. 60.

³³ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 41.

³⁴ Turner in Ellemers e.a, 1999, p. 12.

³⁵ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 41.

Identiteit gaat zowel om hoe iemand zichzelf positioneert als om de wijze waarop anderen dat doen. Beide hangen met elkaar samen. Deze samenhang wordt duidelijk met het onderstaande citaat van Liesbeth?? van Zoonen.

“Er is geen persoonlijk idee van wie ‘ik’ bijvoorbeeld als vrouw ben, zonder dat dat verwijst naar een gedeeld vertoog van vrouwelijkheid. ‘Ik’ kan eveneens nauwelijks een idee van ‘hoogleraarschap’ ontwikkelen zonder dat ik een beeld heb van hoe andere hoogleraren dat gedaan hebben en nog doen. Net zo min kan ‘ik’ een persoonlijke identiteit als moeder ontwikkelen zonder mij bewust te zijn van algemenere, cultureel gevormde moederschapidealën. Zonder dat ik me er dagelijks van bewust ben, ben ik wit, maar dat gebrek aan persoonlijke reflectie is natuurlijk alleen mogelijk omdat ‘wit’ de dominante culturele identiteit is. Tegelijkertijd keren al mijn persoonlijke handelingen en gedragingen in die verschillende identiteitscontexten weer terug in de collectieve vertogen van vrouwelijkheid, moederschap en hoogleraarschap.”³⁶

Met dit citaat wordt duidelijk dat de wijze waarop iemand zichzelf ziet samenhangt met algemeen geldende beelden die binnen een samenleving gelden. Het algemene beeld van wat een moeder behoort te zijn en hoe zij zich behoort te gedragen, heeft invloed op individuen. Via het socialisatieproces worden sommige van deze geldende discoursen en beelden die geldend zijn binnen een specifieke samenleving, aangeleerd. De invulling en betekenis van categorieën, zoals moeder, hoogleraar of vrouwelijkheid, kunnen in de loop van de tijd veranderen.

Ten tweede laat dit citaat zien dat mensen meerdere deelidentiteiten hebben. Iemand kan zowel moeder, hoogleraar als vrouw zijn. Het belang en de intensiteit van deze verschillende verbindingen kan veranderen met de tijd. Mensen zijn in staat, naar gelang de omstandigheden, te laveren tussen verschillende identiteiten.³⁷ In onze samenleving, waarin individualiteit een belangrijke waarde is, worden meer verschillende identiteiten aangeboden en ingevuld dan in ‘meer traditionele samenlevingen’.³⁸

Tot slot benadrukt dit citaat dat ‘identiteit’ voor een machtsongelijkheid zorgt. Dominante groepen binnen een samenleving, zoals de ‘autochtone blanke bevolking’ of ‘hetero’s’, zijn zich vaak niet bewust van deze deelidentiteit. Zij beschouwen zichzelf als ‘gewoon’ terwijl personen die niet binnen de dominante sociale classificaties passen, opvallen en afwijkend zijn. Er gaat een grote normaliserende en idealiserende werking uit van de dominante groep over wat en hoe je moet zijn, ofwel welke deelidentiteiten gangbaar en ‘normaal’ zijn en welke niet.³⁹ Hierdoor worden kansen en mogelijkheden van individuen en groepen beïnvloed.

3.5 Identiteitsvorming

Een sociale identiteit ontstaat doordat er binnen een samenleving onderscheid gemaakt wordt tussen mensen. Op basis van specifieke kenmerken wordt de sociale omgeving in groepen ingedeeld. Er wordt een verdeling gemaakt tussen mensen die het onderscheidende kenmerk wel bezitten en tussen mensen die dit niet bezitten. Deze sociale indelingen maken voor anderen herkenbaar wie iemand is. Op deze manier creëren actoren een orde in de sociale

---

³⁶ Van Zoonen, 2003, p. 10.

³⁷ Barker in de Swart, 2005, p. 37.

³⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 46.

³⁹ Verkuyten, 1999, p. 32.

omgeving waardoor deze beheersbaar wordt.⁴⁰ De staat, de media en de dominante cultuur bepalen voor een belangrijk deel de criteria waarmee mensen en groepen worden ingedeeld.⁴¹ Verschillen zoals geslacht, leeftijd, of sociale rollen kunnen de basis vormen voor deze indeling in groepen.

Omdat er verschillende criteria mogelijk zijn om mensen in categorieën te plaatsen en een onderscheid tussen wij en zij te maken, hebben mensen meerdere identiteiten. Iemand kan tegelijkertijd man, leraar, Nederlander, vader en Moslim zijn. Toch zijn niet alle kenmerken waarop je mensen kunt indelen identiteitsrelevant. Naast een indeling is er een bepaalde gedragscode nodig. Identiteitsrelevante sociale indelingen zorgen voor stereotype verwachtingspatroon over hoe iemand zich zal of behoort te gedragen. Zowel mensen van binnen als van buiten deze categorieën hebben deze verwachtingen.⁴² Identiteiten beïnvloeden op deze manier de mogelijkheden van mensen.

Naast de gedragsmanifestaties en de sociale categorieën is de zijnsdefinitie een belangrijk element van identiteit. Een persoon wordt “in zijn definiëring afhankelijk van de categorieën waarin hij geplaatst wordt.”⁴³ Wanneer mensen anderen indelen in een andere categorie dan de categorie waarin zij zichzelf indelen, dan achten ze deze persoon ook als wezenlijk anders dan zichzelf.⁴⁴ Deze verschillen hoeven niet daadwerkelijk te bestaan. Het gaat om de beleving van deze verschillen. Er worden veelal zelfstandige naamwoorden gebruikt om aan te geven wat iemand sociaal gezien is, bijvoorbeeld Surinamer of Chinees. Wanneer er verteld wordt dat iemand Afrikaans is, wordt deze informatie gebruikt om er andere kenmerken aan te koppelen. Dit gebeurt op basis van deze categorisering. Terwijl er geen eigenschappen worden gedefinieerd, worden deze toch toegekend. Leden van eenzelfde groep worden geacht bepaalde onzichtbare kenmerken te delen. De mensen worden als echt verschillend van anderen ervaren. Sociale categorieën leiden tot bepaalde verwachtingen met betrekking tot gedrag en tot een beoordeling van wat iemand sociaal gezien is. Dit laatste kan omschreven worden als de zijnsdefinitie.⁴⁵

3.6. Zelfcategorisering

De sociale omgeving speelt een belangrijke rol bij het vormen van een sociale identiteit doordat zij de kenmerken die aan de basis van de sociale groeperingen liggen, benoemen. De manier waarop de sociale omgeving een persoon categoriseert en herkent hoeft niet overeen te komen met de wijze waarop deze persoon zijn eigen identiteit ervaart. Een sociale indeling kan verschillen van een persoonlijke beleving.⁴⁶

Figuur 2: Definities zelfcategorisering en sociale categorisering.

Zelfcategorisering	Sociale categorisering
De manier waarop het individu zichzelf definieert en in een groep plaatst.	De indeling in categorieën die door anderen gemaakt wordt.

⁴⁰ Verkuyten, 1988, p. 61.

⁴¹ Bauman in Kuik, 2004, p. 11.

⁴² Verkuyten, 1988, p. 61

⁴³ Verkuyten, 1988, p. 62.

⁴⁴ Verkuyten, 1999, p. 26.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Verkuyten, 1999, p. 24.

Mensen hebben het streven om een sociale indeling en zelfcategorisering te laten samenvallen. Mensen hebben zelf ideeën over wie zij zijn en bij welke sociale groepen zij horen. Hiernaar gaan zij zich gedragen om ervoor te zorgen dat anderen hen ook als zodanig zien. Verkuyten zegt daarover in een interview: “Mensen willen dat dat in overeenstemming is. Je wilt niet dat je jezelf ergens plaatst en dat anderen zeggen: ‘je bent toch geen echte Gothic? Komop. Dat slaat nergens op’. Dat is niet goed. Je moet het waarmaken. En daarmee heb je rekening te houden met wat anderen aanvaardbare criteria vinden.”⁴⁷

Het kan voorkomen dat een zelfcategorisering verschilt van de wijze waarop anderen iemand plaatsen. Andersom kan het gebeuren dat anderen iemand plaatsen waar diegene zichzelf niet in herkent. Toch kunnen mensen deze indeling niet gemakkelijk naast zich neerleggen.

Sociale categorisering en zelfcategorisering hoeven elkaar niet te overlappen. Iemand kan zichzelf als Gothic, Nederlandse, vrouw of moslim zien, terwijl de sociale omgeving dit niet erkent. Ook kan een persoon door de omgeving gezien worden als lid van een bepaalde groepering terwijl het betreffende individu zichzelf niet als zodanig bestempelt. De identiteitsbeleving en zelfcategorisering verschillen dan van de sociale categorisering door anderen. Hoewel mensen zichzelf niet zo bestempelen heeft deze sociale indeling wel consequenties. Mensen worden aangesproken en behandeld als lid van de groepering.

3.7. Functies en gevolgen van sociale identiteiten

Identiteiten worden gevormd omdat ze een aantal functies hebben. Maar sociale identiteiten kunnen ook problemen geven. Identiteiten zorgen voor een proces van in- en uitsluiting. Een gevoel van ‘wij’, kan alleen ontstaan wanneer er ook een ‘zij’ bestaat. Dit onderscheid hoeft niet problematisch te zijn. Verkuyten zegt hierover: “Je kan je identiteit definiëren in oppositie tot anderen. Dan ga je juist benadrukken waarvan je weet dat anderen dat afwijzen. Maar er zijn ook voorbeelden waarbij dat niet zo belangrijk is. Er is wel verschil, en je gebruikt het verschil om aan te geven hoe je jezelf ziet, maar dat verschil betekent nog geen tegenstelling. Het is meer en/ en, wij zijn zo en zij zijn zo, in plaats van of/ of.”⁴⁸ Problemen ontstaan met name wanneer identiteiten in oppositie tot anderen gedefinieerd worden. Hierbij wordt de eigen groep als positief gezien en krijgen andere groepen negatieve stereotype kenmerken aangewezen. Mensen worden in dit geval vaak niet als een individu gezien, maar als lid van een groep, met bepaalde (negatieve) stereotype kenmerken.⁴⁹ Uitsluiting en stereotyperingen kunnen leiden tot verzet.⁵⁰ Dit verzet kan op verschillende manieren plaatsvinden. Groepen kunnen vreedzaam de discussie met anderen aangaan of op andere manieren (bijvoorbeeld via het gedrag) anderen proberen te overtuigen van hun ongelijk. Ook kunnen mensen gaan handelen naar de stereotype verwachtingen die anderen over hen hebben, of zich juist terugtrekken binnen de eigen groep omdat deze als veilig wordt beschouwd.⁵¹

Naast de negatieve gevolgen hebben sociale identiteiten ook verschillende functies. Ten eerste zorgen sociale identiteiten voor een orde in de sociale omgeving. Identiteiten bieden mensen een leidraad omdat ze aangeven wat er van hen verwacht wordt en wat mensen van anderen

---

⁴⁷ Interview Prof Dr. M. Verkuyten gehouden op 19- 07- 2007.

⁴⁸ Interview Dr. M. Verkuyten, gehouden op 19- 07- 2007.

⁴⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 53.

⁵⁰ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 61.

⁵¹ Interview Prof Dr. J. De Mul, gehouden op 4-9- 2007; WRR, 2007, p. 61.; Interview Dr. M. Verkuyten, gehouden op 19- 07- 2007.

kunnen verwachten. Mensen willen anderen ergens kunnen plaatsen zodat duidelijk is wat iemand sociaal gezien is. Op het moment dat we met mensen te maken krijgen die we niet kennen, begint de zoektocht naar wie de ander is. Mensen proberen door het toekennen van sociale identiteit orde en voorspelbaarheid te genereren.⁵² Het volgende citaat van Maryam Hassouni in *Volkskrant Magazine*⁵³ laat zien dat ‘deze zoektocht’ ook vervelend kan zijn. Doordat Maryam kennelijk niet in het stereotypebeeld past dat anderen van een ‘Marokkaan’ hebben, was zij voor hen lastig te plaatsen. Het beeld dat anderen over haar hadden, kwam niet overeen met haar eigen idee. Deze discrepantie kan voor problemen zorgen.

Je zegt ‘Marokkaan’, maar je bent toch in Amsterdam geboren?

“Als je dit op mijn vijftiende had gevraagd had ik gezegd dat ik Nederlander ben. Maar ondertussen zeg ik dat ik Marokkaan ben. Ik ben hier geboren, ik heb een Nederlands paspoort. Ik studeer hier, maar toch (...) Als ik ergens zeg dat ik Nederlander ben dan volgt direct de vraag: ‘Waar ben je geboren?’ Als ik dan zeg ‘Amsterdam’, dan vragen zij direct: ‘Waar komen je ouders vandaan?’ Ze zoeken net zo lang tot ze je in een hokje kunnen duwen. Dan weten ze weer wat ze wel en niet met je kunnen bespreken. Als je gewoon meteen zegt dat je Marokkaan bent, ben je in één keer van dat hele gesprekje af. Dat scheelt mij een hoop ergernis. Je bent voortdurend bezig je los te maken van andermans vooroordelen. Dan moet je weer laten zien wie de echte Maryam is. Ik heb geen zin in iedere keer dat gevecht. Sommige Marokkanen laten zich geheel leiden door de vooroordelen die er over hen zijn. Dat heb ik als puber ook gedaan”

Naast een orde zorgen sociale identiteiten bovendien voor erkenning en zelfvertrouwen. Mensen hebben de behoefte om gewaardeerd te worden om wie en wat ze zijn. Mensen streven naar positieve sociale identiteiten. Een prestatie van leden vanuit de groep voelt als een persoonlijke prestatie. Denk bijvoorbeeld aan de vreugde die ontstaat wanneer Nederlandse sporters een overwinning boeken. Andersom voelt een bedreiging van de groep in veel gevallen als een persoonlijke bedreiging of aanval. Een derde functie van sociale identiteiten is het zorgen voor een verbondenheid met anderen. Een kenmerk van mensen is dat zij op zoek zijn naar emotionele bindingen met anderen.⁵⁴

3.8. De sociale context

Mensen hebben meerdere omgevingsrelaties en dus meerdere identiteiten. Niet iedere deelidentiteit is op ieder ogenblik even relevant. Hoewel bepaalde deelidentiteiten zo dominant zijn dat ze in allerlei situaties op de voorgrond staan, is identiteitstoekenning en identiteitsbeleving in hoge mate contextafhankelijk.⁵⁵

De situatie waarin iemand zich bevindt is van belang bij het vaststellen of een bepaalde identiteit relevant is voor de identiteitstoekenning en identiteitsbeleving. In bepaalde situaties zijn bepaalde identiteiten meer van belang dan in andere situaties. Mc Guire geeft als voorbeeld: “*If I am a black woman in a group of white woman I tend to think of myself as a black, if I move to a group of black man, my blackness loses salience and I become more conscious of being a woman.*”⁵⁶ De situatie is een belangrijke contextuele variabele voor de

---

⁵² Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 51.

⁵³ Interview met Maryam Hassouni, in *Volkskrant Magazine* 2-12-2006 in WRR, 2007, p. 54,55.

⁵⁴ Uitzonderingen daargelaten.

⁵⁵ Verkuyten, 1999, p. 30.

⁵⁶ Mc Guire in Verkuyten, 1988, p. 64.

vraag welke identiteit op de voorgrond treedt. Wanneer een situatie, of breder gezien, de sociale context verandert, verandert ook het belang van bepaalde identiteiten.

Bovendien hangt identiteitstoekenning en identiteitsbeleving af van de verhoudingen en relaties die er bestaan tussen en binnen de groepen die sociaal worden gecategoriseerd. Verschillen in etnische identiteit worden bijvoorbeeld minder belangrijk wanneer jongeren een gezamenlijk belang of interesse hebben. Wanneer de eigen groep een sterke sociale controle kent, zal er een sterkere oriëntatie zijn op de eigen groep.⁵⁷ De relaties en kenmerken hiervan, die individuen in hun sociale omgeving onderhouden met andere mensen binnen en buiten hun eigen groep, spelen een rol bij de identiteitsbeleving en –toekenning.

Naast de sociale context hebben actoren ook zelf invloed op het belang dat aan verschillende deelidentiteiten gegeven wordt. Zij interpreteren de specifieke omstandigheden en bestaande situaties naar eigen inzicht. Hierdoor geven zij zelf betekenis aan bepaalde situaties en omstandigheden en handelen hiernaar.⁵⁸

Al naar gelang de context en de interpretaties van een persoon, kan een bepaalde deelidentiteit op de voorgrond treden en anderen naar de achtergrond verdrijven. De context kan breder getrokken worden dan de directe sociale omgeving. Het ontwikkelen van een identiteit vindt zowel plaats in een micro als in een macrocontext. Ook historische, economische en politieke omstandigheden hebben invloed op de wijze waarop identiteiten beleefd en toegekend worden.

Articulatiemacht

Groepsidentificaties spelen zich niet af in een sociaal vacuüm, maar hangen in belangrijke mate samen met de beeldvorming waarmee jongeren te maken hebben. In het dagelijks leven worden verschillen en overeenkomsten tussen groepen uitgedragen en ter discussie gesteld. De kerk, het gezin, de media en de overheid zorgen in belangrijke mate voor deze beeldvorming. Zij brengen normen, gedragingen, categorieën en definities over.⁵⁹ Deze instituties beschikken over articulatiemacht. “Articulatiemacht is het vermogen van een groep of institutie om een bepaalde definitie op te leggen die verstrekkende gevolgen kan hebben voor de mate waarin iemand erbij hoort of niet (in- en uitsluiting). Het is de macht om te benoemen, categoriseren, identificeren en de macht om te bepalen wat wat is en wie wie. Het gaat daarbij om de identificatie van burgers in relatie tot godsdienst, gender, etniciteit, geletterdheid etc.”⁶⁰

De overheid is één van de belangrijkste ‘agenten’ in dit proces.⁶¹ Zij bepaald voor een groot deel de criteria waarmee mensen en groepen worden ingedeeld. Hierdoor heeft zij invloed op de kansen die mensen hebben.⁶² Ook worden categorieën, normen en regels verdedigd en ter discussie gesteld. De Tweede Kamer is hier dagelijks mee bezig. Via de media worden politieke discussies doorgespeeld aan een breder Nederlands publiek. Het beleid wat de overheid uitvoert en de termen waarin zij spreekt is van invloed op de samenleving en de

---

⁵⁷ Verkuyten, 1999, p. 30, 31.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Bandura, in Kósa, 2005, WRR, 2007, p. 55- 57, 143- 146.

⁶⁰ WRR, 2007, p. 55.

⁶¹ Ibid.

⁶² Bauman in Kuik, 2004, p. 11.

beeldvorming omtrent bepaalde groepen. Andersom zijn maatschappelijke discussies ook van invloed op het beleid.⁶³

Niet iedere groep binnen de samenleving heeft een even grote mogelijkheid om geldende normen en regels ter discussie te stellen. Sommige groepen zijn niet goed georganiseerd of niet voldoende in staat om standpunten te formuleren. Ook zijn arena's waar discussies op gang komen vaak moeilijk toegankelijk. Opvattingen die te zeer afwijken of bedreigend zijn voor de gevestigde orde worden zo veel mogelijk geweerd. Het aanpassen van een algemeen geldende norm is daarom niet gemakkelijk.⁶⁴

Mensen passen zich over het algemeen gemakkelijk aan geldende normen aan. Pas wanneer meerdere mensen een bepaalde norm niet onderschrijven of niet in staat zijn hiernaar te leven, kunnen problemen ontstaan. Mensen kunnen zich terugtrekken binnen de eigen groep of tegen normen ingaan en rebelleren. Om beide te voorkomen moeten mensen de mogelijkheid hebben om heersende normen ter discussie te stellen. Groepen met weinig articulatiemacht worden soms door de overheid gesteund. Door middel van subsidies kunnen zij zich beter organiseren of toegang krijgen tot bepaalde arena's waar zij geldende normen ter discussie kunnen stellen.

Media en identiteit

Naast de overheid hebben de media articulatiemacht. Zij bieden een overvloed aan beelden, woorden, verhalen en voorstellingen waardoor zij jongeren beïnvloeden. Ook worden normen, waarden, categorieën en gedragingen ter discussie gesteld en rolmodellen geboden waarmee jongeren zich kunnen identificeren.⁶⁵ De media worden ook wel eens een '*identity market*' genoemd.⁶⁶ Door de inhoud van de media te interpreteren vormen jongeren ideeën over zichzelf en anderen en positioneren zij zichzelf in de bredere sociale omgeving.⁶⁷

De macht van de media om bepaalde rolmodellen te vormen en te verheerlijken is enorm. Wanneer bepaalde waarden, levensstijlen, rollen en persoonlijkheden veelvuldig in de media terugkomen, suggereert dit dat deze onder een groot publiek geaccepteerd zijn.⁶⁸ De media zijn een constante bron van informatie voor het verkrijgen van informatie over bijvoorbeeld mannelijkheid en vrouwelijkheid, etniciteit of kind zijn. De invloed van dominante mediarepresentaties is specifiek van belang tijdens de fase van adolescentie.⁶⁹ Door het observeren en internaliseren van media-inhoud worden jongeren beïnvloed in hun ontwikkeling als individu.⁷⁰ De manier waarop genderrollen, minderheden en dergelijke gepresenteerd worden, heeft invloed op identiteitsvorming.

3.9. Identiteit als verhaal

Mensen vertellen veelal een verhaal om aan te geven wie zij zijn. Volgens Ricoeur⁷¹ is 'het verhaal' een goede metafoer, en bovendien het middel met behulp waarvan we onze identiteit

---

⁶³ WRR, 2007, p. 55, 56.

⁶⁴ WRR, 2007, p. 58, 140, 141.

⁶⁵ Van Zoonen, 2003, p. 11.

⁶⁶ Vogelgesang in De Bruin, 2005, p. 24.

⁶⁷ De Bruin, 2005, p. 17 & Singer en Singer, in Kósa, 2005.

⁶⁸ van Zoonen 2003.

⁶⁹ Kósa, 2005, p. 124, 125.

⁷⁰ Valkenburg in De Bruin, 2005, p. 23.

⁷¹ in Frissen & De Mul, 2000, p. 12.

vorm geven. Als we aan iemand vragen: “Wie ben jij?”, wordt een verhaal verteld om dit aan te geven. Dit verhaal ligt niet vast. Al vertellend maak je het verhaal en vorm je pas je identiteit. Er zijn allerlei narratieve elementen die een rol spelen in het alledaagse leven. Mensen hebben praktische kennis, motieven, belangen, doelen, levensidealen die hun handelen begeleiden. Dit kan bewust of onbewust zijn. Jongeren leren tijdens het proces van socialisatie en enculturatie hoe ze zich moeten gedragen omdat ze bijvoorbeeld man, Christen of zigeuner zijn. Deze aangeleerde discoursen en regels zijn onderliggend aan het handelen van mensen.

Wanneer het impliciete levensverhaal, wat al in handelingen te zien was, expliciet wordt verteld in de zin van een verhaal, dan spreekt Ricoeur van fase twee in identiteitsvorming. Het vertellen van ‘wie je bent’ kan op allerlei manieren. Dat kan in een gesprek zijn, middels een dagboek of autobiografie of door het bijhouden van een homepage of persoonlijke website.⁷²

Het derde stadium is dat mensen zich gaan identificeren met dat verhaal. Het verhaal wordt als het ware een model om jezelf te begrijpen. Filosoof Prof Dr. Jos de Mul geeft tijdens een interview de volgende twee voorbeelden.

“Algemeen zou je kunnen zeggen is het vaak zo dat mensen de omweg van een uitdrukking nodig hebben om tot zichzelf te komen. Ik neem een voorbeeld. Het is niet zo dat als je een werkstuk moet maken het al helemaal in je hoofd zit en dat je het alleen maar op hoeft te schrijven. Nee, het schrijven zelf is een worsteling. Om het verhaal goed op papier te krijgen. Wanneer je het verhaal opnieuw bekijkt, dan lees je: ‘Hé zo zit het!’. En dan is het helderder in je hoofd geworden. Het is niet zo dat je het al helder in je hoofd had en dat je het alleen maar even op moest schrijven. Nee, het leerproces zit in die uitdrukking en daar identificeer je je mee. En dat is bij identiteit ook zo zegt Ricoeur.”⁷³

“Als ik vraag hoe was je vakantie, dan heb je misschien van alle indrukken die je hebt opgedaan nog niet echt een verhaal gevormd. Maar door er over te vertellen dan wordt het een verhaal met een bepaalde identiteit. Je kunt diezelfde vakantie op een heleboel manieren vertellen. En hij wordt pas die vakantie voor jezelf zoals die uiteindelijk is door het verhaal dat je uiteindelijk vertelt. Die explicitering is erg belangrijk want daar construeer je eigenlijk je beleving. Op het moment dat je het beleeft, beleef je het misschien nog maar half zou je kunnen zeggen. Door er een expliciet verhaal over te vertellen wordt het pas heel concreet en helder voor jezelf. En datzelfde geldt voor identiteit als zodanig. Het is niet zo dat je een identiteit al hebt. Jij vraagt wie ik ben, en dan zal ik jou even vertellen wie ik ben. Nee op het moment dat ik het aan jou ga vertellen, vorm ik het ook voor mijzelf als het ware.”⁷⁴

Er zijn verhalen die mensen over zichzelf als individu of collectief vertellen, en er zijn verhalen die binnen een samenleving worden verteld. Beide soorten verhalen zijn belangrijk voor identiteitsvorming. Zij dienen als rolmodel waar mensen hun eigen identiteit aan kunnen spiegelen. Hoewel Ricoeur zijn theorie baseerde op de verhalen die in de 19^e eeuw verteld werden, zoals romans of de bijbel, identificeert de huidige generatie jongeren zich ook met andere verhalen. Tegenwoordig kijken en luisteren jongeren naar verhalen die in films, op het internet en in songteksten verteld worden. Dit zijn anno 2007 de toepassingen en middelen die jongeren gebruiken om hun identiteit gestalte te geven en hier vinden jongeren rolmodellen

---

⁷² Ricoeur in Frissen & De Mul, 2000, p. 12 -15.

⁷³ Interview Prof Dr. J. De Mul, gehouden op 4-9- 2007.

⁷⁴ Ibid.

waarmee ze zich identificeren. De inhoud en kenmerken van deze verhalen en de manier waarop deze verhalen verteld worden verschillen met het verleden.

Samenvattend kan het begrip 'identiteit' omschreven worden als de manier waarop een persoon in relatie met een bepaalde omgeving wordt gedefinieerd en zichzelf definieert. Identiteit is een gelaagd begrip waarbij analyse op verschillende niveaus kan plaatsvinden. Een identiteit kan zich manifesteren als iets collectiefs. Mensen zien zichzelf en worden als lid van een bepaalde groep gezien, bijvoorbeeld zoals bij een 'nationale of religieuze identiteit'. De kenmerken op grond waarvan deze categorieën tot stand komen, worden sociaal toegekend en gedefinieerd. De media en de politiek spelen hierbij een belangrijke rol. Bepaalde identiteitskenmerken en categorieën worden al van kinds af aan via enculturatie en socialisatie aangeleerd. Naast groepsidentiteiten kan identiteit als iets individueels gezien worden, zoals bij de persoonlijke identiteit. Hierbij moet gerealiseerd worden dat deze persoonlijke identiteit ook gevormd wordt door interactie met anderen. Identiteit kan gezien worden als een sociale constructie die niet tot stand kan komen en kan bestaan zonder anderen. Verhalen zijn een goede metafoor voor 'identiteit' en bovendien het middel waarmee identiteiten gevormd worden.

4 Significante maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland

Dit onderzoek gaat over de identiteitsvorming van de huidige en volgende generatie jongeren. De huidige generatie jongeren is eind jaren tachtig en in de jaren negentig geboren en opgegroeid. In deze periode hebben zich belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen voltrokken die deze generatie hebben helpen vormen. In dit hoofdstuk worden deelvraag één en deelvraag twee beantwoord. De belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen die de afgelopen twintig jaar hebben plaatsgevonden worden uiteengezet en er wordt aangegeven welke invloed dit heeft gehad op identiteitsvorming.

De ontwikkelingen en gebeurtenissen die in dit hoofdstuk geschetst worden, zijn niet willekeurig gekozen. Literatuuronderzoek, interviews en een interne brainstorm vormde de basis voor onderliggend hoofdstuk. Tijdens de Hiteq brainstorm zijn gebeurtenissen en ontwikkelingen gedefinieerd die een belangrijke invloed hebben gehad op identiteitsvorming van de huidige generatie jongeren. Tijdens deze bijeenkomst zijn de trends nader gepreciseerd en geprioriteerd HOE DAN?. Er zijn nog wel andere belangrijke ontwikkelingen aan te wijzen, wat is je afbakencriterium geweest? (Tip: noem een aantal auteurs die aangeven dat X Y en Z toonaangevende ontwikkelingen zijn geweest in NL de afgelopen twee decennia) De ontwikkelingen en gebeurtenissen die als het belangrijkste benoemd zijn, worden in dit hoofdstuk weergegeven. De gegevens van de interne brainstorm zijn vergeleken met de ontwikkelingen die er in de literatuur- en tijdens de interviews beschreven worden. Hieronder volgt een overzicht.

4.1. Globalisering

Bij een beschrijving van de afgelopen twintig jaar, kan het proces van globalisering niet ontbreken. Globalisering verwijst naar het figuurlijk inkrimpen van de aarde, waardoor mensen steeds meer van de rest van de wereld bewust- en afhankelijk worden. De volgende

definitie maakt dit duidelijk. “*Globalization as a concept refers both to the compression of the world and the intensification of consciousness of the world as a whole... both concrete global interdependence and consciousness of the global whole.*”⁷⁵ Maar het proces van globalisering gaat verder dan alleen een bewustzijn van deze wereld. Mensen worden ook door deze wereld beïnvloed en gaan daarnaar handelen.

Dat het proces van globalisering plaatsvindt, staat buiten kijf. Echter er bestaat discussie over het startpunt van dit proces. Binnen dit debat nemen wetenschappers verschillende posities in. Een deel van de wetenschappers is van mening dat het proces zich al eeuwen voltrekt, maar het effect van dit proces is niet altijd gelijk geweest. Pas in het midden van de vorige eeuw heeft er volgens deze groep een opleving en acceleratie plaatsgevonden. Een andere stroming is van mening dat globalisering een recent fenomeen is.⁷⁶ Concluderend zijn beide stromingen van mening dat globalisering recentelijk in een stroomversnelling is geraakt.⁷⁷

In sommige onderzoeken wordt globalisering voornamelijk als een economisch proces gezien, waarbij economieën over de wereld steeds meer wederzijds afhankelijk worden. In dit onderzoek wordt globalisering als een bredere ontwikkeling gezien, die invloed heeft op verschillende dimensies van het maatschappelijke leven. Waters geeft de volgende treffende definitie van globalisering: “*A social process in which the constraints of geography on economic, political, social and cultural arrangements recede, in which people become increasingly aware that they are receding and in which people act accordingly.*”⁷⁸

Globalisering kan zowel op politiek, cultureel en op economisch niveau geanalyseerd worden en heeft verschillende gevolgen voor identiteitsvorming en –beleving. Op politiek niveau kan globalisering zowel als kans en als bedreiging gezien worden. De nationale identiteit, die lange tijd heeft gezorgd voor stabiliteit, kan door dit proces als minder belangrijk worden beschouwd. Verbondenheid met andere landen, of gebieden werd met het proces van globalisering net zo vanzelfsprekend als verbondenheid met het land en de plaats van herkomst⁷⁹. Toch lijkt een groot deel van de burgers erg gehecht aan de nationale identiteit. Hoewel de Nederlandse identiteit volgens prinses Maxima (en het WRR rapport) niet bestaat, “lijken steeds meer Europeanen zich eerder naar binnen te richten dan naar buiten. Een groot deel van de burgers zoekt zingevende kaders en houvast op een lager geografisch niveau: dat van de staat, de regio of zelfs de stad.”⁸⁰ Globalisering zorgt voor een verruiming van de geografische context waarbinnen identiteiten gevormd worden. Maar toch lijkt de angst voor het onbekende te zorgen dat mensen teruggrijpen naar houvast en kaders op een lager geografisch niveau, zoals de staat.

4.2. Nieuwe informatie technologieën

Technologische ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar hebben in belangrijke mate bijgedragen aan het proces van globalisering. In het boek ‘*The rise of the network society*’ betoogt de Spaanse socioloog Castells dat er eind vorige eeuw, een informatietechnologische revolutie heeft plaatsgevonden. Doorbraken op het gebied van informatietechnologie, zoals de microprocessor (computer op een chip) en het internet, hebben voor ongekende

---

⁷⁵ Robertson in Waters, 1995, p. 4.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Waters, 1995, p. 5.

⁷⁹ Van Houtum, 2007a

⁸⁰ WRR, 2007, p. 24.

mogelijkheden op andere terreinen gezorgd. Doordat de opkomst van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën alle sferen van het leven beïnvloed heeft, kan deze ontwikkeling gezien worden als een revolutie. Revoluties zorgen niet alleen voor nieuwe apparaten en producten, ze hebben ook invloed op processen. Het proces waarop mensen met elkaar kunnen communiceren is door deze revolutie veranderd.

Een nieuwe informatietechnologie, zoals internet, is van invloed op de manier waarop jongeren zichzelf en de wereld zien, contacten aangaan en leren. Het fenomeen 'internet' is daarom van invloed op identiteitsvorming en –beleving. Dit communicatiemiddel, en de dalende kosten hiervan, maakt het gemakkelijker om contacten te onderhouden met individuen uit andere landen. Voor veel migranten is het eenvoudiger geworden om blijvend contact te onderhouden met het land van herkomst of met landgenoten elders. “Deze ‘nieuwe transnationale’ migranten hebben wellicht een andere identiteitsontwikkeling dan eerdere groepen die uiteindelijk in de ontvangende samenleving opgingen.”⁸¹ Veel landen van vestiging hebben de vrees dat migranten hun identiteit “mede ontwikkelen op basis van hun identificaties met groepen in het herkomstland of in de wijdere diaspora⁸² en zich dus niet primair op het land van vestiging richten.”

Nieuwe mediavormen, zoals internet, die door deze informatietechnologische revolutie zijn ontstaan, hebben invloed op identiteitsvorming. Het 'net' wordt wel gezien als een 'laboratorium van postmoderne identiteitsvorming'.⁸³ In de volgende paragraaf wordt de verschuiving van het mediagebruik en de invloed van informatietechnologie op identiteitsvorming behandeld.

Mediagebruik

De media zijn een steeds belangrijkere rol gaan spelen in het articuleren van normen. Via de media worden normen ter discussie gesteld. Ook worden hier keuzes gemaakt welke meningen, standpunten, nieuwsitems meer aandacht krijgen dan anderen. De afgelopen jaren zijn er steeds meer kanalen bijgekomen waarlangs normen, standpunten, rolmodellen die allen invloed hebben op jongeren, worden aangeboden. Hierbij kan gedacht worden aan een uitbreiding van televisiekanalen en de opkomst van het internet. Het internet wordt als een van de belangrijkste ontwikkelingen beschouwd die de huidige generatie gevormd heeft.

Internet is erg populair onder jongeren. Terwijl lezen van gedrukte media, het luisteren naar de radio en het kijken naar de televisie (zie tabel), de afgelopen vijftien jaar is verminderd, heeft het internetgebruik een vlucht genomen. Hierdoor is het totale mediagebruik in de afgelopen vijftien jaar gelijk gebleven.

Tabel ?????; Televisie (als hoofdactiviteit), naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975- 2005 (in uren per week).⁸⁴

---

⁸¹ Ibid.

⁸² Engbersen et al. in WRR, 2007, p. 25.

⁸³ Turkle in van Zoonen, 2003, p. 12

⁸⁴ SCP tijd als spiegel.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
publieke zenders	8,4	8,1	8,8	5,9	4,3	4,0	2,9
12-19 jaar	6,9	8,3	8,4	4,7	2,1	1,5	0,8
20-34 jaar	7,0	6,6	7,5	4,7	2,7	1,7	1,0
35-49 jaar	8,4	7,6	8,1	5,4	4,0	3,5	2,2
50-64 jaar	9,4	8,5	9,3	6,9	5,5	5,7	3,9
≥ 65 jaar	11,7	11,1	12,2	9,5	8,3	7,6	6,5
commerciële zenders ^a				3,3	6,1	5,7	5,4
12-19 jaar				4,4	9,0	6,3	5,2
20-34 jaar				3,2	6,0	6,2	4,9
35-49 jaar				2,9	5,3	5,4	4,9
50-64 jaar				3,4	5,7	4,9	5,5
≥ 65 jaar				3,1	6,0	6,2	6,7

a Nederlandstalige zenders met algemene programmering (in 2005: RTL4, 5 en 7, SBS6, Net5, Veronica en Talpa).

Het aantal huishoudens dat over een pc beschikt is tussen 1985 en 2000 gestegen van 18% naar 70%. De verspreiding zette zich voort, zodat in 2005, 87% van de huishoudens een pc thuis beschikbaar had. Voor huishoudens met kinderen ligt dit percentage nog hoger⁸⁵.

Ook maken steeds meer mensen gebruik van het internet. Een wereld zonder internet is voor de meeste jongeren moeilijk voor te stellen. Toch is het ontstaan van het internet een relatief recent fenomeen. Hoewel het internet in 1969 tijdens de Koude Oorlog, door de Amerikaanse defensie is ontwikkeld, beleefde internet zijn echte grote doorbraak onder een breed publiek pas in de jaren 90. In de afgelopen jaren is het aantal internet gebruikers explosief toegenomen en is de verspreiding nagenoeg voltooid. Het aandeel van de Nederlandse bevolking dat thuis over een internet-aansluiting beschikt steeg van 16% in 1998 naar 83% in 2005. Voor huishoudens met gezinnen ligt dit percentage nog hoger. Uit cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt dat bijna iedere jongere in de thuissituatie over een computer en een internet-aansluiting beschikt.⁸⁶ Voor meer dan 80% van de jongeren is internet een alledaagse bezigheid. Zo'n 8,5 uur per week zijn zij in hun vrije tijd met het internet bezig.

Tabel ??: Computergebruik off-line en on-line (als hoofdactiviteit, alleen vrije tijd), naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975- 2005 (in uren per week)

⁸⁵ Duimel en De Haan, 2007.

⁸⁶ Dit was reeds vanaf het einde van 2005 het geval (Duimel en De Haan, 2007).

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
offline			0,1	0,5	0,9	1,3	1,3
12-19 jaar			0,4	0,8	1,9	2,7	2,3
20-34 jaar			0,1	0,5	1,3	1,0	1,3
35-49 jaar			0,1	0,5	0,8	1,4	0,9
50-64 jaar			0,1	0,5	0,5	1,2	1,2
≥ 65 jaar			0,0	0,1	0,3	0,5	1,1
online						0,5	2,5
12-19 jaar						0,7	6,2
20-34 jaar						0,6	2,9
35-49 jaar						0,6	2,3
50-64 jaar						0,5	1,8
≥ 65 jaar						0,1	0,8

Bron: SCP (TBO'75'-05)

Jongeren tussen de 12 en 19 besteden meer tijd aan computeren dan aan televisie kijken. Aangezien internet onder jongeren zo snel ingang vindt, lijkt de recente opmars van internet slechts een voorbode van verdere verschuivingen op het mediamenue de komende jaren. Jongeren hebben immers de toekomst.⁸⁷ Het medium waarvan jongeren gebruik maken, heeft invloed op het soort nieuws dat hen bereikt en de impact die dit op hen heeft. Onderliggende paragraaf gaat daar verder op in.

Medialogica

Het mediagebruik van de huidige generatie is anders dan de voorgaande generaties. Het nieuws dat de huidige jongere bereikt, komt tot een andere manier tot deze jongere dat bij voorgaande generaties. Voorheen bereikte het nieuws het Nederlandse volk via een krant, of via de nieuwslezer, die het nieuws aan de mensen thuis voorlas. Momenteel bereikt het nieuws jongeren via beelden. Dit gegeven heeft invloed op zowel de impact van nieuwsberichten, als op de verhalen die verteld worden.

Het medium heeft gevolgen voor de impact van het nieuws. Er wordt wel eens gezegd: 'Woorden raken in je hoofd, beelden in je maag'. De impact van het neerstorten van het WTC gebouw in New York zal ongetwijfeld een andere impact hebben gehad wanneer er geen beelden beschikbaar geweest zouden zijn.

Medialogica speelt hierbij een rol. Dit wil zeggen dat het medium dat gebruikt wordt om nieuws te brengen, bepalend is voor de boodschap die gebracht wordt. Er wordt wel eens

⁸⁷ SCP, *tijd als spiegel*, p. 45- 50.

gezegd: 'The medium is the message', in plaats van de boodschap zelf. De vorm van het medium wat gekozen wordt om een nieuwsitem over te brengen, bepaalt in sterke mate welk nieuws wordt verspreid. De beschikbaarheid van beeldmateriaal is bijvoorbeeld sterk sturend voor de aandacht die de televisie aan bepaalde onderwerpen geeft en de wijze waarop ze dat geeft. Uit het boek: 'Het zijn net mensen', van Midden- Oosten correspondent Joris Luyendijk wordt duidelijk dat niet alle verhalen goed te filmen zijn. Sommige parels halen het nieuws niet vanwege gebrek aan beelden, en bij het journaal geldt: zonder beelden geen verhaal.

4.3. Internet

Omdat het internet volgens de experts een grote invloed heeft op de huidige generatie jongeren, wordt dit medium in een aparte paragraaf behandeld. De verschillende toepassingen waarvan jongeren gebruik maken, en de invloed op identiteitsvorming worden in deze paragraaf belicht.

4.3.1. Communicatie

Internetgebruik van jongeren is naast het 'informatie verkrijgen' en 'entertainment' gericht op het communiceren met anderen.⁸⁸ Zij zien dit medium als een ontmoetingsplek zonder openingstijden. Vooral chatprogramma's (zoals MSN), weblogs en profielsites⁸⁹ zijn veelgebruikte toepassingen. Waarschijnlijk dankt MSN haar populariteit aan de snelheid. E-mail gaat voor veel jongeren te langzaam en wordt bestempeld als 'een communicatiemiddel voor bejaarden'.⁹⁰

MSN is *het* communicatiekanaal van jongeren (zie figuur 3). De overgrote meerderheid van de jongeren (89%) chat alleen met vrienden en bekenden.⁹¹ Internet gaat niet ten koste van 'real life' contacten. Het wordt met name als een aanvulling gebruikt. Bestaande vriendschappen worden verdiept en geïntensiveerd. Online contacten kunnen wel leiden tot een uitbreiding van het offline netwerk. Netwerken kunnen via het internet uitgebreid en versterkt worden.

Figuur 3: Gebruik internet voor MSN van personen met een internetverbinding, naar leeftijdsgroepen, 2005 (in procenten).⁹²

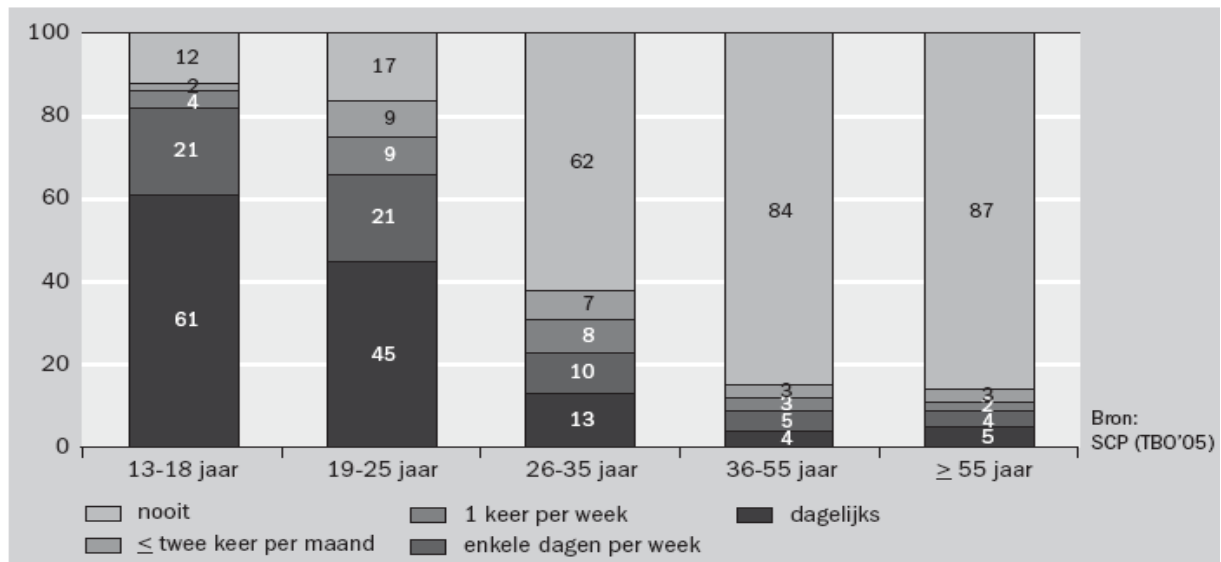
⁸⁸ Duimel en De Haan, 2007; Boschma & Groen, 2006.

⁸⁹ Ouders gebruiken deze toepassingen minder. Een profiel is een soort homepage waarop jongeren een of meer foto's en een beschrijving van zichzelf kunnen plaatsen om reacties van andere gebruikers van de site uit te lokken (Valkenburg, Peter en Schouten, 2005).

⁹⁰ Dit is gebleken uit een onderzoek van SARV dat in Boschma en Groen wordt besproken (2006, p. 30); Zie ook: Ars Technica in Groeneveld, 2007a, p. 27.

⁹¹ Boschma en Groen, 2006, p. 30.

⁹² Duimel & de Haan, 2007, p. 47.

Internet wordt naast 'chatten' ook gebruikt om jezelf te profileren. Ongeveer een kwart van de Nederlandse tien- tot negentienjarigen heeft momenteel een profiel op een profielsite. Voorbeelden van profielsites zijn Sugababes/ Superdudes en CU2. Op persoonlijke websites en profielpagina's kunnen jongeren door middel van foto's, links en zelfbeschrijvingen aan anderen vertellen en laten zien wie zij zelf zijn. Door middel van deze presentatie communiceren jongeren hun identiteit naar anderen toe.⁹³ Links naar andere pagina's zeggen bijvoorbeeld veel over de identiteit van jongeren. "Je links zeggen wie je bent. Wat iemand interessant vindt of met wie iemand geassocieerd wil worden."⁹⁴ Profielsites kunnen gezien worden als afgeronde verhalen waarmee jongeren hun identiteit expliciet maken. Binnen de theorie van Ricoeur kunnen profielsites gezien worden als nieuwe verhalen door middel waarvan identiteiten gevormd worden.

Op persoonlijke webpagina's en profielsites vertellen jongeren een afgerond verhaal. Anderen kunnen hierop reageren door berichten achter te laten of op de foto's te stemmen. Het verhaal op de profielsite kan desgewenst worden aangepast. Websites zijn daarom voortdurend 'under construction'. Je zou kunnen zeggen dat websites tegenwoordig erg populair zijn onder jongeren omdat deze veel meer in de dynamiek van het leven passen. Binnen het leven gebeuren steeds nieuwe dingen. Op de websites kun je die veranderingen voortdurend weergeven en aanpassen.⁹⁵

4.3.2. Games

Online games zijn erg populair, zowel bij jongeren als volwassenen. De gemiddelde gamer speelt 9,25 uur per week en is dertig jaar.⁹⁶ Dertig procent van de frequente *computergamers* is onder de achttien jaar.⁹⁷ Er bestaan verschillende soorten games bijvoorbeeld actiespellen, rollenspellen en vechtspellen. Rollenspellen, zoals World of Warcraft en Habbo Hotel, worden steeds meer geliefd.

⁹³ Valkenburg, Schouten, Peter, 2007, p. 53.

⁹⁴ Interview Prof Dr. Jos de Mul.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Groeneveld, 2007a, p. 14-15.

⁹⁷ Boschma & Groen, 2006, p. 119- 120.

De eerder beschreven theorie van Ricoeur kan gebruikt worden om de verhalen die de huidige jongeren bezighouden en vertellen te analyseren. Games kunnen gezien worden als verhalen die jongeren vertellen om hun identiteit te vormen. Er zijn zowel verschillen als overeenkomsten tussen de hedendaagse verhalen, zoals games, en de negentiende eeuw verhalen, zoals romans, waar Ricoeur over sprak. Net als bij romans kunnen jongeren zich inleven in het verhaal dat via een game wordt verteld. Bij sommige groepen bestaat de angst dat jongeren zich teveel met verhalen uit computerspellen identificeren. Hierbij is met name angst voor gewelddadige spellen. De Mul zegt hierover: “Er wordt vaak gezegd dat highschool moorden in Amerika vaak gepleegd worden door heavy gamers. Zij die geweldgames spelen en die dat ook in het echt gaan doen.”⁹⁸

Binnen rollenspellen nemen jongeren een of meerdere karakters aan. Zij kunnen hun fantasie de vrije loop laten om het levensverhaal van deze karakters te schrijven.⁹⁹ In grootschalige spellen, zoals World of Warcraft, kunnen jongeren ook meerdere karakters spelen. Ze experimenteren op deze manier met verschillende identiteiten. Uit onderzoek van Veen en Jacobs¹⁰⁰, blijkt dat jongeren in elk van de rollen een deel van hun persoonlijkheid leggen. Online kunnen jongeren verschillende emoties ervaren, waar ze in de realiteit minder mee te maken krijgen.

Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen tussen de negentiende eeuw verhalen, zoals romans en games. Negentiende- eeuwse verhalen hadden een duidelijke lijn, waarbij naar een eindpunt toegewerkt werd. Achteraf kun je stellen dat dit goed paste bij de persoonlijkheid van die tijd. Wanneer je in de negentiende eeuw geboren werd als zoon van een bakker in een dorp dan was de kans groot dat je ook bakker werd, dat je in hetzelfde dorp bleef wonen, dat je een meisje uit het dorp trouwde en dat de kinderen ook weer bakker werden. Het leven was redelijk voorspelbaar en overzichtelijk.¹⁰¹ Identiteit was de uitkomst van ‘*human nature, predestination and fate*’, en werd voorgeschreven door plaats van geboorte en de sociale posities van de ouders. Globaliseringprocessen hebben geleid tot identiteiten die instabiel zijn.¹⁰²

Twintigste eeuw verhalen die binnen de Nederlandse cultuur verteld worden, in bijvoorbeeld films en games, zijn vaak gefragmenteerd. Er lopen verschillende verhaallijnen door elkaar heen. De sociologische en psychologische theorieën over identiteit zeggen dan ook dat de hedendaagse identiteit erg gefragmenteerd en verbrokken is. Dit heeft ook te maken met de manier waarop ons leven veranderd is. Identiteiten zijn niet langer vanzelfsprekend. Dat spiegelt zich aan de verhalen die we vertellen. Films en games zijn meer gefragmenteerd geworden.¹⁰³

Games verschillen ook van verhalen doordat zij interactief zijn. Terwijl het verhaal bij een roman vastligt, bepaald het individu bij games zelf de afloop. De populariteit van games bij jongeren zou erin kunnen liggen dat games inspelen op de manier waarop jongeren leven. Zij zijn veel interactiever geworden en bepalen zelf de koers van hun leven. Het leven is een set

---

⁹⁸ Interview Prof Dr. Jos de Mul.

⁹⁹ Groeneveld, 2007a, p. 14-15.

¹⁰⁰ in Groeneveld, 2007a, p. 14-15.

¹⁰¹ Interview Prof Dr. Jos de Mul.

¹⁰² Bauman, 1998 en Giddens, 1991 in Easthope, n.d., p. 2, 3.

¹⁰³ Ibid.

van kansen, waar je net als in een spel op verschillende manieren mee om kunt gaan. Er zijn altijd verschillende mogelijkheden.¹⁰⁴

Hierbij moet benadrukt worden dat er sprake is van een tweerichtingsverkeer. Het is niet zo dat jongeren veranderen doordat zij computerspellen spelen. Jongeren gaan computerspellen spelen omdat het leven verandert. Maar door deze verandering in het tijdverdrif van jongeren wordt het effect van een veranderende samenleving verder versterkt. De manier waarop identiteiten gevormd en beleefd worden, verandert hierdoor ook.¹⁰⁵

4.3.3. Informatie

Internet is naast een bron van entertainment en communicatie, een middel om informatie en kennis te verzamelen. Bovendien maakt het internet in tegenstelling tot andere media massaal maatwerk mogelijk. Jongeren kunnen zich bijvoorbeeld abonneren op een mailinglijst of onderdelen van een nieuwsbrief die het type informatie verzorgt waar zij behoefte aan hebben. Het internet biedt een ongekende hoeveelheid aan ‘gepersonaliseerde’ informatie waardoor de kennisautonomie van de burger sterk wordt vergroot.¹⁰⁶

Er is zelfs sprake van een *overload* aan informatie. Jongeren gaan hier op een andere manier mee om dan bijvoorbeeld hun (voor)ouders. Vorige generaties hadden te maken met een wereld waarin ‘boek’, ‘radio’ en ‘televisie’ synoniem waren voor de waarheid. De huidige generatie jongeren neemt lang niet alle informatie klakkeloos aan. Zij groeien op in een periode waarin de bronnen waar informatie vandaan gehaald kan worden eindeloos zijn. Bovendien kan op internet informatie toegevoegd en naar eigen inzicht verrijkt worden. Hierbij valt te denken aan de online encyclopedie ‘Wikipedia’ waarbij gebruikers de teksten controleren en aanpassen wanneer nodig.¹⁰⁷ Internetgebruikers kunnen als ‘prosumert’ bestempeld worden. Naast consument zijn zij ook producent van informatie.

Via het internet komen jongeren in aanraking met tegengestelde meningen en informatie en leren hierdoor kritisch te reflecteren.¹⁰⁸ Internet geeft jongeren de mogelijkheid om met gevarieerde standpunten en visies kennis te maken. De beschikbaarheid van online forums helpt jongeren bij het vormen van hun eigen mening. Een groot deel van de opinievorming vindt plaats via het internet. Ook voor veel migrantengroepen is het internet een belangrijk medium om informatie te vinden en te communiceren met leeftijdsgenoten. Vooral onder Marokkaanse jongeren is de behoefte om te communiceren erg groot. Forums helpen allochtone jongeren bij de betekenisgeving van hun religieuze, gender en culturele identiteit. Deze kunnen op internet volop bediscussieerd worden. Omdat de oudere generatie allochtonen over het algemeen weinig kennis van internet heeft kunnen allochtone jongeren spelen met hun identiteit, zonder tussenkomst van de ouders of de gemeenschap.¹⁰⁹ Jongeren zoeken naar bevestiging. Op forums en via profielsites kan deze bevestiging gevonden worden.

---

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ de Mul, Muller, Nusselder, 2001, p. 49.

¹⁰⁷ Groeneveld, 2007a, p. 29.

¹⁰⁸ Boschma & Groen, 2006, p. 27- 29.

¹⁰⁹ Geense en Pels, 2002 in de Haan en van den Broek, p. 103.

Allochtone minderheden gebruiken het internet ook meer dan autochtone jongeren voor het opzoeken van informatie en het uitdragen van hun mening.¹¹⁰ Zoals gezegd heeft niet iedere groep een even grote articulatiemacht. Niet iedere groep kan zijn mening laten horen of normen ter discussie stellen via bijvoorbeeld het medium televisie. Er wordt in de media bijvoorbeeld veel over, maar minder met allochtonen gesproken. Omdat veel jongeren zich niet herkennen in hoe hun etnische groep of land van herkomst in de media belicht wordt, zoeken zij hun heil op het ‘net’. Dit is een belangrijke reden waarom steeds meer internetsites speciaal op allochtone jongeren zijn gericht. Op sites als Maroc.nl wordt aandacht besteed aan onderwerpen zoals religie, halal- voedsel en seksualiteit. Ook de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen en actualiteiten komt ter sprake.¹¹¹ Zonder tussenkomst van ouders kunnen jongeren een eigen mening vormen over bepaalde tradities en rituelen. Zij horen hierbij ook graag de mening van andere jongeren. Daarnaast zoeken allochtone jongeren ook informatie over Nederland. Zij zijn breed georiënteerd en aan hun internetgebruik is duidelijk terug te zien dat ze met twee culturen leven.¹¹²

4.3.4. Identiteitsexperimenten op het internet

Al met al kan gezegd worden dat de huidige generatie jongeren door de komst van internet veel gelegenheid om met hun identiteit te experimenteren. Ze kunnen zich op het internet mooier, beter en anders voordoen dan ze in werkelijkheid zijn. Dit gebeurt ook volop. Uit een onderzoek van Patti Valkenburg uitgevoerd onder 600 jongeren van negen tot achttien jaar is gebleken dat veel jongeren zich op een andere manier op het internet presenteren, dan ze in werkelijkheid zijn. Vooral in de pre- adolescentie fase (9-12 jaar) en de vroege adolescentie (12-14 jaar), wordt er veel met identiteiten gespeeld.¹¹³

Figuur 5: Percentage jongeren dat zich anders op internet voordoet. In leeftijd en percentage.¹¹⁴

9- 12 jaar	72%
13-14 jaar	53%
15- 18 jaar	28%

Dit anders voordoen kan allerlei vormen aannemen. Jongeren kunnen zich ouder, mooier, meer flirterig of macho voordoen. Anderen geven zich uit als iemand van een ander geslacht, een kennis uit de omgeving of een fantasiefiguur. Het internet wordt door jongeren gebruikt om zichzelf te ontdekken en verschillende identiteiten uit te testen. ‘Zelfexploratie’ werd het meest door jongeren als motief genoemd om zichzelf anders voor te doen. Via schermnamen, zelfbeschrijvingen op profielsites en foto’s kunnen jongeren experimenteren en geïdealiseerde versies van zichzelf presenteren.¹¹⁵

Internet leent zich bij uitstek voor deze representaties doordat jongeren anoniem kunnen blijven. Hierdoor durven zij sneller meer intieme informatie over zichzelf te geven. Het ‘*stranger on the train*’ fenomeen verklaart dit. Mensen zullen aan onbekenden, zoals een

¹¹⁰ Van Summeren in Reijngoud, n.d.

¹¹¹ Reijngoud, n.d.; d’Heannens, 1999 in van den Broek en de Haan, p. 91.

¹¹² Reijngoud, n.d..

¹¹³ Valkenburg, Schouten, Peter, 2007.

¹¹⁴ Valkenburg, Schouten, Peter, 2007, p. 50.

¹¹⁵ Ibid.

medepassagier in de trein, eerder intieme zaken onthullen dan aan mensen binnen hun bestaande (off-line) netwerk.¹¹⁶

Er zijn verschillende theorieën over de gevolgen van identiteitsexperimenten op het internet. Sommige theorieën zijn sceptisch en maken zich zorgen, andere zien experimenteren als iets positiefs. Een deel van de wetenschappers vergelijkt het internet met een laboratorium waar jongeren kunnen experimenteren met hun identiteit, zonder dat zij angst hebben voor mogelijke straffen wanneer dit gedrag in het dagelijks leven vertoond zou worden. Internet is een plaats waar onbekommerd aan de eigen identiteit gesleuteld kan worden. Zij nemen aan dat de spellen die in de virtuele wereld gespeeld worden een verrijking kunnen zijn bij het opgroeien. Jongeren leren er zelfvertrouwen opdoen en ontwikkelen een stabiele identiteit.¹¹⁷

Theoretici van het andere kamp zien vooral de negatieve kanten van identiteitsexperimenten op het internet. Gergen¹¹⁸ betoogt dat de technologische ontwikkelingen ons overbelasten met meningen, ideeën en informatie waardoor we geen zelfvertrouwen meer hebben, innerlijk in conflict raken en gefragmenteerd worden.

4.4. Individualisering & keuzesamenleving

Jongeren zijn in de huidige samenleving relatief vrij om hun eigen identiteit vorm te geven. Vorige generaties jongeren werden geconfronteerd met een ‘standaardbiografie’. Er werd van hen verwacht dat ze na het schoolverlaten gingen werken, trouwen en kinderen kregen. Ook werden tot de jaren zestig de in de verzuiilde Nederlandse samenleving de waarden, normen en denkbeelden en de daarbij behorende gedragscodes door jongeren vrijwel geruisloos overgenomen. De zuilen kunnen gezien worden als aparte eilanden waarin jongeren opgroeiden, met elk een eigen cultuur van overtuigingen, leefregels, omgangsvormen, kranten en televisiekanalen. Jongeren werden in deze omgeving gesocialiseerd en identificeerden zich met dit eigen milieu. Jongeren waren verbonden in een specifiek netwerk waarvan ze zich moeilijk konden losmaken.¹¹⁹ “Met de ontzuiling deed het individualisme zijn intrede.”¹²⁰

Individualisme kan enerzijds als iets positiefs gezien worden. Individualisme wordt geassocieerd met autonome, vrije burgers. De huidige generatie jongeren kan op steeds meer terreinen van het leven keuzes maken.¹²¹ “De maakbaarheid van het eigen leven en van de eigen persoon is letterlijk een levenswerk en ook een leven werk geworden.”¹²² Jongeren hebben de mogelijkheid om hun leven zelf vorm te geven met betrekking tot aspecten als opleiding, carrière, subculturen, levensstijl, hobby’s en persoonlijke relaties. Jongeren hebben in grotere mate de ruimte gekregen om hun identiteit te ontdekken en hiermee te ‘spelen’.¹²³

De laatste jaren wordt ook steeds vaker gewezen op de negatieve ‘uitwerkingen’ van het individualisme. Individualisering van de samenleving zou leiden tot een gebrek aan gemeenschap. In het extreme geval zou dit tot ‘atomisering’ van de samenleving leiden. Individualisering is hierbij een remmende factor op het identificeren met grote verhalen.¹²⁴

---

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Valkenburg & Schouten, p. ??.

¹¹⁸ 2000 in Valkenburg & Schouten & Peter; de Mul, Muller, Nusselder, 2001, p. 59.

¹¹⁹ Veendrick et al, 2000, p. 1.

¹²⁰ WRR, 2007, p. 26.

¹²¹ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004, p. 11.

¹²² Ibid.

¹²³ Du Bois- Reymond, Peters & Ravesloot, t Hart, Meeus & Kox, in de Bruin, 2005, p. 19, 20.

¹²⁴ WRR, 2007, p. 26, 27.

Daarnaast levert individualisme en de maakbaarheid van het eigen leven, en de eigen identiteit, niet alleen vrijheid, maar ook onzekerheid en psychische belasting op. “[] *People are faced with the ‘freedom and burden’ of designing their own identity.*”¹²⁵ Door de veelheid aan keuzes weten jongeren niet meer wat ze willen. Keuzestress is voor veel jongeren, met name vrouwen, een probleem. Een kwart van de twintigers¹²⁶ worstelt ermee, blijkt uit cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau.¹²⁷

“Soms overvalt het me als ik voor het zuivelschap sta. Ik wil gewoon een pak yoghurt, maar ik kan kiezen uit aardbeien-, kersen- en perzikensmaak. Volvet of biologisch. Links- of rechtsdraaiend. Ik gris zomaar een pak uit het schap en loop snel weg. Zuivelstress. En bleef het daar maar bij. Het leven is één groot zuivelschap, denk ik wel eens filosofisch. Je kunt uit zoveel dingen kiezen dat je niet meer weet wat je wilt.”¹²⁸

“Onze ouders hebben ons opgevoed vanuit het idee: doe maar wat jij wilt, als je maar gelukkig wordt”, vertelt Iro Angelou (25), programmamanager bij managementinstituut De Baak, die in kaart bracht wat deze generatie bezighoudt. “In de jaren ’90, waarin we opgroeiden, werd ‘jezelf zijn’ het grootste goed. God, Mao en Hare Krishna waren niet meer verantwoordelijk voor ons geluk; die verantwoordelijkheid lag bij onszelf.”¹²⁹

Ook binnen het gezin hebben jongeren veel vrijheid in het maken van keuzes. De gebod- en verbodstructuur heeft plaatsgemaakt voor een overlegstructuur waarbij kinderen mogen meebeslissen over uiteenlopende issues. Over de vakantiebestemming, of een nieuwe auto, maar ook over wat ze aantrekken ’s ochtends, het eten dat ’s avonds op tafel komt en uitstapjes die in het weekend gemaakt gaan worden. De mening van jongeren is bij veel beslissingen zelfs doorslaggevend geworden. Vooral van technologische ontwikkelingen zijn de kinderen in veel gezinnen beter op de hoogte. Hierdoor wordt er extra veel gewicht aan hun stem gehangen bij de aanschaf van een nieuw technisch product.¹³⁰

Veel jongeren hebben moeite met het maken van deze keuzes. Dit is niet vreemd, aangezien jongeren volgens de wetenschap niet in staat zijn om middellange- en lange termijn keuzes te maken.¹³¹ Het brein van jongeren is onvoldoende ontwikkeld. Tot voor kort gingen wetenschappers ervan uit dat het brein rond het twaalfde jaar uitontwikkeld was. Maar de ontwikkeling gaat soms door tot na het twintigste levensjaar. Hierdoor zijn jongeren niet altijd in staat om prioriteiten te stellen en te plannen, afwegingen te maken, de gevolgen van handelingen te overzien, zich te verplaatsen in een ander en impulsieve neigingen te onderdrukken.¹³² Keuzestress is het gevolg.

4.5. Netwerksamenleving & nieuwe collectieven

Door globalisering ontstaan nieuwe netwerken en gemeenschappen en kan de samenleving getypeerd worden als netwerksamenleving. Binnen de literatuur bestaat zijn er verschillende opvattingen hoe deze gemeenschappen getypeerd worden. Enerzijds zijn er theorieën die de

---

¹²⁵ Williams and McIntyre, 2002 in Easthope, n.d. p 3.

¹²⁶ Twintigers vallen buiten de definitie van de huidige generatie jongeren. Omdat de verwachting bestaat dat ook de huidige generatie dit probleem herkent, zijn deze cijfers en citaten weergegeven.

¹²⁷ Schutten, 2006, p. 66.

¹²⁸ Citaat uit Schutten, 2006, p. 66.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Boschma & Groen, 2006, p.50.

¹³¹ De Boer & Janssen, 2007, p. 37-39.

¹³² Ibid.

nadruk leggen op de flexibiliteit, fluïditeit en openheid van deze nieuwe gemeenschappen die in de netwerksamenleving ontstaan.¹³³ Deze theorieën spreken over een verschuiving van sterke naar zwakke bindingen. De nieuwe ‘lichte gemeenschappen’ zullen de zogenaamde oude institutionele gemeenschapsvormen vervangen.¹³⁴ Deze gemeenschappen worden naar persoonlijke wens gevormd en het is relatief makkelijk om ze te verlaten.¹³⁵ Het ICT-gebruik en het steeds poreuzer worden van maatschappelijke instituties worden gezien als de oorzaak van deze ontwikkeling.¹³⁶ De huidige generatie richt zich niet langer op ‘voorgeschreven’ groepsidentiteiten en collectieve levenslooptrajecten maar geeft haar identiteit actief en permanent zelf vorm. Gemeenschapsbanden zijn niet afgenomen, maar hebben een meer vrijblijvende vorm aangenomen, zoals in virtuele gemeenschappen op basis van gedeelde interesses.¹³⁷

Andere wetenschappers, zoals Castells, zien in deze tijd van individualisering en globalisering juist gesloten gemeenschappen ontstaan. Volgens deze tweede groep wetenschappers leidt het poreuzer worden van maatschappelijke instituties er juist toe dat mensen hun identiteit steeds minder kunnen ontlenen aan traditionele instituties waardoor onzekerheid ontstaat. Dit zal volgens hen het verlangen naar duidelijk begrensde gemeenschappen vergroten. Globalisering brengt veel onzekerheid met zich mee. “Dit leidt ertoe dat mensen, onder invloed van een blijvende behoefte aan identiteit, nieuwe gemeenschappen vormen of bestaande gemeenschappen op nieuwe manieren reproduceren.”¹³⁸ Deze gemeenschappen lijken vrij gesloten en worden wel ‘closed communities’ genoemd. Als reactie op de dreiging van globalisering, trekken mensen zich terug in de eigen en werpen ‘grenzen’ op tegen buitenstaanders.¹³⁹ Vertrouwde groepsidentiteiten georganiseerd rondom religie, geboortegrond, etniciteit, sekse, of het vaderland, worden populair.

De wetenschapper Castells is van mening dat in de toekomst vooral weerstandsidentiteiten zullen opkomen. Feminisme, religieus fundamentalisme en herrijzend nationalisme zijn voorbeelden hiervan.¹⁴⁰ Dit zijn groepen die ingaan tegen dominante ideeën en groepen. Deze groepen streven een verandering van de samenleving als geheel na of bieden weerstand tegen de gevestigde orde.

Globalisering vormt dus een voedingsbodem voor de ontwikkeling van nieuwe en bestaande gemeenschappen. Zygmunt Bauman onderschrijft dit. Het is volgens hem niet vreemd dat het verlangen naar een gemeenschap en een thuis groter wordt in een wereld waarin alles aan verandering onderhevig is en onduidelijk is hoe het proces verder verloopt. Hij spreekt over een paradoxale situatie. Terwijl globalisering gekenmerkt wordt door individualisering, hebben mensen een steeds groter verlangen ergens bij te willen horen. “*Men and women are looking for groups to which they can belong [...] in a world in which all else is moving and shifting, in which nothing else is certain.*” “*Just as community collapses, identity is invented.*”¹⁴¹ Daar waar globalisering ervoor zorgt dat de samenleving steeds individueler wordt (en gemeenschappen door deze individualisatie, lijken te verdwijnen) worden identiteiten opnieuw uitgevonden. Wanneer mensen de wens hebben om te behoren tot een

---

¹³³ van Dam & Eshuis, 2002, p. 52.

¹³⁴ Duyvendak & Hurenkamp, 2004, p. 220 in van Dam & Eshuis, p. 52.

¹³⁵ Van der Steen, 2007, p. 34-35.

¹³⁶ Wuthnow, 1998 in Diepstraten, p. 9.

¹³⁷ Heelas et. al.; Lash in Diepstraten, 2006, p. 11.

¹³⁸ Van Dam & Eshuis, p. 53.

¹³⁹ Van Dam & Eshuis, p. 53., zie ook: van Houtum, H. & R. Pijpers (2007)

¹⁴⁰ Castells, 2004, p. 68-70.

¹⁴¹ Bauman, 2000, p. 171.

duidelijke groep zullen mensen teruggrijpen op vertrouwde gesloten gemeenschappen. “Deze bieden immers vaak hechte banden en een duidelijke, vastomlijnde identiteit. Zo zijn bijvoorbeeld gevoelens van onzekerheid een belangrijke reden voor mensen om zich aan te sluiten bij fundamentalistische, zeer gesloten groepen.”¹⁴²

4.6. Gezin

4.6.1. Emancipatie

In de afgelopen twintig jaar hebben verschillende veranderingen in het gezin zich voltrokken. Allereerst is de rolverdeling binnen het gezin veranderd. In de periode 1960- 1995 is de arbeidsparticipatie van vrouwen enorm toegenomen. Verschillende veranderingen zoals de opkomst van de dienstensector en de arbeid, het gestegen opleidingsniveau, geboortepreventie en –uitstel en de veranderende houding in de bevolking ten opzichte van de posities van vrouwen en mannen binnens- en buitenshuis, hebben hieraan bijgedragen. Deze emancipatie en individualiseringsprocessen hebben er aan bijgedragen dat vrouwen (financieel) steeds meer onafhankelijk zijn geworden. Traditionele man- vrouw rolverdelingen binnen het gezin zijn vervaagd. Tweeverdieners hebben steeds meer terrein gewonnen.¹⁴³ Ook steeds meer moeders werken.

Toch zou de emancipatie van vrouwen beter kunnen volgens minister Plasterk (onderwijs en emancipatie). Hij pleit voor een hogere prioriteit van emancipatie op de politieke agenda. Hij stelt dat er nog veel ongelijkheid bestaat tussen man en vrouw ook al hebben beide op papier gelijke rechten hebben. Vrouwen verdienen nog steeds gemiddeld vier procent minder dan hun mannelijke collega's. Ook dringen zij moeilijk door in leidinggevende posities. Binnen het gezin wordt er nog vaak voor het traditionele rolpatroon gekozen, ook al ligt de baan van de man op een lager niveau dan de baan van de vrouw. Volgens Plasterk is er nog veel voor te strijden voor de toekomstige generatie vrouwen. Bovendien is het volgens hem nodig dat vrouwen in de toekomst meer gaan werken. Te veel vrouwen werken nu niet, of maar een paar dagen. Vanwege de enorme vergrijzing zijn vrouwen straks onmisbaar op de arbeidsmarkt.¹⁴⁴

Dit debat is belangrijk voor de gezinssituatie waarbinnen kinderen opgroeien. Een nieuw discours over emancipatie en het moederschap heeft gevolgen voor de wijze waarop volgende generaties tegen gezinssituaties en moederschap aankijken.

4.6.2. Kinderen

Door allerlei verworvenheden, zoals goede en betrouwbare voorbehoedsmiddelen, is het mogelijk geworden om het krijgen van kinderen uit te stellen. Een halve eeuw geleden was het krijgen van kinderen geen keuze maar een vanzelfsprekendheid. Er bestonden grote gezinnen waarbinnen weinig aandacht was voor de individuele leden. Inmiddels is dit wel anders. Het kindertal ligt, in tegenstelling tot de jaren vijftig niet op drie kinderen per vrouw maar op 1,7. Ook beginnen veel ouders pas op latere leeftijd aan kinderen. Zij hebben meer invloed om dit te reguleren.¹⁴⁵

---

¹⁴² Bauman in van Dam & Eshuis, 2002, p. 54.

¹⁴³ Sociaal en Cultureel Planbureau, 1997; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2004.

¹⁴⁴ Algemeen Dagblad, 29- 09- 2007, p. 6-7.

¹⁴⁵ Ibid.

Kinderen komen vaak pas wanneer ouders al een heel leven achter de rug hebben en hier bewust voor kiezen. Kinderen zijn dus van lotsbestemming tot een project geworden. *‘De tijd van het gewenste kind is aangebroken en dat heeft zijn weerslag op alle onderdelen van de maatschappij’*.¹⁴⁶ Een kind is een investering waarmee niets verkeerd mag gaan. Afwijkingen en achterstanden moeten gecorrigeerd worden en ouders leggen de lat voor hun kinderen erg hoog. De druk voor kinderen om te presteren is enorm toegenomen.¹⁴⁷

Ouders hebben hoge verwachtingen van hun kroost. Tachtig procent van de ouders traint zijn kinderen buiten school om. Ouders proberen hun kinderen naar een hoger niveau te brengen en zien het vmbo als falen. Toch gaat 67% van alle kinderen naar het vmbo. Kalmeringsmiddelen zoals ‘Valdispert Kids’, bieden een uitkomst in drukke tijden. ‘De eerste schooldag, ’s nachts wakker zijn, het zwemdiploma of de cito-toets, zijn allemaal situaties waarin u het liefst rust wilt voor uw kind’, aldus de ‘Valdispert- advertentie’.¹⁴⁸

4.6.3. *Verhoudingen binnen het gezin*

Zoals eerder naar voren kwam speelt internet een belangrijke rol in het leven van jongeren. Hier communiceren zij veelvuldig met leeftijdsgenootjes. Met hen hebben zij steeds langer en frequenter contact. Opvoeders zijn vaak niet goed op de hoogte van wat jongeren op internet doen. “Het is aannemelijk dat digitale technologie leidt tot een verdere verschuiving van de invloedbalans van de pedagogische driehoek van peers- opvoeders- media.”¹⁴⁹

Door ICT kan de rol van traditionele opvoeders zoals ouders en docenten, overgenomen worden door leeftijdsgenoten en bedrijven “Mogelijk is hier niet zozeer sprake van een generatieconflict, maar eerder van een ‘generatiestilte’: de bemoeienis van ouders met jongeren wordt minder, en jongeren geven in onderling samenspel en ook door ICT hun ontwikkeling steeds meer zelf vorm”. “Op internet ontstaan nieuwe netwerken tussen jongeren (of met anonieme contacten die zich als jongere voordoen). Binnen deze netwerken bespreken jongeren taboes en levenskeuzes en experimenteren met hun identiteit. De traditionele wijze van cultuuroverdracht lijkt aan belang te hebben ingeboet. “Internet maakt het mogelijk om restricties van de thuissituatie te omzeilen.”¹⁵⁰

Door nieuwe technologieën lijken ouders een andere rol te spelen in het proces van identiteitsvorming. De media en leeftijdsgenootjes lijken belangrijker te worden. Volgens White en Wyn kunnen ouders in de snel veranderende samenleving niet altijd meer een rolmodel zijn. Zij stellen: “[] *since everything is changing so rapidly, the previous generation can’t provide a useful template for the best way to proceed.*”¹⁵¹ In de toekomst zou deze verschuiving verder door kunnen zetten.

4.7. *Multiculturele samenleving*

4.7.1. *Bevolkingssamenstelling*

---

¹⁴⁶ Boschma & Groen, 2006.

¹⁴⁷ Boschma & Groen, 2006, p. 57.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ De Haan en Van den Broek, 2000 in Duimel & de Haan, 2007, p. 132.

¹⁵⁰ De Haan, van ’t Hof, van Est, 2006, p. 15, 16.

¹⁵¹ White en Wyn in Easthope, n.d., p. 3.

Migratiestromen hebben de Nederlandse bevolkingssamenstelling zichtbaar doen veranderen. Hoewel Nederland van oudsher al bekend is met de vestiging van migranten kwamen er vanaf de jaren vijftig steeds meer niet-westerse migranten naar Nederland. Deze immigratie heeft ervoor gezorgd dat Nederland de afgelopen decennia steeds kleurrijker is geworden. Op 1 januari 2007 bedroeg de Nederlandse bevolking ruim 16 miljoen mensen.¹⁵² Hiervan was 19,4% allochtoon. Ongeveer de helft daarvan was westers allochtoon (1,4 miljoen mensen). De andere helft behoort tot de niet-westerse allochtonen (1,7 miljoen mensen).¹⁵³

Voorals steden in de Randstad hebben een meer diverse bevolkingssamenstelling gekregen. Ongeveer één derde van de Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse bevolking is niet westers allochtoon. Het aantal niet-westerse allochtonen binnen de samenleving is vanaf 1997 acht keer sneller gegroeid dan de rest van de bevolking. Dit komt zowel door migratie, en door de relatief hoge geboortecijfers bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders.¹⁵⁴ Naar verwachting zal het aantal niet-westerse allochtonen de komende decennia verder stijgen. Van 2 miljoen in 2000 tot 2,6 miljoen in 2050.¹⁵⁵

Naast dat Nederland steeds kleurrijker wordt, is de samenleving aan het vergrijzen. De veranderende bevolkingssamenstelling heeft invloed op de positie van de nieuwe generatie jongeren binnen de samenleving en de samenstelling van de nieuwe generatie. In 2006 was 24 procent van de bevolking onder de twintig jaar, terwijl dit in 1980 nog 31 procent was.¹⁵⁶ Het aandeel jongeren binnen de samenleving daalt. Daarnaast verandert de samenstelling van de groep jongeren. Het aandeel allochtonen onder de jeugd is groter dan onder de totale Nederlandse bevolking. In 2002 was bijna een op de vier jongeren allochtoon (22%).¹⁵⁷ De niet-westerse allochtonen vormen het grootste gedeelte van deze groep (ruim 15%). Cijfers van het aandeel allochtonen onder de jeugd rond de 1980 zijn niet gevonden. Omdat het aandeel niet-westerse allochtonen vanaf 1997 acht keer sneller is gegroeid dan de rest van de bevolking, kan worden verwacht dat het aandeel niet-westerse allochtonen binnen de groep jongeren in de toekomst verder zal toenemen.¹⁵⁸

4.7.2. Debat en polarisatie over multiculturaliteit

Binnen een multiculturele samenleving is de culturele ander altijd aanwezig. Dit laat mensen nadenken over wat typisch voor de eigen groepering wordt beschouwd. Het is niet gemakkelijk om je aan de multiculturele samenleving te onttrekken. Wanneer je niet direct tussen verschillen culturen woont, “leeft in ieder geval via de media in het multiculturele Nederland.”¹⁵⁹ De meningen zijn hierover verdeeld. De afgelopen jaren is er een verschuiving zichtbaar in het publieke en politieke debat over de multiculturele samenleving.

Het politieke en maatschappelijke debat over minderheden is in de loop van de jaren veranderd in zowel de inhoud als toonzetting. In de jaren vijftig, zestig, en zeventig werd het verblijf van nieuwkomers als tijdelijk beschouwd. Met het oog op terugkeer naar eigen land

---

¹⁵² Het precieze aantal is 16357992. Van deze groep was 3170406 allochtoon (Centraal bureau voor de statistiek).

¹⁵³ Van de groep 3170406 allochtonen waren 1431954 mensen ‘westers allochtoon’ en 1738452 mensen ‘niet-westers allochtoon’ (Centraal bureau voor de statistiek).

¹⁵⁴ Alders & Gersen, 2002, p. 14 in De Bruin, 2005, p. 9.

¹⁵⁵ CBS, Kerncijfers allochtonenprognose 2006- 2050.

¹⁵⁶ CBS, Historie Bevolking.

¹⁵⁷ Hierbij worden mensen tussen de nul en 25 bedoeld.

¹⁵⁸ Alders & Garssen, 2002, p. 14 in De Bruin, 2005, p. 9.

¹⁵⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2007, p. 27.

was het beleid vooral gericht op 'het behoud van de eigen identiteit'. Enige inpassing was weliswaar nodig maar ondergeschikt aan het bieden van een kans om de eigen identiteit te bewaren. Toen in de jaren tachtig duidelijk werd dat de gastarbeiders en hun gezinnen niet zouden terugkeren, begon het kabinet met het voeren van beleid. Hierbij werd het behoud van de eigen identiteit als iets positiefs gezien. Emancipatie in eigen kring, en het zelfvertrouwen dat minderheden hier opdoen zou positief van invloed zijn op de integratie in de Nederlandse samenleving.¹⁶⁰

In de jaren negentig trad een verschuiving op; van minderhedenbeleid naar integratiebeleid. De toenmalige VVD leider Frits Bolkenstein uitte in 1991 kritiek op het beleid. Integratie met behoud van de eigen identiteit zou juist a-productief zijn in plaats van productief voor de integratie. Vooral de islam werd bekritiseerd. De waarden binnen deze godsdienst verschilden volgens hem fundamenteel van westerse waarden en vormde een bedreiging voor de verworvenheden van de westerse cultuur.¹⁶¹ Het beleid veranderde. De regering legt nadruk op de individuele burger, met een eigen verantwoordelijkheid, rechten en plichten. Er kwamen voor allochtonen steeds meer verplichtingen. Met het instellen van een verplichte inburgeringscursus voor 'nieuwkomers' van buiten de EU was integratie geen vrijblijvendheid meer.¹⁶²

Eind jaren negentig, begin 2000 trad er een verdere verharding op van de discussie rondom het integratiebeleid. De publicist Paul Scheffer opende met zijn artikel: 'Het multiculturele drama', de aanval op de Nederlandse politiek BRON!. Hij constateerde een gebrekkige culturele inburgering van migranten, achterstanden en een tekortschietende talenkennis. Culturele eigenheid werd door hem als oorzaak gezien van deze sociaal-economische achterstanden. Nieuwkomers moesten zich, volgens hem, meer focussen op het leren van de Nederlandse taal en cultuur. Scheffer's essay kreeg veel aandacht en zorgde voor discussies in de Tweede Kamer. Het artikel heeft de discussie over integratie en de multiculturele samenleving doen oplaaien en deze in een negatief daglicht gezet.¹⁶³

Ook Pim Fortuyn heeft het minderhedendebat aangescherpt. Hij viel evenals Scheffer de politieke elite aan. Fortuyn had uitgesproken ideeën over de islam. De islam zou volgens hem problematisch voor de moderniteit zijn en ging niet samen met de Nederlandse kernwaarden. In een interview met de Volkskrant noemde hij de islam zelfs een 'achterlijke cultuur'.¹⁶⁴ Nederland was te vol en kon de culturele diversiteit niet langer aan. Door de aard van de discussie over etnische minderheden kwamen verschillende moslim- jongeren onder druk te staan. Gebeurtenissen in binnen- en buitenland wakkerde de onrust verder aan. De terroristische aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon in september 2001 leidden tot een veelheid van gewelddadige incidenten rond moslims en moskeeën. Ook de moord op Fortuyn en Theo van Gogh leidde tot veel onrust.¹⁶⁵

Sinds 2000 is er veel veranderd in het denken over de multiculturele samenleving. Er is twijfel ontstaan over het idee dat de ander zich zou aanpassen en zou worden als 'wij'. Culturele diversiteit wordt als minder positief gezien als voorheen en de integratie is veel meer komen te liggen op de sociaal- culturele kant in plaats van de economische kant.

---

¹⁶⁰ Tweede kamer, 2004, p. 27- 60.

¹⁶¹ Prins, 2000, p. 28 in de Bruin, 2005, p. 10.

¹⁶² Tweede kamer, 2004, p. 27- 60.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Poorthuis en Wansink in De Volkskrant, 9-02-2002.

¹⁶⁵ Tweede kamer, 2004, p. 27- 60.

Integreren is een identiteitsvraagstuk geworden, en heeft steeds meer te maken met kiezen voor Nederland.

Het politieke en maatschappelijke debat is veranderd. De politiek heeft nieuwe standpunten ingenomen. Hoewel de meesten partijen in 1998 nog spraken over de veelvormigheid onder minderheden waarmee het beleid rekening moest houden, en sprak over een verrijking van de cultuur heeft ze het in 2006 over aanpassing. **Tegenwoordig vinden de meeste partijen** het van essentieel belang dat alle Nederlanders, ook culturele en religieuze organisaties, dezelfde kernwaarden hebben en elkaar daar op aanspreken en stelt; “Gedeelde waarden en normen vormen de basis van onze samenleving. Ze binden ons en maken dat we trots kunnen zijn op ons land.”¹⁶⁶

Ook anno 2007 lijkt de aandacht voor de multiculturele samenleving nog niet voorbij. De verkiezing van een nieuw Nederlands volkslied, de discussie rondom de canon¹⁶⁷, de discussie rondom het WRR rapport en prinses Maxima’s uitspraak: ‘Dé Nederlandse identiteit bestaat niet’ ENKELE BRONNEN en de discussie rondom de dubbele nationaliteit laten dit zien ENKELE BRONNEN. Ook de¹⁶⁸ felle uitspraken van Geert Wilders¹⁶⁹ en de oprichting van de nieuwe partij van Rita Verdonk: ‘Trots op Nederland’ geeft aan dat de multiculturele samenleving voorlopig onderwerp van menig debat zal blijven en de gemoederen binnen Nederland flink bezig houdt.

4.7.3. Debat over en beeldvorming van culturaliteit

Het debat over de multiculturele samenleving en integratie heeft invloed op identiteitsvorming en -beleving, met name voor allochtone jongeren binnen Nederland. Alleen het debat?? De etnische deelidentiteit is steeds belangrijker geworden. Minderheden worden op hun anders zijn aangesproken. Dit laat jongeren niet onberoerd. Verkuyten zegt hierover in een interview: “Als mensen het hebben over moslims, en je bent een moslim, dan hoeven ze het niet tegen jou te hebben, maar ze hebben het over jouw categorie, dus over jou. Daar moet je dan iets mee. Het is moeilijk om te denken: ‘Ik leg het naast mij neer.’ Nee, je wordt min of meer gedwongen om daar over na te denken of een positie in te nemen.” “En je ziet dan ook dat er ook verschillen tussen moslims uitgedragen worden. Mensen worden dan gedwongen om te zeggen ik ben toch weer niet zoals die.”¹⁷⁰

Hoewel jongeren dit debat zelf niet hoeven te volgen, heeft dit wel invloed op hen. De reacties op het minderhedendebat zijn zeer uitlopend. Allochtone jongeren voelen zich vaak aangevallen en gaan in discussie. Ook heeft de negatieve beeldvorming heeft er toe geleid dat een deel van de allochtone jongeren zich steeds meer aangetrokken voelen tot de islam. Hier identificeren zij zich mee. Deze jongeren voelen zich gestigmatiseerd omdat sociaal-economische problemen rond minderheden, in Nederland worden afgedaan als een religieus probleem. Hierdoor grijpen deze islamitische jongeren juist terug op hun geloof. Cultureel antropologe Lenie Brouwer onderzocht twaalf- tot zestienjarige jongeren in Amsterdam-West. Zij ontdekte dat veel van deze Marokkaanse jongeren aan stereotypen van Marokkaan als crimineel en drugshandelaars refereren en positieve opmerkingen over 9/11 maakte. Deze jongeren conformeren zich naar de negatieve beeldvorming rond hun groep. Zij gaan zich

---

¹⁶⁶ CDA in Slegers, 2007, p. 42.

¹⁶⁷ Zie o.m. Van Houtum, 2007a

¹⁶⁸ Dit is nu slechts op papier.

¹⁶⁹ Van Houtum, 2007b

¹⁷⁰ Interview Prof. Dr. Verkuyten. Gehouden op 19 -07- 2007.

hiernaar gedragen.¹⁷¹ Ook uit onderzoek van Forum bleek dat de negatieve beeldvorming over de islam vooral studenten en jongvolwassenen laat nadenken over hun moslimidentiteit. Omdat de islam ter discussie wordt gesteld zijn ze zich gaan verdiepen in het geloof. Verschillende jongeren gaan zich daarbij defensief gedragen. Zij hebben meer aandacht voor de islam en het fundamentalisme, zij laten een baard groeien of doen een hoofddoek om. Anderen gaan over tot het dragen van een djellebba.¹⁷² Een deel van de moslimjongeren conformeert zichzelf aan de beelden die geschetst worden over moslims en gaat hiernaar handelen.

Ook autochtone jongeren reageren op het minderhedendebat. Vooral jongeren die nauwelijks met minderheden in contact komen zijn erg negatief over minderheden. Uit een gemeenschappelijk onderzoek van de Universiteit Utrecht en de Universiteit Leiden blijkt dat jongeren van stedelijke- en plattelandsgebieden elk verschillend reageren op het verschijnsel van de multiculturele samenleving. Het merendeel van de jongeren (54%) tussen de 14 en 16 denkt negatief over moslims.¹⁷³ Opvallend is dat vooral de jongeren die weinig in aanraking komen met allochtonen negatief zijn. De onderzoekers stellen dat vooral het ontbreken van direct positief contact met moslims en de islam een oorzaak is van deze negatieve houding. Het negatieve beeld dat jongeren uit hun omgeving en de media verkrijgen, wordt dan niet gecorrigeerd door persoonlijke ontmoetingen. Negatieve gevoelens krijgen geen tegenbeeld en kunnen op deze manier steeds erger worden.¹⁷⁴

Vooral vrienden hebben een grote invloed op de mening van jongeren. Met hen praten zij het meest over moslims. Deze vrienden zijn vaak negatiever over de islam dan familie of leraren. Daarnaast spelen negatieve stereotypen van moslims en negatieve clichés over de islam een rol. Allochtonen worden op de televisie vaak op een negatieve manier geportretteerd. In programma's als 'Vermist' wordt vaak melding gemaakt van vaders die hun kind kidnappen en naar Turkije of Marokko meenemen. Ook in het programma 'Opsporing Verzocht' komen allochtonen vaak in beeld. Veel jongeren hebben het idee dat allochtonen een bedreiging vormen voor de veiligheid. Dit beeld draagt bij aan de negatieve houding van de autochtone scholieren.¹⁷⁵ Articulatiemachten, zoals de media, schetsen een bepaald beeld. Deze beeldvorming is belangrijk en beïnvloedt jongeren.

Conclusie hoofdstuk 4

In de afgelopen twintig jaar hebben belangrijke ontwikkelingen voorgedaan die de huidige generatie jongeren hebben gevormd. Deze ontwikkelingen hebben ook in grote mate invloed gehad op de manier waarop jongeren hun identiteit vormen en beleven. In dit hoofdstuk stonden de eerste twee deelvragen centraal: 1) Welke gebeurtenissen en ontwikkelingen hebben de afgelopen twintig jaar plaatsgevonden? 2) Hoe hebben deze gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn weerslag gehad op identiteitsvorming?

Tijdens de Hiteq expertmeeting en de interviews zijn een de belangrijkste ontwikkelingen en trends van de afgelopen twintig jaar aangewezen. Deze trends en ontwikkelingen zijn in hoofdstuk vier behandeld. Bovendien is gekeken wat de literatuur over de genoemde gegevens schrijft.

---

¹⁷¹ Kennislink.nl, Marokkaanse jongeren in de virtuele wereld.

¹⁷² Allah tot Prada, p. 64, 65. en vasten tot feesten, p. 42.

¹⁷³ Universiteit Leiden.

¹⁷⁴ Universiteit Leiden.

¹⁷⁵ Universiteit Leiden & Zembla aflevering 14 Januari 2007.

Als de belangrijkste ontwikkeling werd de opkomst van nieuwe technologieën genoemd en met name het internet. Nieuwe technologieën hebben het proces van globalisering versneld. Jongeren communiceren op een andere manier met elkaar en vormen een ander wereldbeeld doordat de hele wereld tot de leefomgeving van jongeren is gaan behoren.

Daarnaast is de bevolkingssamenstelling en de beeldvorming hieromtrent in de loop van de jaren veranderd. De kerk heeft aan invloed verloren en individualisering van de samenleving geeft jongeren een grote keuzevrijheid. Jongeren kunnen hun leven en identiteit naar eigen inzicht vormen.

Ook binnen het gezin hebben de afgelopen twintig jaar verschillende veranderingen voltrokken. Emancipatie hebben de betenis van de man- vrouw identiteit doen veranderen. Ook de verhouding tussen ouders en kinderen lijkt veranderd. Door de ontwikkelingen op ICT- gebied lijken ouders aan invloed te verliezen.

Identiteitsvorming

Deze ontwikkelingen hebben zijn weerslag gehad op identiteitsvorming. Uit de theorie die in hoofdstuk drie behandeld is komt naar voren dat identiteit wordt gevormd in interactie met de sociale omgeving. Binnen deze sociale omgeving bestaan een aantal articulatiemachten die bijzonder van invloed zijn op jongeren. Articulatiemacht is het vermogen om indelingen te maken en normen en waarden, categorieën ter discussie te stellen. Deze ‘machten’ bieden jongeren richtlijnen ‘wie en wat zij zijn’ en rolmodellen hoe zij zich behoren te gedragen. Hierdoor worden jongeren beïnvloed.

Voorbeelden van articulatiemachten zijn: het gezin, de familie, vrienden, de school, de media, de politiek en discussiefora op het internet. De afgelopen twintig jaar is hebben er verschuivingen voorgedaan in de invloed van verschillende articulatiemachten op identiteit. Anders gezegd: de factoren op identiteitsvorming lijken in de afgelopen twintig jaar te zijn verschoven.

Hoewel identiteit voor eerdere generaties vooral door het lot en de sociale posities van de ouders bepaald werd, heeft de huidige generatie steeds meer de keuzes om haar identiteit vorm te geven. Niet iedere articulatiemacht is evenveel van invloed hierbij. Door de veranderende samenleving lijken ouders en de kerk als invloedsfactor aan belang af te nemen, terwijl de nieuwe media terrein wint.

Jongeren besteden een groot deel van hun vrije tijd aan media. Hierdoor hebben deze een grote invloed op jongeren. Het media-aanbod is uitgebreid en jongeren kunnen hebben meerdere kanalen om kennis tot zich te nemen. Jongeren hebben de mogelijkheid om zich te bedienen van ‘gepersonificeerde informatie’. Jongeren hebben de mogelijkheid om hun persoonlijke voorkeuren te volgen, ook in hun mediagedrag.

De rol van ouders op identiteitsvorming lijkt door de opkomst van ICT te verminderen. Ouders zijn slecht op de hoogte van de toepassingen waarvan jongeren een groot gedeelte van hun vrije tijd gebruik van maken op het internet. Ook wordt door wetenschappers wel eens gezegd dat ouders, door de snel veranderende samenleving niet langer een goed rolmodel kunnen zijn voor hun kroost.

5 Verwachte ontwikkelingen

Welke trends en ontwikkelingen zullen de komende twintig jaar het leven van jongeren beïnvloeden? Welke invloed hebben deze trends en ontwikkelingen op de manier waarop de volgende generatie haar identiteit vormt? Hoe kunnen identiteiten van de volgende generatie jongeren getypeerd worden? Dit zijn de onderliggende vragen voor hoofdstuk vijf. Tijdens een expertmeeting zijn trends en ontwikkelingen in kaart gebracht die volgens de aanwezigen van invloed zijn op de identiteitsvorming van de volgende generatie jongeren (voor een overzicht verwijs ik naar bijlage 2). Hierbij zijn zowel trends en ontwikkelingen benoemd die nu al een rol spelen als ook nieuwe, te verwachten trends en ontwikkelingen. Een aantal trends en ontwikkelingen die aan bod kwamen in hoofdstuk vier, waarin de ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar zijn geschetst, zijn ook door de experts genoemd. In dit hoofdstuk zijn deze trends en ontwikkelingen opnieuw opgenomen, met daarbij de toelichting zoals gegeven door de experts.

Tijdens de expertmeeting zijn de trends en ontwikkelingen eerst individueel door alle experts in kaart gebracht. Vervolgens is er gediscussieerd over de trends en ontwikkelingen en zijn er clusters gevormd door trends en ontwikkelingen van dezelfde aard bij elkaar te voegen. In paragraaf 5.1 vindt u een overzicht van deze trendclusters, voorzien van een toelichting.

Na het clusteren zijn de verbanden tussen de clusters gelegd. Deze worden in paragraaf 5.2 weergegeven. Ook zijn gewichten gehangen aan de trendclusters waarbij gekeken is naar de voorspelbaarheid en het belang / de impact van de trendclusters. De trendclusters die het minst voorspelbaar zijn, maar de meeste impact hebben, dienen als basis voor het assenkruis waarbinnen de scenario's zijn geformuleerd. In paragraaf 5.3 is een uitwerking van deze weging te vinden en wordt de vorming van het assenkruis toegelicht. In paragraaf 5.4 zijn de scenario's verder uitgewerkt. Deze scenario's zijn typeringen van de volgende generatie jongeren. Hoofdstuk vijf eindigt met een vergelijking tussen de trends en ontwikkelingen die de huidige generatie jongeren hebben gevormd en de trends en ontwikkelingen die de volgende generatie zullen vormen. Overeenkomsten worden in paragraaf 5.5 genoemd.

5.1. Trends en ontwikkelingen.

Tijdens de expertmeeting hebben de experts trends en ontwikkelingen benoemd die mogelijk van invloed zijn op identiteitsvorming van de volgende generatie jongeren. Hierbij gaat het enerzijds om trends die momenteel al zichtbaar zijn. Anderzijds zijn het verwachte trends en ontwikkelingen die nog moeten gaan plaatsvinden. De trends en ontwikkelingen zijn geclusterd. De trendclusters met toelichting zijn hieronder weergegeven. Tijdens het invullen van de scenario's, die in paragraaf 5.4 worden gepresenteerd, is met deze trendclusters rekening gehouden.

Nieuwe bevolkingssamenstelling

De bevolkingssamenstelling is de afgelopen jaren veranderd en zal in de toekomst verder veranderen. Enerzijds vergrijsd de bevolking, anderzijds wordt de bevolking steeds kleurrijker. De vergrijzing heeft gevolgen voor de samenleving. Het huidige sociale stelsel is niet langer houdbaar. Mensen moeten in de toekomst zelf in belangrijke mate zorgen voor een oude dag voorziening. Immigratie wordt door de experts als een antwoord op de vergrijzing gezien. Werknemers komen vanuit elders om de samenleving in de toekomst te laten functioneren. Hierdoor zal de bevolking nog multicultureler worden.

Naast een verandering in de bevolkingsamenstelling wordt verwacht dat de samenstelling van de gezinnen verandert. Ouderen zullen wellicht eerder in huis genomen worden. Bovendien wordt verwacht dat ouders en kinderen meer invloed kunnen uitoefenen op de gezinssamenstelling. De samenleving en het gezin is in de afgelopen twintig jaar meer maakbaar geworden. Deze trend zou zich in de toekomst verder voort kunnen zetten. Het is momenteel al mogelijk om geboorteregulatie toe te passen. Ouders hebben op deze manier invloed op het kindertal. Ouders beginnen op latere leeftijd aan kinderen. Kinderen zijn niet langer een lotsbestemming, maar (meestal) een bewuste keuze. Doordat ouders kunnen reguleren op welk moment zij aan kinderen willen beginnen is het gezin al op een bepaalde manier maakbaar. Deze maakbaarheid zou in de toekomst groter kunnen worden.

Ook kinderen krijgen in de toekomst wellicht ook meer invloed op de maakbaarheid van het gezin. “Waarom zouden kinderen het moeten doen met de mensen die ze gemaakt hebben?”, werd tijdens de expertmeeting gezegd. Tijdens de meeting werd het idee geopperd dat kinderen in de toekomst ook meer invloed krijgen op de omgeving waarin zij opgroeien. Zij kunnen zichzelf bijvoorbeeld ter adoptie stellen. Het gezin wordt op deze manier meer maakbaar en in de toekomst naar eigen inzicht te *‘customizen’*.

Lokalisering

Globalisering gaat gepaard met mobiliteit. Grondstoffen, halffabricaten en eindproducten reizen de hele wereld over. Maar deze ontwikkeling heeft ook een keerzijde. Nederland slibt dicht. Er zijn veel files en de Nederlandse economie wordt hierdoor minder dynamisch. Dichterbij huis produceren en meer op de lokale economie focussen lijkt daarvoor een oplossing. Vanwege de negatieve gevolgen van mobiliteit, zowel voor de economie als voor het milieu, zal er volgens de experts een heroriëntatie plaatsvinden; ‘van globaal naar lokaal’.

Ook op sociaal gebied signaleren de experts een verschuiving. Jongeren focussen zich minder op het globale maar grijpen terug op hun lokale wortels. Lokale websites zijn bijvoorbeeld erg populair. De opkomst van het internet heeft volgens de experts aan dit proces bijgedragen. Met internet kregen jongeren een middel in handen waarmee ze de wereld konden ontdekken. Hierdoor ging de hele wereld tot de leefwereld van Nederlandse jongeren behoren. Juist de mogelijkheid om ‘globaal te gaan’ heeft geresulteerd in een heroriëntatie op de lokale wortels.

Hoewel bovenstaande visie door het merendeel van de experts onderschreven wordt, nuanceren anderen dit beeld. Volgens hen zijn lokale gemeenschappen slechts een van de vele netwerken waarmee jongeren verbonden zijn. Jongeren zijn naast globaal ook lokaal georiënteerd. Globalisering en lokalisering spelen allebei evenzeer een rol in het leven van jongeren.

Lichaam/ ‘Gezondheid als norm’

Nederlanders leven steeds ongezonder. Door een veranderende samenleving zijn mensen lichamelijk minder actief (kantoorbanen, opkomst moderne technologie zoals de lift). Ook de opkomst van *fastfood*, maakt dat we ongezonder leven. In de media wordt deze ongezonde leefstijl steeds meer belicht. Ook de overheid maakt zich steeds meer zorgen over deze trend en besteedt hier steeds meer aandacht aan. ‘Gezond zijn’ is iets wat iedereen belangrijk vindt. Omdat dit door de hele samenleving wordt onderschreven zou ‘gezondheid’ in de toekomst

ingezet kunnen worden om een gemeenschappelijkheid binnen de samenleving te benadrukken.

Naast 'gezond zijn' is 'jong zijn' steeds belangrijker. De technologische mogelijkheden om jezelf via ingrepen te verjongen zijn in de loop van de tijd vergroot. Cosmetische chirurgie lijkt steeds meer geaccepteerd. Veel bekende Nederlanders en wereldsterren hebben cosmetische veranderingen aangebracht. Deze rolmodellen hebben invloed op opgroeiende jongeren. Identiteiten zijn met behulp van cosmetische chirurgie steeds meer naar eigen wens aan te passen. Programma's als *'Extreme make over'* laten dit zien.

Zingeving. Religieus/ Spiritueel

Er is een groeiende behoefte aan zingeving. Jongeren hebben behoefte aan kaders en houvast. Zij zijn op zoek naar nieuwe ideologieën die hen dat kunnen bieden. Enerzijds kan zingeving gevonden worden in 'traditionele' vormen van geloof. Er wordt gesproken van een 'rekerkelijking' waarbij houvast gevonden wordt in 'grote' religieuze verhalen. Anderzijds kan het gaan om een nieuwe manier van geloven, zoals spirituele stromingen. Nieuwe ideologieën, zoals 'The Secret' zullen jongeren kaders bieden en houvast geven. Ook kan nieuwe zingeving gevonden worden via de televisie of middels reizen. Daarnaast wordt benadrukt dat jongeren ook bij verschillende stromingen zingeving kunnen vinden. Zij 'knippen en plakken' onderdelen van verschillende stromingen bijeen waardoor ze hun eigen zingeving creëren.

Verwacht wordt dat jongeren ook steeds meer uiting geven aan deze nieuwe identiteiten. Ze willen hun identiteit vastleggen en deze aan anderen laten zien. In dit kader werd het ontstaan van 'nieuwe totempalen' genoemd. Met de trend 'nieuwe totempalen' wordt bedoeld dat jongeren hun identiteit zichtbaar willen maken aan anderen. Een totempaal is een merkteken dat wordt gebruikt als een embleem van de familie, clan of groep. Op deze manier wordt het onderscheid tussen groepen en families aangegeven. Hier kunnen deze 'totempalen' ook andere onderscheidingen aanduiden. Uiting geven aan en het zichtbaar maken van een identiteit aan anderen kan bijvoorbeeld via *reality* televisie.

Keuze

Jongeren lijken niet langer positief over een aantal kenmerken van de Nederlandse samenleving, te weten 'keuzevrijheid' en 'bereikbaarheid'. De Nederlandse samenleving is individualistisch. Hierdoor hebben jongeren zelf de mogelijkheid om op verschillende gebieden keuzes te maken. Mensen zijn van de wieg tot het graf bezig met het maken van keuzes. Door de veelheid aan keuzes en het verplicht moeten maken van keuzes, zien de experts een keuzemoedigheid bij jongeren ontstaan. Jongeren willen niet meer kiezen. Een expert zegt: "Je ziet wel heel sterk dat er een keuzemoedigheid ontstaat. Jongeren vragen zich bijvoorbeeld af of er niet één goed doel kan zijn waar alles onder valt. Dan hoeven zij niet meer te kiezen aan welk doel zij geld geven." Jongeren lijken ook bang om te kiezen. Zij houden liever alle opties open. Verwacht wordt dat deze trend die onder de huidige generatie gesignaleerd is, zich door zal zetten naar de volgende generatie jongeren.

Naast individualisme is bereikbaarheid een groot goed in Nederland. Door de komst van internet en de mobiele telefoon worden mensen geacht altijd bereikbaar te zijn. Experts zien een tegenreactie ontstaan. Jongeren willen steeds minder vaak bereikbaar zijn en sluiten zich ook steeds vaker af van hun omgeving. Mobieltjes gaan vaker uit en veel jongeren gaan van

het vriendennetwerk 'Hyves' af. Jongeren kiezen er steeds vaker voor om niet bereikbaar te zijn. Vandaar dat deze trend door de experts onder de cluster 'keuze' is geplaatst.

Activisme en politiek

De politieke arena heeft invloed op identiteitsvorming. Momenteel wordt de programmapolitiek door veel mensen niet begrepen en oninteressant gevonden. Er lijkt een tegenbeweging te ontstaan. De experts verwachten dat activisme de komende jaren belangrijker zal worden. De kloof tussen de burger en de politiek is tegenwoordig groot. De politiek bevindt zich te ver van haar burgers om te weten wat deze belangrijk vinden. Hierdoor zullen burgers zelf initiatief gaan tonen en acties ondernemen rondom issues die zij belangrijk vinden. 'Traditionele' politieke partijen hebben een programma dat zij uitvoeren, terwijl de huidige burger slechts in enkele van deze issues geïnteresseerd is. *One-issue* politiek zal daarom in de toekomst belangrijker worden, zo verwachten de experts.

Ook het verloop van de Europese eenwording is belangrijk voor identiteitsvorming van de volgende generatie jongeren. Wanneer de eenwording doorgaat, zal het beeld dat jongeren van zichzelf hebben, daarop worden aangepast. Misschien zal de volgende generatie meer Europees georiënteerd zijn. In ieder geval zal de toekomst van Europa invloed hebben op de identiteiten van Nederlandse jongeren.

Een leven lang leren

Leren heeft binnen de maatschappij een andere invulling gekregen. In de Nederlandse kenniseconomie moeten werknemers interessant en bruikbaar blijven op de arbeidsmarkt. Vanwege de concurrentie vanuit andere delen van de wereld moet kennis continu 'up to date' zijn. Hierdoor heeft 'leren' ook een grotere invloed op het leven. Terwijl leren vroeger iets was dat je een aantal jaren op school deed worden mensen in de huidige samenleving geacht om een leven lang te leren. Hierbij gaat het niet uitsluitend om leren binnen het onderwijs. Ook daarbuiten leren mensen op informele wijze. Leren heeft minder met feiten en 'harde kennis' te maken. Er wordt steeds vaker de nadruk op andere competenties gelegd. Binnen het onderwijs leren jongeren om zelfstandig te opereren en verantwoordelijkheid te nemen. Door andersoortige kennis, worden jongen op een andere manier gevormd dan de vorige generaties.

Jongeren beschikken over allerlei competenties, maar minder over inhoudelijke kennis op verschillende vakgebieden. Tijdens de expertmeeting geeft iemand het voorbeeld dat "Leerlingen een schitterende presentatie kunnen geven met een inhoud van nul." De vaardigheden zijn bij jongeren aanwezig. De vakinhoudelijke kennis minder. Verwacht wordt dat er in de toekomst een roep zal komen om meer inhoudelijke kennis. Mensen die van één bepaald onderwerp veel kennis hebben, zogenoemde 'vakexperts', blijven immers in de toekomst nodig.

Web 2.0.

Web 2.0 is een veelgebruikte term. Er bestaan veel theorieën en modellen over wat dit precies betekent. Tijdens de expertmeeting is met 'web 2.0' een volgende fase van internet bedoeld. 'Web 2.0' zorgt voor een nieuw soort samenleving waarin sociale interacties op een andere manier worden aangegaan. Mensen zijn voortdurend met elkaar verbonden. Wie off-line is, hoort er niet langer bij. Door deze continue verbondenheid ontstaan er nieuwe scheidslijnen tussen privé en publiek. Via het internet kunnen private zaken, zoals foto's en filmpjes, maar

ook andersoortige kennis met anderen gedeeld worden. Een netwerk zoals internet draagt bij aan het ontstaan van een collectieve intelligentie. In deze nieuwe samenleving zal de media versmelten. Er is niet langer sprake van massamedia. Mensen kunnen naar eigen wens informatie, en producten maken en verkrijgen. Web 2.0 wordt daarom ook wel ‘demassificatie’ genoemd. In deze samenleving worden beelden in plaats van geschreven teksten steeds belangrijker.

Groen

Het milieu is een onderwerp dat jongeren zorgen baart. “Jongeren liggen meer wakker van het milieu dan van terrorisme.” In de media staat het onderwerp volop in de belangstelling. Eerdere voorspellingen van de wetenschap over de stijging van de zeespiegel of het veranderende klimaat, zijn momenteel een realiteit. Ook het dreigende tekort aan energiebronnen, wordt in de media belicht. Nu het thema ‘duurzame ontwikkeling’ in het lesmateriaal van scholen is opgenomen, verwachten de experts dat het milieu de komende jaren onder de aandacht van jongeren blijft. Jongeren worden via deze weg bewust gemaakt van het milieu.

Kleinschaligheid, clubjes

Één groep experts zien door globalisering steeds meer een trend waarin jongeren teruggrijpen naar hechte lokale herkenbare gemeenschappen. Jongeren zijn op zoek naar houvast en kaders die volgens deze experts vooral in hechte kleinschalige gemeenschappen worden gevonden. Deze experts zien dit als een nieuwe trend. “Mijn indruk is dat jongeren heel de wereld over kunnen vliegen, maar dat als ze de keuze hebben, ze liever in de achtertuin bij hun ouders gaan wonen. Dus er is sprake van heroriëntatie, maar jongeren zoeken de basis in kleine gemeenschappen en zij willen daaraan blijven vasthouden”, aldus een expert. Deze hechte groepen zijn belangrijk voor de eigen identiteit. De normen die binnen de groep gelden worden door jongeren overgenomen. De gemeenschappen kunnen gecentreerd zijn rondom bijvoorbeeld de woonplaats, familie en religie. Eén expert sprak zelfs van de ‘nieuwe verzuiling’. Deze clubjes en gemeenschappen hebben duidelijke grenzen. In de literatuur worden ze ook wel een ‘*closed communities*’ genoemd. Verwacht wordt dat tussen de groepen weinig wordt samengewerkt. Vooral tussen religieuze groepen ontbreekt discussie en samenwerking.

Een andere expert is van mening dat jongeren juist verbonden zijn in losse, gemakkelijk te verlaten gemeenschappen. Zij zien deze ‘*closed communities*’ niet ontstaan. Jongeren zijn altijd onderdeel geweest van losse verbanden die gecentreerd zijn rondom bijvoorbeeld een bepaalde muziekstijl of kledingvoorkeur. Deze groepen zijn gemakkelijk te verlaten omdat het gaat om dingen die gemakkelijk te veranderen zijn, zoals kledingstijl. Deze losse gemeenschappen zullen altijd blijven bestaan. Wel kan het internet zorgen voor nieuwe gemeenschappen. Dit zijn vluchtige gemeenschappen waarbij jongeren zich gemakkelijk kunnen aansluiten.

Veiligheid

Het beschermen van de openbare veiligheid is door gebeurtenissen in binnen en buitenland steeds belangrijker geworden. In verschillende Nederlandse steden worden publieke ruimtes bewaakt via cameratoezicht. ‘Veiligheid’ zal de komende jaren ook belangrijk blijven. Het juridisch afdekken van risico’s, bijvoorbeeld door middel van protocollen, is al langer aan de

gang. Het veiligheidsdiscours leidt tot een tweedeling binnen de samenleving. Er zijn mensen die, bijvoorbeeld door hun uiterlijk, extreem gecontroleerd worden en er zijn mensen die minder gecontroleerd worden. Het veiligheidsdiscours kan ook leiden tot een verminderde keuzevrijheid. Vanwege een gevoel van onveiligheid kunnen groepen hun gedrag veranderen. Een expert noemde het voorbeeld van Nederlanders die in hun eigen dorp op vakantie gaan. Het buitenland is immers vreemd en eng.

Tweedeling. Sociaal/ Economisch

Tweedeling binnen een samenleving, heeft altijd bestaan en zal altijd bestaan. Daarom zal tweedeling ook voor de volgende generatie jongeren belangrijk zijn. Tweedeling is tijdens de expertmeeting op verschillende niveaus benoemd. Ten eerste is er gekeken naar economische tweedeling. In de toekomst zullen Nederland en Europa moeten concurreren met nieuwe opkomende economieën. Op de Nederlandse arbeidsmarkt krijgen jongeren concurrentie. Nederlandse hoogopgeleide jongeren moeten het opnemen tegen studenten uit opkomende markten. Er zijn jongeren die deze nieuwe concurrentie op de arbeidsmarkt aankunnen. Deze groep wordt door Thomas Friedman *'the untouchables'* genoemd.¹⁷⁶ Ook is er een groep die deze concurrentie niet aan kan. Dat is wat hij noemt de *'touchables'*. De experts gebruikte in dit kader vergelijkbare termen als 'moderniseringswinnaars en -verliezers'. Doordat sommige mensen niet mee kunnen komen met de flexibiliteit die de nieuwe economische omstandigheid van hen vraagt, en anderen wel, zorgt dit voor een tweedeling. De sociale kloof tussen arm en rijk kan hierdoor vergroten.

Ook is de trend *'beyond emancipatie'* in deze cluster opgenomen. De traditionele rolverdeling tussen man en vrouw zorgde in het verleden voor een tweedeling binnen de samenleving. De mogelijkheden van mannen en vrouwen verschilden en werden door de geldende normen in stand gehouden. Man en vrouw hadden elk eigen taken. Dit zorgde voor een orde binnen de Nederlandse samenleving, maar ook voor een ongelijkheid. De mogelijkheden van met name vrouwen werden door de geldende normen ingeperkt. Vrouwen werden geacht om voor de kinderen en het huishouden te zorgen. Wanneer zij zwanger bleken te zijn, volgde ontslag. De emancipatie van de vrouw heeft voor een verandering gezorgd in deze ongelijkheid. Emancipatie zal volgens de experts minder belangrijk zijn voor de volgende generatie, dan deze voor eerdere generaties was. Binnen de Nederlandse samenleving heeft de man en vrouw gelijke rechten. Omdat in de toekomst op dit gebied niets voor te strijden is, lijkt de emancipatiestrijd volgens de experts gestreden.

Hedonisme

Met hedonisme wordt bedoeld dat mensen keuzes najagen voor het eigen genot. Het is een behoeftebevrediging, omdat je iets leuk vindt, niet omdat je een hoger doel wilt bereiken. Uit onderzoek van één van de experts is gebleken dat de huidige generatie minder hedonistisch is dan eerdere generaties. De huidige jongeren nemen meer doordacht actie, en doen dit niet perse voor directe behoeftebevrediging. In hoeverre hedonisme van belang zal zijn voor de volgende generatie is onduidelijk.

Nieuwe technologie

---

¹⁷⁶ Friedman, 2005 in <http://www.vpro.nl/programma/tegenlicht/afleveringen/26031884/items/26032440/>

Binnen deze cluster gaat het om nieuwe technologieën op verschillende dimensies. Ontwikkelingen op biomedisch vlak, maar ook om bijvoorbeeld ontwikkelingen in de ruimtevaart. Elke ontwikkeling zal op een andere manier invloed hebben op identiteitsvorming. Omdat het onvoorspelbaar is welke nieuwe technologieën ontwikkeld zal worden, is de invloed op identiteitsvorming vrij onvoorspelbaar.

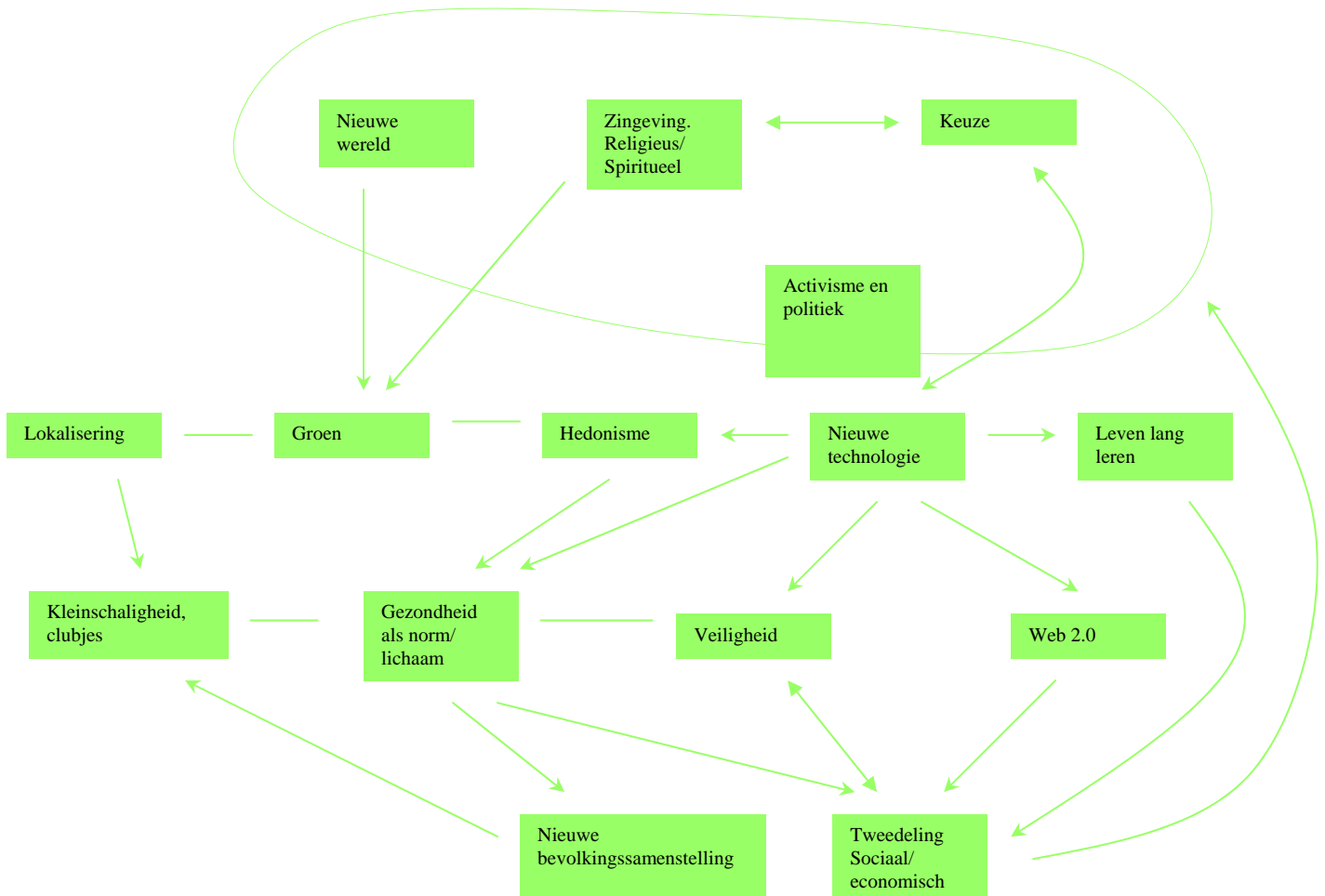
Nieuwe wereld

Met deze cluster wordt bedoeld dat mensen op een andere manier met de sociale ruimte omgaan dan dat ze in het verleden gedaan hebben. In de afgelopen periode zijn er door ontdekkingsreizen nieuwe werelden ontdekt. Technologische ontwikkelingen hebben ervoor gezorgd dat deze ‘nieuwe werelden’ gemakkelijk te bezoeken en te bereizen zijn. De wetenschap raakt steeds geavanceerder. In de toekomst zal daarom op een andere manier met de sociale ruimte omgegaan worden. Deze ruimte kan worden uitgebreid, bijvoorbeeld wanneer het wonen op en reizen naar de maan steeds normaler wordt. Ook zal een schaarste aan ruimte in de toekomst ertoe kunnen leiden dat wonen op het water populariteit aan zal winnen.

5.2. Verbanden en weging

De genoemde trendclusters staan niet los van elkaar. De experts hebben een figuur opgesteld die laat zien hoe de trendclusters en ontwikkelingen met elkaar in verband staan. Het figuur is hieronder weergegeven met een korte toelichting.

Figuur ??: Verbanden tussen de trendclusters

5.2.1.Toelichting

De plaatsing van de trendclusters in de grafiek was niet willekeurig. De experts hanteerde een orde. Het trendcluster 'nieuwe technologie' was de basis van de figuur. Deze cluster hangt samen met veel andere clusters, zowel direct als indirect. 'Nieuwe technologie' is de basis voor verschillende veranderingen en verdere ontwikkelingen binnen de maatschappij. De digitalisering van de samenleving kon niet plaatsvinden en zich niet uitbreiden zonder technologische ontwikkelingen. Ook krijgen mensen door 'nieuwe technologieën' meer opties om keuzes te maken. Nieuwe technische ontwikkelingen op het gebied van gezondheid dragen bij aan maatschappelijk bewustzijn rondom gezondheid. De cluster 'nieuwe technologie' neemt een prominente plaats in de figuur in en is direct en indirect verbonden met bijna alle trendclusters.

Bovenaan de figuur staan de 'drijvende krachten' en het 'eindproduct' van alle ontwikkelingen. Volgens de experts is er een drietal clusters dat de rest van de trendclusters beïnvloedt. Deze clusters zijn 'Politiek en activisme', 'Zingeving' en 'Keuze'. De zingeving in iemands leven, heeft invloed op de keuzes die deze persoon maakt. Keuzes op het gebied van scholing, levensstijl (duurzaam leven, aandacht voor gezondheid, hedonistische levensstijl), verbondenheid met gemeenschappen, een gevoel van veiligheid, etcetera. De zingeving en keuzes hebben invloed op het leven en de identiteit van een persoon. Activisme en politiek wordt ook als één van de belangrijkste aandrijfclusters gezien. Al wordt het als minder belangrijk gezien dan de clusters 'Zingeving' en 'Keuze'.

De cluster 'Nieuwe wereld' is tijdens het invullen van de figuur van betekenis veranderd. De cluster wordt vanaf nu gezien als het product van alle ontwikkelingen en werelden die met elkaar gaan vermengen. Er zal een nieuwe wereld ontstaan. Deze cluster wordt gezien als 'het gevolg' en 'het eindproduct' van alle ontwikkelingen samen.

De twee onderste clusters 'Nieuwe bevolkingssamenstelling' en 'Tweedeling' zijn het gevolg van alle clusters daarboven. Tweedeling, zowel economisch als sociaal, ontstaat doordat sommige mensen niet mee kunnen komen en anderen wel. Op verschillende manieren kan er binnen een samenleving een tweedeling ontstaan. Sommige individuen hebben beschikking over internet, andere groepen niet. Sommige individuen zijn gezond-/ mooi anderen niet. Op deze manier kan er voor bijna iedere cluster een tweedeling gedefinieerd worden.

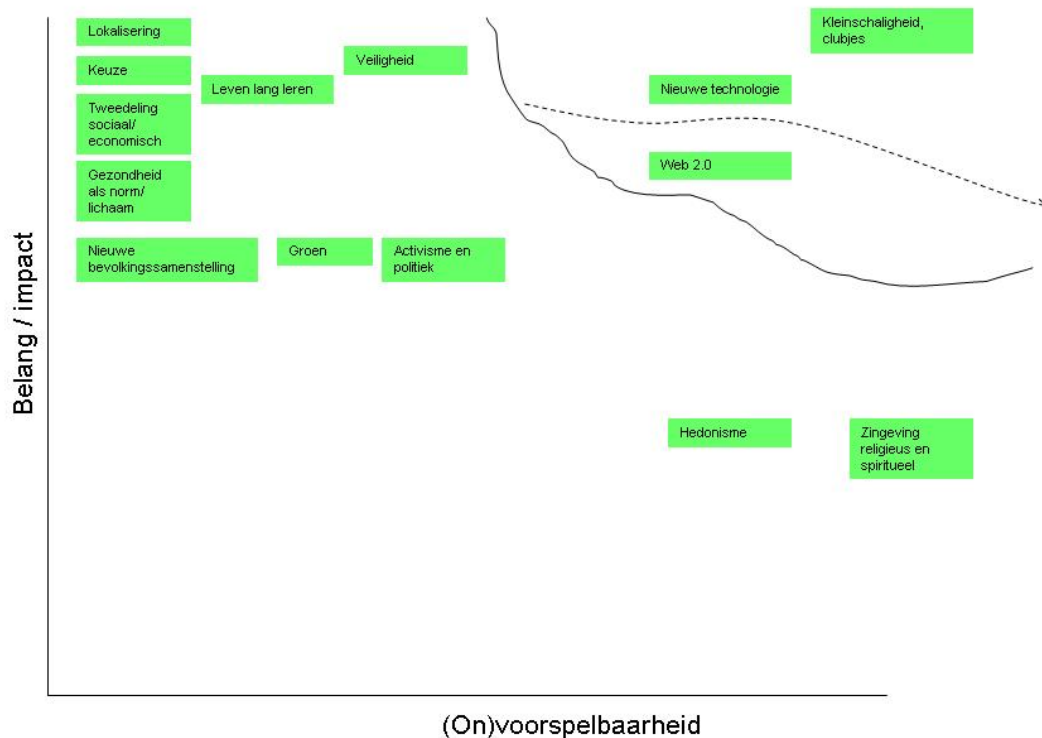
Volgens de experts lopen de twee onderste pijlen ook weer naar terug naar de 'aandrijvende krachten'. Een nieuwe bevolkingssamenstelling of nieuwe tweedelingen binnen een samenleving zullen immers invloed hebben op de keuzes die mensen maken. Er ontstaan nieuwe manieren waarop mensen zingeving vinden. Ook zullen er binnen de politiek nieuwe onderwerpen belangrijk worden. Door de tweedeling zijn er groepen mensen die gedwongen keuzes moeten maken. Door de tweedeling zijn bepaalde mensen afgesloten van bepaalde keuzes. Hier worden de overige clusters weer door beïnvloed.

5.3. De voorspelbaarheid en het belang van de trendclusters

Om te bepalen wat de mate van (on) voorspelbaarheid is van de trendclusters en wat het belang- / -impact van de trendclusters zal zijn, is aan de experts gevraagd om de trendclusters

te wegen. Dit is gedaan door middel van het plaatsen van de trendclusters in een grafiek. Bij het uitzetten van een grafiek is uitgegaan van de vraag welk welk belang / impact een bepaalde cluster heeft op de identiteitsvorming van jongeren die geboren zijn of worden tussen 2000 en 2015. Ook is aangegeven of de cluster voorspelbaar of onvoorspelbaar is. Het resultaat van deze weging is te zien in onderstaand figuur.

Figuur ??: Belang/ impact en (on)voorspelbaarheid van de trends

5.3.1.Toelichting

De trendclusters ‘Nieuwe technologieën’ / ‘web 2.0’ en ‘Kleinschaligheid, clubjes’ zijn door de experts aangewezen als de meest onzekere en meest belangrijke trendclusters die invloed hebben op identiteitsvorming. Deze twee trendclusters vormen de assen van het assenkruis.

Kleinschaligheid, clubjes

De verbondenheid in groepen is zeer belangrijk voor identiteitsvorming en –beleving. Deze verbondenheid in groepen maakt duidelijk wie en wat iemand sociaal gezien is. De kenmerken van deze gemeenschappen is van invloed op de identiteit van jongeren. Uit de geschetste discussie in paragraaf 5.1 blijkt dat de experts geen overeenstemming konden bereiken over kenmerken van toekomstige gemeenschappen. Een deel van de experts is van mening dat hechte herkenbare gemeenschappen belangrijker zullen worden. Andere experts zijn van mening dat jongeren in het verleden en in het heden altijd onderdeel zullen zijn van losse verbanden die gemakkelijk verlaten kunnen worden. Internet versterkt deze losse gemeenschappen. Omdat er een grote onvoorspelbaarheid is hoe toekomstige gemeenschappen gekenmerkt worden, maar de gemeenschappen zeer belangrijk zijn voor identiteit, vormt deze trendcluster één van de assen.

De naam van het as is: wel/ niet kleine gemeenschappen. Enerzijds kunnen jongeren in de toekomst deel uitmaken van kleinschalige hechte gemeenschappen. Anderzijds kunnen jongeren in de toekomst onderdeel uitmaken van grootschalige vluchtige gemeenschappen.

Nieuwe technologie/ Web 2.0

De clusters web 2.0 en nieuwe technologie zijn beiden onvoorspelbaar, maar wel van grote invloed op identiteitsvorming. Omdat beide clusters gaan over de opkomst van nieuwe technologieën worden ze beide meegenomen bij het vormen van het assenkruis. Bij de cluster 'nieuwe technologieën' gaat het om verschillende soorten technologieën. Bij 'Web 2.0' gaat het met name om technologieën die mensen op een andere manier sociale interacties laten aangaan. Omdat het onvoorspelbaar is welke nieuwe technologieën ontwikkeld zal worden, is de invloed op identiteitsvorming vrij onvoorspelbaar. De verwachte impact op identiteitsvorming is afhankelijk van de ontwikkelde technologieën.

Omdat op verschillend niveau nieuwe technologieën ontwikkeld gaan worden, en ze elk in mindere of meerdere mate van invloed kunnen zijn op identiteitsvorming, is het moeilijk om een passende as te definiëren. De cluster 'Nieuwe technologieën'/ 'Web 2.0' is in dit kader als volgt gedefinieerd. Enerzijds komen er technologieën die gericht zijn op zelfontplooiing. Deze technologieën zijn gericht op individueel gebruik waardoor jongeren zich gemakkelijk van anderen af kunnen sluiten. Anderzijds zijn er technieken die gericht zijn op het leggen van contacten. De assen binnen het assenkruis zijn benoemd als 'zelfontplooiing' en 'gemeenschapszin'.

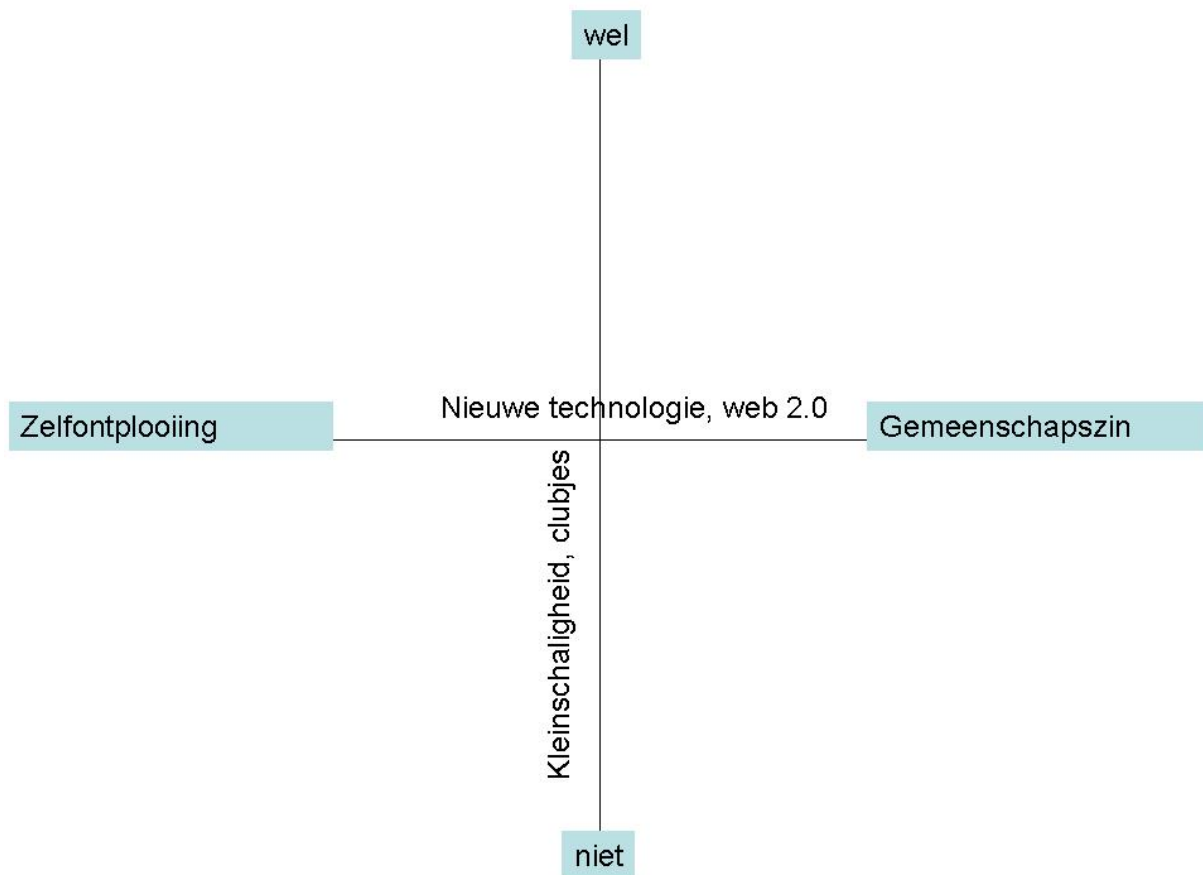
Het assenkruis is in figuurnummer ?? weergegeven en schetst de kaders waarbinnen de vier scenario's zijn gevormd. Deze zijn;

Scenario 1: Local Heroes; wel kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op zelfontplooiing.

Scenario 2: Patrick uit Ermelo; wel kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op gemeenschap.

Scenario 3: The armchair adventurers, geen kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op zelfontplooiing.

Scenario 4: Anne uit Rotterdam/ Seattle, geen kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op gemeenschap.

5.4. Scenario's

In de volgende paragrafen worden de scenario's toegelicht. De scenario's illustreren typering van identiteiten van de volgende generatie jongeren. Per scenario worden de kenmerken van de jongere uit dat kwadrant belicht.

5.4.1 Scenario 1 'Local heroes'

Wel veel kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op zelfontplooiing.

Kenmerken van jongeren:

- Resultaatgericht
- Autonomie van de groep
- Persoonlijke *tools* ontwikkelen in dienst van de groep

Vrije tijd:

- Peer education als leisure activity. (Generatiekloof groter?).

Gadget:

- Multilingual sms
- 3D imaging

Krantenkop:

- “Marokkanen van Gooisch lyceum reproduceren de profeet in 3D.”

5.4.1.1 Toelichting

Dit scenario heet ‘local heroes’ omdat jongeren zich aansluiten bij kleine gemeenschappen. De jongeren zijn resultaatgericht. Zij willen zowel zichzelf als de bredere groep waarmee zij verbonden zijn verder ontwikkelen. Zij ontwikkelen zelf de middelen (tools) om de groep verder te ontwikkelen. De groepen hebben een bepaalde mate van autonomie en kunnen groepsleden bepaalde regels voorschrijven.

Jongeren zijn ambitieus en resultaatgericht. Hun handelen is niet zozeer gericht op het bereiken van succes maar op het bereiken van een bepaald resultaat. Ook zijn jongeren binnen dit kwadrant leergierig en op zoek naar het leren van nieuwe competenties. In de vrije tijd wisselen de groepen jongeren kennis en vaardigheden uit. Zij doen aan ‘peer to peer education’. Peers zijn niet persé leeftijdsgenoten maar maken wel onderdeel uit van één generatie. Hierdoor zal de generatiekloof wellicht groter worden.

Één van de gadgets die populair is onder jongeren in dit scenario is de ‘Multilingual sms’. Wanneer zowel in Nederland als in China een groep jongeren met een opdracht bezig is, dan kunnen deze twee groepen per sms communiceren. De Nederlandse groep doet dit in het Nederlands en de Chinese groep doet dit in het Chinees. Beide groepen ontvangt de sms-jes van de andere groep in de eigen taal. Een andere gadget dat populair is onder jongeren uit dit kwadrant is de 3D imaging. Wanneer je ergens over spreekt, bijvoorbeeld over een bepaald product, presenteert dit zich in 3D in dezelfde tijdsdimensie.

5.4.2 Scenario 2: ‘Patrick uit Ermelo’

Wel kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op gemeenschap.

Kenmerken van jongeren:

- Traditioneel
- Nederland als kader
- Gericht op eigen wijk
- Pro veiligheidsmaatregelen
- Lokaal betrokken
- Thuiswonend
- Techniek overlapt sociale verbanden
- Liever oma dan een Turk in huis.

Vrije tijd:

- Vereniging
- Scouting
- Muziek
- Welzijnswerk
- Kerk

Gadget:

- Mobiel met tracking device (Bliin)

Krantenkop:

- “Virtuele braderie groot succes.”

5.4.2.1.Toelichting

De jongere in het scenario ‘Patrick uit Ermelo’ is vooral gericht op de eigen lokale groep. Dit kwadrant is een voorbeeld van de eerder gesignaleerde trend dat globalisering tot lokalisering leidt. In tijden van onzekerheid die globalisering met zich meebrengt, worden de lokale wortels voor jongeren uit dit kwadrant belangrijker. De lokale gemeenschap biedt een zekere veiligheid. Het referentiekader van deze jongere is Nederland. Binnen Nederland zijn jongeren in dit scenario ook nog eens met name gericht op de eigen buurt en wijk. De lokale omgeving geeft een soort veiligheid waar deze jongere naar op zoek is. Omdat deze jongeren gericht zijn op de lokale gemeenschap zullen zij bijvoorbeeld thuis blijven wonen wanneer zij gaan studeren.

Patrick uit Ermelo is een voorstander van maatregelen die de veiligheid van zijn eigen groep ten goede komt. Hij voelt zich betrokken bij de gemeenschap en wil zich hier ook voor inzetten. Deze jongere is lid van verschillende lokale verenigingen en organisaties. Ook voor deze lokale clubs zal hij zich willen inzetten, bijvoorbeeld voor de kerkgemeenschap.

Technologieën worden met name gebruikt om de sociale verbanden te versterken. Er wordt ge- e-mailt en gechat met bekenden. Op deze manier worden de contacten binnen de gemeenschap geïntensiveerd en verdiept. Als gadget spreken mobieltjes met tracking device deze jongeren erg aan. Lokale gemeenschappen gebruiken mobiele telefoons met GPS. Op deze manier is voortdurend te zien waar leden binnen het aangesloten netwerk zich bevinden en soms zelfs wat deze persoon aan het doen is. De sociale controle stijgt op deze manier. De techniek wordt dus gebruikt om bestaande groepsbindingen sterker te maken en contacten te onderhouden.

Dit scenario vindt vooral in een dorpse omgeving plaats. Hier is de migrantenproblematiek minder groot dan in de Randstad. Omdat deze groep jongeren gericht is op vertrouwde netwerken, nemen zij liever oma dan een Turk in huis. De vergrijzing wordt in deze gezinnen als een minder groot probleem gezien dan de migratie. Het in huis nemen van oma wordt als een oplossing gezien voor de vergrijzing.

De krantenkop “Virtuele braderie groot succes” zou in dit scenario in de krant kunnen staan. De braderie, die voorheen in de dorpsstraat georganiseerd zou zijn, is voor het eerst virtueel gehouden. Dit was een groot succes.

5.4.3 Scenario 3: ‘The armchair adventurers’

Geen kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op zelfontplooiing.

Kenmerken van jongeren:

- Anonieme globale clusters
- Individualistisch
- Vluchtig

Vrije tijd:

- “Bowling alone”

Gadget:

- Nerd google dating (one night digital stand met camscanmatching).

Krantenkop:

- “Tweede reflectieve savant gevonden.”

5.4.3.1.Toelichting

Binnen dit kwadrant zijn technologische middelen gericht op zelfontplooiing. De verbanden die mensen met andere aangaan zijn grootschalig, anoniem en wereldomvattend. Dit zijn eigenlijk geen gemeenschappen te noemen omdat het individu veel vluchtige en wisselende contacten aangaat. Een echte samenhang of eenheid binnen de gemeenschappen bestaat nauwelijks.

Dit scenario is vergelijkbaar met homeschools in Amerika. Via de webcam kunnen jongeren daar onderwijs volgen. Ze zijn lid van een online schoolgemeenschap en jongeren kunnen zelfs online schoolfeesten vieren. In dit scenario zal volgens de experts echter alleen geen sprake kunnen zijn van een gemeenschap, omdat de contacten die de volgende generatie jongeren aangaat, te vluchtig zijn, waardoor samenhang ontbreekt om van een gemeenschap te kunnen spreken.

Jongeren brengen hun tijd door met bowlen. Dit doen zij niet met anderen, maar alleen. Het leven is zo individualistisch geworden, met gebrek aan sociale verbanden, dat jongeren zich individueel amuseren met een gezelschapsspelletje.

De gadget die jongeren binnen dit scenario aanspreekt is ‘google nerd dating’. Via een zoekmachine, vergelijkbaar met Google, wordt jouw karakterprofiel aan het profiel van iemand anders, met een bijpassend karakter, gematched. Met deze ander kan een one night digital stand beleefd worden.

In de krant kun je de volgende krantenkop vinden: “Tweede reflectieve savant gevonden.” Hiermee wordt bedoeld dat nieuwe technologieën ongekende mogelijkheden brengen. Hoe uniek je ook bent, via de moderne techniek kun je altijd je wederhelft vinden. Vandaar de titel voor dit kwadrant: ‘Armchair adventurers’. Vanuit de luie stoel in huis kun je de hele wereld bereizen en zijn de meest unieke dingen, zoals ‘een reflectieve savant’, gemakkelijk met behulp van het internet te vinden.

5.4.4. Scenario 4: ‘Anne uit Rotterdam/ Seattle’

Geen kleinschalige clubjes, techniek is vooral gericht op gemeenschap.

Kenmerken van jongeren:

- Groen
- Wereldburger/ idealist
- Omgevingsbewust
- Vrijheid boven veiligheid
- Informeert zich multimediaal en mondiaal
- Meer reflectie en meer twijfel
- Liever een Turk in huis dan oma

Vrije tijd:

- Lezen
- Reizen
- Debat/ fora
- “Actief” bij Greenpeace/ Amnesty
- Vice- president Al Gore memorial fan- club
- TV/ www voor bij informatie

Gadget:

- Widgets (my media)

Krantenkop:

- “Virtuele editie live 8 groot succes.”

5.4.4.1. Toelichting

Anne komt uit Rotterdam, maar ze doet momenteel haar master in Seattle. Ze is een echte wereldburger en zich erg bewust van haar omgeving. Anne is zich ook bewust van de wereld buiten Nederland. Zij gebruikt verschillende media om het wereldnieuws te volgen. Door dit multimediale gebruik, krijgt zij soms tegengestelde informatie over een zelfde onderwerp. Hierdoor kan zij goed reflecteren, maar de tegengestelde informatie kan ook voor twijfel zorgen. Het internet en de televisie worden door Anne gebruikt om informatie te verkrijgen. Anne stelt vrijheid boven veiligheid en is veel meer reflectief dan haar counterpart uit Ermelo. Zij is niet angstig voor andere culturen en heeft liever een Turk in huis dan oma.

Anne heeft behoefte om de wereld te zien. In haar vrije tijd reist ze dan ook volop. Ook laat zij haar mening horen door te participeren in debatten. Ze is bovendien actief bij organisaties zoals Greenpeace of Amnesty. Binnen deze organisatie is zij slechts actief in enkele projecten. Ze richt zich bijvoorbeeld alleen op het asielbeleid. Andere projecten en onderwerpen worden aan anderen overgelaten. Het milieu is erg belangrijk.

Als gadget gebruikt Anne een widget. Dit is een voorwerp waarbij je informatie binnenkrijgt op datgene waar je je op abonneert. Iedere dag wordt informatie uit het wereldwijde aanbod verkregen dat precies is toegesneden op de persoonlijke behoefte. In de krant kun je de volgende titel vinden: “Virtuele editie live 8 groot succes.” De wereld raakt steeds meer vervlochten. Deze jongeren gaan hier op een positieve manier mee om.

5.5. Vergelijking van de toekomstverkenning van de interne Hiteq brainstorm, de interviews en de expertmeeting.

In deze paragraaf worden verbanden gelegd tussen de trends en ontwikkelingen vanuit hoofdstuk vier en hoofdstuk vijf. Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de trends en ontwikkelingen die de huidige generatie jongeren hebben gevormd en de trends en ontwikkelingen die de volgende generatie zullen vormen.

Tijdens de Hiteq brainstorm zijn gebeurtenissen en ontwikkelingen gedefinieerd die een belangrijke invloed hebben gehad op identiteitsvorming van de huidige generatie jongeren. De meest belangrijkste ontwikkelingen zijn in hoofdstuk vier geschetst. Daarnaast hebben de deelnemers van deze interne brainstormsessie een verwachting uitgesproken welke trendclusters het meeste invloed zullen hebben op de identiteit van de volgende generatie.

Een groot aantal van de trends en clusters die tijdens de interne sessie benoemd zijn als belangrijke invloedsfactoren voor de volgende generatie jongeren, zijn ook tijdens de externe expertmeeting benoemd. Dit waren de clusters 'nadruk op gezondheid', 'keuzemogelijkheid', 'bereikbaarheid', 'tweeverdieners' (onder deze trendcluster vielen ontwikkelingen met betrekking tot het gezin), 'arbeid en zingeving' en 'neo-tribe'. Ook tijdens de interviews werden deze ontwikkelingen vaak genoemd. De overeenkomsten worden in paragraaf 5.5.1. beschreven. Deze trendclusters zullen naar alle waarschijnlijkheid een rol spelen bij de identiteitsvorming van de volgende generatie.

Daarnaast zijn er verschillen en overeenkomsten te noemen tussen de trends en ontwikkelingen die tijdens de interviews en de externe brainstorm benoemd zijn. Deze verschillen en overeenkomsten worden in paragraaf 5.5.2. uiteen gezet.

5.5.1. Overeenkomsten interne en externe meeting.

In deze paragraaf worden de trends en ontwikkelingen die zowel een belangrijke invloedsfactor zijn op identiteitsvorming van de huidige en de volgende generatie jongeren.

Keuze

De keuzemogelijkheden die jongeren hebben is iets wat uit zowel uit de interne als de externe expertmeeting als een belangrijke ontwikkeling wordt gezien die toekomstige jongeren zal beïnvloeden. Door het individualisme binnen de Nederlandse samenleving hebben jongeren meer dan vorige generaties een vrije keuze om hun leven in te richten. Binnen de literatuur en tijdens de externe expertmeeting werd deze ontwikkeling in verband gebracht met stress. Jongeren kunnen hun leven en identiteit naar eigen inzicht vormen, maar dit levert ook stress op. In de toekomst zal de hoeveelheid keuzes volgens de experts alleen maar toenemen of hoogstens gelijk blijven.

Bereikbaarheid

Tijdens de interne brainstormsessie werd 'toenemende bereikbaarheid' als een belangrijke trendcluster gezien die de toekomstige generatie zal beïnvloeden. 'Uitschakeling van tijd en plaats' en 'altijd en overal bereikbaar' zijn de trends die binnen deze cluster geplaatst zijn. De nieuwste technologische ontwikkelingen laten zien dat bereikbaarheid in de toekomst verder kan toenemen.

Tijdens de interviews en de expertmeeting werd de toenemende bereikbaarheid ook als een trend genoemd die de toekomstige generatie zal beïnvloeden. De nieuwste technologische ontwikkelingen dragen hieraan bij. De mobiel met tracking device (Bliin), die in scenario twee als gadget benoemd is, zit in de testfase. Door de koppeling van mobiele telefoontjes met GPS systemen, zijn mensen niet alleen bereikbaar, maar zijn anderen ook direct op de hoogte waar 'de ander' zich op dat moment bevindt. De openingsvraag van veel hedendaagse telefoongesprekken: 'Waar ben je?', zal in de toekomst niet langer gesteld hoeven te worden.

Nieuwe collectieven

In de interne Hiteq brainstormsessie werden nieuwe sociale verbanden als een belangrijke trend benoemd die toekomstige generaties zal beïnvloeden. Tijdens de interne brainstorm werd deze trendcluster 'neo-tribe' genoemd. Hierbinnen vielen zowel trends als 'individualisering', 'herwaardering sociale verbanden' en 'groepsbewustzijn'.

De experts tijdens deze meeting waren van mening dat individualisering van de samenleving, samengaat met een groter verlangen ergens bij te willen horen. Globalisering zorgt voor het opkomen van nieuwe gemeenschappen. Ook tijdens de externe expertmeeting is deze trend gesignaleerd. Zoals in paragraaf 5.2 en in 5.3. is beschreven ontstond er geen eenduidigheid hoe deze gemeenschappen waar jongeren deel van uitmaken eruit komen te zien. Ook in de literatuur is hier geen eenduidigheid over.

Omdat jongeren verschillende identiteiten hebben en van verschillende gemeenschappen deel uit kunnen maken, hoeft dit onderscheid misschien niet zo sterk getrokken te worden. Jongeren kunnen tegelijkertijd gabber en moslim zijn. De kenmerken van deze twee gemeenschappen verschillen van elkaar. Volgens de wetenschapper Verkuyten bestaan er enerzijds basiscategorieën waarmee jongeren lastiger kunnen switchen. Daarnaast bestaan er meer vrijwillige categorieën. Professor Verkuyten zegt hierover tijdens een interview: "Naast deze 'basiscategorieën' heb je, zoals je dat zou kunnen noemen, vrijwillige categorieën. Leeftijdsstijlen, jeugdculturen, noem allemaal maar op. Dat is natuurlijk allemaal veel vluchtiger. En ook dingen waar je veel gemakkelijker mee zou kunnen switchen. Waar je makkelijk van af kunt. Ik kan mijzelf een Gothic voelen, maar als ik er niets meer in zie, dan houdt ik ermee op. Deze dingen zijn veel gemakkelijker te switchen omdat het over muziekvoorkeuren, kleding en stijlen gaat. Het gaat over het type mobiel wat je hebt, het type schoenen. En als je denkt ik ben het zat, zijn ze makkelijk te wisselen. Deze categorieën zijn ook heel belangrijk, zeker voor jongeren voor hoe ze zichzelf zien en waar ze zichzelf plaatsen."¹⁷⁷

Jongeren kunnen in de toekomst van verschillende gemeenschappen onderdeel uitmaken. Deze gemeenschappen kunnen onderling in de kenmerken verschillen.

Tweeverdieners

Bij zowel bij de interne als de externe brainstorm werden ontwikkelingen binnen het gezin genoemd. De trends 'emancipatie', 'tweeverdieners', 'kinderen thuis bij de oppas', 'toename kinderopvang', vielen tijdens de interne brainstorm onder deze cluster. De veranderende omstandigheden waarin kinderen opgroeien hebben invloed op identiteitsvorming. Dit werd

---

¹⁷⁷ Interview Prof. Dr. M. Verkuyten, Gehouden op 19-07-07.

ook tijdens de externe brainstorm erkent. Verwacht wordt dat de gezinsverbanden in de toekomst verder zal veranderen.

Nadruk op gezondheid

Ook in de literatuur, de interne en de externe meeting is de nadruk die er op gezondheid gelegd wordt, benoemd. Mensen worden steeds ongezonder waardoor er juist aandacht wordt gevraagd voor gezondheid. Ook vielen ‘accent op uiterlijk’ en ‘gezondheid als ideaal’ binnen deze cluster tijdens de interne meeting.

Arbeid en zingeving

‘Arbeid en zingeving’ werd tijdens de interne brainstorm benoemd als een belangrijk cluster die van invloed is op de volgende generatie jongeren. Het proces van globalisering heeft voor een veranderende arbeidsmarkt gezorgd. Zoals ook in de expertmeeting genoemd is moet de Nederlandse economie en de Nederlandse arbeidsmarkt concurreren. Er is een veranderende werknemer, - manager en veranderende organisatie. Flexibiliteit en veranderende arbeidsverhoudingen kenmerken deze nieuwe arbeidsmarkt. Jongeren hebben geen vast carrièrepad. Jos de Mul zegt hierover in een interview dat veel jongeren dit ook helemaal niet als wenselijk zien. Hij zegt: “Jobhoppen is tegenwoordig de standaard. Iemand die al twintig jaar hetzelfde doet is eigenlijk een beetje een loser, zo wordt gezegd. Vroeger was ook de continuïteit juist erg belangrijk. Je kreeg een medaille van de koningin wanneer je 25 jaar bij de zelfde werkgever was. Wanneer je nu 25 jaar bij de zelfde werkgever bent dan heb je iets fout gedaan. Dat is een beetje het algemene beeld.”¹⁷⁸ De traditionele carrière verdwijnt. Zelfontplooiing is waar jongeren naar op zoek zijn. Jongeren willen leren binnen een bedrijf. Hun competenties uitbreiden. Jongeren zijn leergierig en zijn op zoek naar een uitdaging in hun baan. Zingeving binnen het werk, zal in de toekomst belangrijker worden. Mensen willen niet werken om geld te verdienen, maar vooral ook omdat ze het leuk vinden en leren van het werk wat ze doen. Status blijft wel belangrijk.

Virtuele identiteit

Jongeren zoeken bevestiging. Het internet is een goede manier om jezelf te representeren. Online spelen zij met hun identiteit. Nieuwe technologieën spelen een belangrijke rol in de manier waarop de volgende generatie haar identiteit vormt.

Meningsvorming

De cluster meningsvorming hangt eigenlijk met de vorige cluster samen. De volgende generatie jongeren zal net als de huidige generatie jongeren op een andere manier haar mening laten horen en vormen dan vorige generaties. Petities tekenen en protesten zal voortaan online gebeuren.

5..5.2. Overeenkomsten en verschillen tussen de interviews en de meetings

Leven lang leren

Zowel de aanwezigen tijdens expertmeeting als de interviews bevestigen dat leerprocessen veranderd zijn. Vakinhoud is minder centraal komen te staan en het leren van vaardigheden heeft een belangrijke plaats ingenomen binnen het onderwijs. Deze veranderingen zal volgens geïnterviewden en de experts tijdens de brainstorm van invloed zijn op de volgende generatie

---

¹⁷⁸ Interview Prof. Jos de Mul. Gehouden op 4-09-07.

jongeren. De vaardigheden en kennis die jongeren opdoen, zal deze jongeren vormen en hierdoor invloed hebben op de toekomstige samenleving. Hierbij is sprake van een wisselwerking. Jongeren krijgen andere competenties aangeleerd vanwege een veranderende samenleving. Maar dit gegeven versterkt deze veranderende samenleving. Prof. Jos de Mul geeft tijdens een interview een voorbeeld. “Op een bepaald moment zijn orale culturen, schriftculturen geworden. Dit was een enorme overgang want de structuur van het leven werd anders. In orale culturen was herhaling belangrijk. Daar had je geheugentechnieken voor, alliteratie bijvoorbeeld. Met de schriftcultuur werd je geheugen ontlast maar je moest nieuwe dingen leren. Mensen moesten leren lezen en leren schrijven. Ze leerden nieuwe relevante vaardigheden. Men kon het zich veroorloven om minder goed te onthouden, want alles was na te lezen. Je kon je geheugen ‘outsourcen’. Je had een opslagmechanisme: het papier.”¹⁷⁹

De uitvinding van de computer en het internet hebben leerprocessen verder doen veranderen. Om te kunnen werken met een computer heb je specifieke vaardigheden nodig. Doordat computers bepaalde vaardigheden overnemen kunnen jongeren het zich veroorloven om deze vaardigheden minder goed te beheersen. Een computer heeft een geheugen, het selecteert voor ons. Kortom denkprocessen worden uitbesteed. Jongeren hebben daar en tegen behoefte aan een nieuw soort kennis. Het beter kunnen omgaan met bepaalde computerprogramma’s of het effectief online leren zoeken. Doordat nieuwe kennis aangeleerd wordt, zal de samenleving hierdoor ook veranderen.

Nieuwe bevolkingssamenstelling

Dat er een nieuwe bevolkingssamenstelling gaat komen is vrij zeker. Zowel de geïnterviewde personen, de interne brainstormsessie als de expertmeeting benoemde deze ontwikkeling. Over de gevolgen van deze ontwikkeling op de identiteit van de toekomstige generatie is minder eenduidigheid.

Etnische diversiteit

De aanwezigheid van etnische diversiteit heeft volgens de experts van de expertmeeting wel direct invloed op identiteitsvorming. Culturele verschillen laten jongeren nadenken over wie zij zelf zijn en waar zij bijhoren. De multiculturele samenleving laat jongeren nadenken over hun identiteit. Etniciteit zal dus een belangrijk gegeven blijven voor identiteitsvorming.

Anderzijds werd tijdens drie van de gehouden interviews de verwachting uitgesproken dat etnische diversiteit en geloofsverschillen in de toekomst minder belangrijk wordt. De volgende generatie groeit op binnen de Nederlandse samenleving waarin diversiteit een feit is. Zij zijn niet anders gewend. Diversiteit wordt in de toekomst normaler en wordt een meer geaccepteerd onderdeel van de samenleving.

Vergrijzing

Over de impact van een hoger percentage bejaarden op de identiteit van jongeren is tijdens de expertmeeting minder eenduidigheid. Volgens sommige experts heeft vergrijzing nauwelijks invloed op identiteitsvorming of -beleving. Volgens andere experts zal dit erg belangrijk zijn. De positie van jongeren binnen de samenleving en de betekenis van ‘jong zijn’ hangt mede af van anderen. Maykel Verkuyten is van mening dat de leeftijdscategorieën mede dankzij de vergrijzing in de toekomst belangrijker zullen worden.

---

¹⁷⁹ Ibid.

Leeftijdscategorieën structureren in belangrijke mate het leven. Als je kind bent, brengt dat bepaalde verwachtingen met zich mee. Als je achttien bent, mag je auto rijden. Wanneer de inhoud van bepaalde leeftijdscategorieën aan betekenis verandert, heeft dit invloed op de samenleving. Verwachtingen worden aangepast. Dit heeft invloed op de identiteit van jongeren. Door de grote veranderingen in de Nederlandse bevolkingssamenstelling zal de betekenis en invulling van de leeftijdscategorieën wellicht veranderen.

Emancipatie

In de cluster tweedeling werd de trend '*beyond emancipatie*' genoemd. Hiermee werd bedoeld dat de emancipatiestrijd inmiddels gestreden lijkt. Mannen en vrouwen hebben gelijke rechten en voor de volgende generatie jongeren zal dit minder belangrijk zijn. Emancipatie lijkt een issue dat in de toekomst minder belangrijk wordt. Zoals in hoofdstuk vier naar voren kwam zal de emancipatiestrijd volgens minister Plasterk in de toekomst verder gestreden moeten worden. Volgens hem is er voor de toekomstige generatie vrouwen nog veel om voor te strijden. Emancipatie zal mede vanwege de vergrijzing een belangrijk agendapunt blijven. Vanwege de enorme vergrijzing zijn vrouwen onmisbaar op de arbeidsmarkt.¹⁸⁰

Nieuw genoemde trends

Tijdens de interne Hiteq brainstorm zijn ook twee trends genoemd die van invloed zijn op de volgende generatie jongeren, die niet eerder genoemd zijn. Deze trendclusters zijn 'software versus immaterialisme' en 'energiebronnen' en worden hieronder toegelicht.

Software versus immaterialisme

Moeilijk meetbare competenties en resultaten zullen in de toekomst belangrijker worden. Hierbij valt te denken aan EQ of image. Jongeren staan ook anders in het leven. Zij prefereren kwaliteit boven kwantiteit. En duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen worden belangrijker gevonden. De verhouding tussen het belang dat er aan materialisme en immaterialisme gegeven wordt is ook verschoven. Jongeren zijn minder materialistisch. Zingeving en geluk worden als belangrijker gezien.

Energiebronnen

De volgende generatie zal te maken krijgen met een dreigende schaarste aan energiebronnen. Alternatieve energievormen worden belangrijker. Economie en ecologie komen steeds meer tegenover elkaar te staan. Dit zal ook een belangrijke invloed hebben op de volgende generatie.

---

¹⁸⁰ Algemeen Dagblad, 29-09-2007, p. 6-7.

6 Conclusies

In dit laatste hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van dit onderzoek bediscussieerd en samengevat, aan de hand van de vijf deelvragen van dit onderzoek. Tenslotte zal logisch hierop volgend de centrale onderzoeksvraag beantwoord worden.

6.1. Ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar

De afgelopen twintig jaar hebben belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. Door globalisering, de multiculturele samenleving, en het mondiale mediagebruik, worden jongeren met andere ‘nieuwe’ identiteiten in contact gebracht. Globalisering heeft het media- aanbod vergroot. Jongeren kunnen via het internet en de satelliet kennismaken van andere invalshoeken die de Nederlandse zenders uitzenden. Er is toegang tot veel informatiebronnen waarin verschillende discoursen gangbaar zijn.

Bovendien wordt de samenleving gekenmerkt door individualisme. Jongeren hebben hierdoor veel keuze om hun leven naar eigen wens vorm te geven. Deze ontwikkelingen hebben er niet toe geleid dat de samenleving een aaneenschakeling is van individuen die langs elkaar leven. Mensen hebben nog steeds een gemeenschapsverlangen. Globalisering heeft bijgedragen aan de vorming van nieuwe gemeenschappen. Op welke manier deze gemeenschappen getypeerd kunnen worden is geen eenduidigheid over.

Ook hebben veranderingen opgetreden binnen het gezin. Het gezin is in zekere zin meer maakbaar geworden. Kinderen worden (meestal) bewust genomen. Hierdoor hebben ouders ook hoge verwachtingen. Bovendien zijn traditionele geslachtsrollen vervaagd. Vrouwen werken steeds vaker. Mede hierdoor is de verhouding tussen ouders en kinderen veranderd. Ook vanwege de ontwikkelingen op ICT- gebied, waar ouders over het algemeen geen verstand van hebben, lijken zij aan invloed te verliezen. De samenleving verandert bovendien in hoog tempo. Ouders kunnen hierdoor niet altijd een goed rolmodel zijn.

6.2. Invloed op identiteitsvorming

Uit theorieën over identiteitsvorming is gebleken dat identiteit wordt gevormd in interactie met de sociale omgeving. De sociale omgeving speelt een belangrijke rol bij het vormen van identiteiten. Met name het gezin, de familie, vrienden, de school, de media en discussiefora op het internet zijn belangrijke arena's. Hier worden normen, waarden, regels en algemeenheden opgesteld en bediscussieerd. Zij beschikken allen over articulatiemacht. Dit is het vermogen om indelingen te maken en normen en waarden, categorieën ter discussie te stellen. Deze ‘machten’ hebben een grote invloed op opgroeiende jongeren. Zij bieden hen richtlijnen ‘wie en wat zij zijn’ en rolmodellen hoe zij zich behoren te gedragen. Hierdoor worden jongeren beïnvloed.

Al kijkend naar de ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar kan gezegd worden dat er verschuivingen hebben voorgedaan in de invloed van verschillende articulatiemachten op identiteit. Anders gezegd: de factoren op identiteitsvorming lijken in de afgelopen twintig jaar te zijn verschoven. Hoewel identiteit voor eerdere generaties vooral door het lot en de sociale posities van de ouders bepaald werd, heeft de huidige generatie door globalisering, individualisering van de samenleving en nieuwe technologie meer mogelijkheden om hun identiteit vorm te geven. Door de veranderende samenleving lijken ouders en de kerk als invloedsfactor aan belang af te nemen, terwijl de nieuwe media terrein wint.

Jongeren besteden een groot deel van hun vrije tijd aan media. Hierdoor hebben deze een grote invloed op jongeren. Vooral het internetgebruik is de afgelopen twintig jaar enorm toegenomen. Via het internet vormen jongeren hun mening. Jongeren hebben de mogelijkheid om zich te bedienen van ‘gepersonaliseerde informatie’. Nederlanders gaan hun persoonlijke voorkeuren volgen, ook in hun mediagedrag. Identiteiten worden naar eigen inzicht vormgegeven. Jongeren kunnen met behulp van het internet met rollen en identiteiten experimenteren. Dit is iets wat vroeger onmogelijk was.

De rol van ouders op identiteitsvorming lijkt te verminderen. Ouders zijn slecht op de hoogte van de toepassingen waarvan jongeren gebruik maken op het internet. Ook wordt door wetenschappers wel eens gezegd dat ouders, door de snel veranderende samenleving niet langer een goed rolmodel kunnen zijn voor hun kroost.

Samenvattend is er een verschuiving te signaleren in de invloedsfactoren op identiteitsvorming. De nieuwe media zoals internet, was voor voorgaande generaties geen invloedsfactor op identiteitsvorming. Tegenwoordig lijkt de media, en met name het fenomeen ‘internet’, een grote invloed te hebben binnen dit proces. Omdat jongeren online vooral met leeftijdsgenootjes actief zijn, winnen ook deze invloedsfactor terrein. Ouders, de kerk en familie lijken minder belangrijk. De invloed van de politiek lijkt gelijk gebleven. De macht om officiële categorieën te vormen is onveranderd. Regelgeving en het debat daaromtrent lijkt onverminderd van invloed op identiteit.

6.3. Verwachte ontwikkelingen

Veel van de ontwikkelingen en trends die de huidige generatie heeft beïnvloed, zullen volgens de experts ook van invloed zijn op de volgende generatie. Een nieuwe bevolkingssamenstelling, de grote keuzevrijheid, de opkomst van nieuwe technologieën, veranderingen binnen het gezin, nieuwe gemeenschappen, de maakbaarheid van het lichaam, nieuwe verhoudingen op de arbeidsmarkt, nieuwe manieren van zingeving, zijn allen genoemd als zijnde trends die ook de volgende generatie zullen vormen. De bredere maatschappelijke omgeving en de ontwikkelingen daarin zullen de volgende generatie vormen. Dit gegeven is iets wat blijft.

6.4. Invloed op identiteitsvorming

Uit de weging van de trendclusters scoorde de meeste hoog op de as welke invloed op identiteitsvorming hebben. Een identiteit is eigenlijk wie en wat een persoon sociaal gezien is en welke betekenis iemand daar zelf aangeeft. Het hangt met veel omgevingsfactoren samen hoe een identiteit gevormd wordt. Dat is ook iets wat uit deze weging blijkt. Op welke manier deze trends de volgende generatie vormt en invloed heeft op identiteit is niet altijd even duidelijk.

Veel trends werden voorspelbaar genoemd. Een nieuwe bevolkingssamenstelling, de vele keuzemogelijkheden, het veiligheidsdiscours, lokalisering zijn hier voorbeelden van. Wel was er onzekerheid welke impact deze trends zullen hebben op identiteitsvorming van de volgende generatie. De discussies zijn in paragraaf 5.5. geschetst.

Nieuwe technologie werd als één van de belangrijkste invloedsfactor op identiteitsvorming beschouwd, zowel voor de huidige als de volgende generatie jongeren. Dit is ook voor de

huidige generatie jongeren gebleken. Nieuwe technologische ontwikkelingen, en met name op het gebied van informatietechnologie, hebben de afgelopen twintig jaar een belangrijke invloed gehad op de huidige generatie. Globalisering heeft hierdoor een vlucht genomen en kennis wordt wereldwijd verspreid. Dit heeft het wereldbeeld van jongeren doen veranderen. Naast de belangrijkste wordt deze cluster ook als zeer onvoorspelbaar gezien. Omdat slechts één van de vele uitvindingen van Philips de markt haalt, is het vrij onzeker welke technologieën ontwikkeld zullen worden. Wel wordt de laatste periode geïnvesteerd in sociale media. Daarom is de verwachting dat op dat gebied vooral nieuwe ontwikkelingen zullen komen. De richting van de trend is vrij onzeker.

6.5. Identiteitstyperingen

Wanneer de huidige generatie vergeleken wordt met de vorige generatie kan gezegd worden dat de identiteitskenmerken van de huidige generatie jongeren veranderd zijn. Jongeren bekleden, in vergelijking tot vorige generaties, relatief veel rollen en gaan relatief veel sociale relaties aan. Jongeren hebben ‘*multiple identities*’ waartussen zij kunnen laveren. Bovendien zijn jongeren veel vrijer in het vormen van deze identiteiten. Binnen de individualistische samenleving hebben jongeren veel meer mogelijkheden om hun eigen identiteit vorm te geven. Identiteiten zijn meer persoonlijk vormgegeven en minder gebaseerd op ‘voorgeschreven groepsidentiteiten’.

Met de narratieve identiteitstheorie zou deels verklaard kunnen worden waarom identiteitskenmerken veranderen. Deze theorie van wetenschapper Ricoeur¹⁸¹ stelt dat ‘het verhaal’ een goede metafoor, en bovendien het middel is met behulp waarvan we onze identiteit vormgeven. Nieuwe technologieën hebben ervoor gezorgd dat de huidige generatie jongeren andere toepassingen en middelen gebruiken om hun verhaal vorm te geven. Wanneer jongeren een ander medium gaan gebruiken om de identiteit uit te drukken zou dit kunnen betekenen dat de identiteiten hierdoor veranderen. Zowel de invulling van de identiteit zelf alsmede de identiteitskenmerken.

Typeringen van de volgende generatie jongeren zijn tijdens de expertmeeting gevormd. In scenario 1 zijn jongeren in groepsverbanden verbonden. Zij zijn erg gericht op zelfontplooiing en zijn daar zelfs in hun vrije tijd mee bezig. In scenario 2 wordt de lokale oriëntatie als erg belangrijk gezien. Jongeren grijpen terug naar vertrouwde veilige gemeenschappen. Hierop zijn zij georiënteerd. Type 3 is een ‘‘einzelfanger’’. Dit type jongere heeft voornamelijk virtueel contact met anderen. De virtuele wereld is belangrijker en individualisme ook. Type 4 is een wereldburger. Grenzen zijn voor dit type jongere geen belemmering om zich te ontwikkelen. Verschil in cultuur wordt niet als een barrière ervaren.

Eigenlijk kunnen deze typeringen voor de volgende generatie al bij de huidige generatie gevonden worden. In de huidige samenleving zijn alle vier type jongeren te vinden. De identiteitstyperingen verschillen niet enorm met die van de volgende generatie.

6.6. Beantwoording hoofdvraag

Op basis van bovenstaande beantwoording van de deelvragen kan worden geconstateerd dat identiteitsvorming door verschillende ontwikkelingen in de sociale omgeving op een andere manier plaatsvindt dat dit in het verleden gebeurde. Er is een verschuiving opgetreden in de

---

¹⁸¹ in Frissen & De Mul, 2000, p. 12.

invloedsfactoren op identiteitsvorming en de kenmerken van identiteiten zijn veranderd. Huidige identiteiten zijn persoonlijk vormgegeven, gefragmenteerd en steeds 'under construction'. Dit zijn kenmerken die ook bij de huidige Nederlandse samenleving passen.

Veel van de ontwikkelingen van de afgelopen twintig jaar zullen, volgens de experts, ook van invloed zijn op de volgende generatie jongeren. Op welke manier deze ontwikkelingen invloed zullen hebben op identiteitsvorming is meestal onduidelijk.

Omdat 'keuzevrijheid' in de toekomst belangrijk blijft zullen vormgegeven identiteiten belangrijk blijven. Nieuwe technologieën kunnen ervoor zorgen dat jongeren hun 'levensverhaal' op een andere manier vertelt en vormt. Hierdoor kan identiteit en kunnen identiteitskenmerken veranderen.

7 Literatuurlijst

Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*, Blackwell Publishers: Cambridge.

De Boer, H., Janssen, M. (2007). *Pakken & piercings. Een atlas over jeugd en deugd, arbeid en scholing*. Amsterdam: Thoeoris.

Boschma, J. & Groen, I. (2006). *Generatie einstein. Slimmer, sneller en socialer. Communiceren met jongeren van de 21^e eeuw*. Pearsons education Benelux.

van den Broek, A., de Haan, J. Digitale contacten en integratie van allochtone jongeren. In de Haan, J en van 't Hof, C. (red.). (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006: De digitale generatie*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.

Brouwer, L. Wijma, S., (2006). De zin en onzin van forumdiscussies op Marokkaanse websites. In de Haan, J en van 't Hof, C. (red.). (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006: De digitale generatie*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.

De Bruin, J. (2005). *Multicultureel drama. Populair Nederlandse televisiedrama, jeugd en etniciteit*. Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever.

Castells, M. (2004). *The power of identity*. Malden/ Oxford/ Carlton: Blackwell Publishing.

Centraal Bureau voor de Statistiek, (2004). *De Nederlandse samenleving 2004. Sociale trends*. Gevonden op: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/C2D4DEDA-DEFF-49E0-8861-F4A4B48F320C/0/2004a134pub.pdf>

van Dam, R.I., Eshuis, J., (2006). *Over closed communities en terugtrekkende burgers*. Wageningen: Communicatiemanagement, Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Gevonden op: http://library.wur.nl/wasp/bestanden/LUWPUBRD_00347004_A502_001.pdf

Dialektopoulos, T. (2003). *Van Tweeën een. Bicultureel- tweetalige socialisatie van Griekse leerlingen in Nederland*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Gevonden op <http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/ppsw/2003/a.dialektopoulos/titelinh.pdf>.

Diepstraten, I. (2006). *De nieuwe leerder. Trendstettende leerbiografieën in een kennissamenleving*. F& N Boekservice / Eigen beheer.

Duimel, M., de Haan, J., (2007). *Nieuwe links in het gezin. De digitale leefwereld van tieners en de rol van hun ouders*. Den Haag: SCP publicatie.

Easthope, H., *Fixed Identities in a Mobile World? The Relationship Between Mobility, Place and Identity*, School of Sociology and Social Work, University of Tasmania.

Engelen, R.F.J.M., Spakman, J., Nagelhout, D., Molendijk, K. G. P., Weterings, R.A.P.M., (2002). *Kwaliteitsbeelden voor transitie Een oriëntatie op de waarde voor beleidsontwikkeling*. RIVM rapport 550000005/2002. Gevonden op: <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/550000005.pdf>

Fennema, M. (n.d.). Persstemmingen na 11 september. Instituut voor Migratie- en Etnische Studies: Universiteit van Amsterdam

Frissen, V., de Mul, J., (2000). Under Construction. Persoonlijke en culturele identiteit in het multimediatijdperk. Gevonden op: http://192.87.107.35/download/pdf/surv_frismul.pdf.

Groeneveld, M. J. (2007a). *De digitale wereld, een nieuwe kijk op leren?* Hilversum: Hiteq.

Groeneveld, M. J. (2007b). *Generaties en generatieleren in organisaties*. Hilversum: Hiteq.

De Haan, J., van 't Hof, C., van Est, R. (2006). De digitale generatie. In de Haan, J en van 't Hof, C. (red.). (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006: De digitale generatie*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.pp. 11- 23.

De Hart, J., Greiner, A. (red) (2006). Meer geloof, minder kerk. Lelystad: IVIO- Uitgeverij. Fülöp, M. en Ross, A. 'Introduction: Europe as a context for the development of identity'. In Fülöp, M. en Ross, A. (red)., (2005). *Growing up in Europe today. Developing identities among adolescents*. Stoke on Trent/ Sterling: Trentham Books, p. 121- 137.

Kósa, E. (2005). 'Mass media and identity development in adolescence'. In Fülöp, M. en Ross, A. (red)., *Growing up in Europe today. Developing identities among adolescents*. Stoke on Trent/ Sterling: Trentham Books, p. 121- 137.

Kuik, J. (2004). *Marokkaan in Nederland, Nederlander in Marokko. Een onderzoek naar de sociale identiteiten van de tweede generatie Marokkanen in Nederland*. Rotterdam: Scriptie Erasmus universiteit, sociale wetenschappen.

Maccoby, E. E., Historical overview of socialization research and theory. In Grusec, J. E. en Hastings, P. D. (red). (2007). *Handbook of socialization. Theory and research*. New York/ London: The Guilford press.

Mat, J., Liever Moeder, *NRC Handelsblad*, (13-01-2007)

De Mul, J., Muller, E., Nusselder, A., (2001). ICT de baas? Informatietechnologie en menselijke autonomie. Gevonden op <http://publicinnovation.nl/>

Reijngoud, T. (n.d.). *Internet voor pubers: bikini's, bobba's en brave Turken* (ongepubliceerd). Gevonden op: <http://www.tobiasreijngoud.nl/154/?s154p33>

Sleegers, F. (2007). *In debat over Nederland. Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Sociaal en Cultureel Planbureau, (1997). *Het gezinsrapport* , Gevonden op <http://dare.uva.nl/document/1581>

Sociaal en Cultureel Planbureau, (2004). *Individualisering en sociale integratie*. Gevonden op: http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037701922/Individualisering_en_sociale_integratie.pdf

Tweede Kamer. (2004). *Onderzoek integratiebeleid. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003-2004, 28689, nrs. 8-9*. Den Haag; sdu.

Van der Steen, J. (2007). *Geld speelt geen rol. Een verschuiving in waarden van welvaart tot welzijn?* Hilversum: Hiteq.

de Swart, M. (2005). *Verkaasd?! Media en de identiteit van Surinaamse en Antiliaanse/Arubaanse jongeren in Nederland.* Nijmegen: Scriptie communicatiewetenschap.

Schutten, M. (2006). De Generatiemix. In SiS Maatschappij. p. 66- 69

Turner, J.C. 'Some current issues in research on social identity and self- categorization theories' In Ellemers, N. en Spears, R. en Doosje, B. (red)., (1999). *Social Identity.* Oxford/ Malden: Blackwell Publishers, p. 6-34.

Valkenburg, P., Schouten, P., Peter, J. (2007). Jongeren en hun identiteitsexperimenten op internet. In de Haan, J en van 't Hof, C. (red.). (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006: De digitale generatie.* Amsterdam: Boom Uitgeverij. pp. 47- 58

Van Houtum, H., (2007a), Nationalisme leidt ons naar de 19de eeuw, in: Trouw, donderdag 5 juli 2007

Houtum, Henk van, (2007b), Radicalisering van Wilders vergt tegengeluid, in De Gelderlander, 23 augustus 2007

Van Houtum, H. and Pijpers, R. (2007), The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU, *Antipode*, March 2007

Verkuyten, M. (1988). *Zelfbeleving en identiteit van jongeren uit etnische minderheden.* Arnhem: Gouda Quint bv.

Verkuyten, M. (1999). *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen.* Amsterdam: Het spinhuis.

Verkuyten, M. (2006). *Opgroeien in etnisch-culturele diversiteit.* Utrecht: Universiteit Utrecht.

Waters, M. (2001). *Globalization 2nd edition.* London: Routledge.

van Zoonen, L. (2003). *Identiteit en burgerschap in populaire cultuur.* Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Internetbronnen:

www.cbs.nl

Kennislink.nl, Marokkaanse jongeren in de virtuele wereld.

Universiteit Leiden., (2007). *Helpt jongeren negatief over islam.* Gevonden op 17 Januari 2007 op <http://www.nieuws.leidenuniv.nl/index.php3?m=&c=1380>

Zembla, (2007). *Jong en Wilders.* Uitgezonden op 14 Januari 2007.

Bijlage 1

In het kader van dit onderzoek zijn de volgende experts geïnterviewd:

- Prof. Dr. Jos de Mul, hoogleraar filosofie van mens en cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij geeft leiding aan het onderzoekscentrum 'Filosofie van de ICT' en is hoofdaanvrager van het onderzoeksproject 'Playful identities'.
- Prof. Dr. Maykel Verkuyten, hoogleraar bij het Departement Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Utrecht. Hij doet onderzoek naar vraagstukken van relaties tussen groepen en culturen.
- Drs. Arjaan Arjaan Hijmans van den Bergh, beleidsmedewerker religie en identiteitsvraagstukken bij FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling te Utrecht.
- Drs. Dennis Broeders, stafmedewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij is coördinator van de projectgroep 'Identiteit en integratie'.
- Dr. Lenie Brouwer, Universitair docent op de afdeling sociale en culturele antropologie. Zij houdt zich momenteel bezig met de invloed van internet op de samenleving waarbij zij zich in het bijzonder richt op het gebruik van internet door allochtonen.

Bijlage 2

Aan de expertmeeting namen de volgende experts deel.

- Dr. Isabelle Diepstraten, onderzoekster bij Fontys Hogescholen. Zij heeft zich gespecialiseerd in generatieonderzoek.
- Liliane van Lier, onderzoekster bij SARV. Zij doet internationaal jongerenonderzoek over verschillende onderwerpen.
- Drs. Jeroen Timmermans, promovendus aan de Universiteit van Rotterdam op het onderwerp jongeren en identiteit. Hij is verbonden aan het onderzoek 'Playful Identities'.
- Drs. Dennis Broeders, stafmedewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij is coördinator van de projectgroep 'Identiteit en integratie'.
- Drs. Arjaan Arjaan Hijmans van den Bergh, beleidsmedewerker religie en identiteitsvraagstukken bij FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling te Utrecht.
- Prof. Dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, hoogleraar Cultuur in Brabant aan de Universiteit van Tilburg. Hij houdt zich bezig met de regionale geschiedenis, volkscultuur en erfgoed in Brabant.
- Els Dragt, projectmanager onderzoek bij Young Works.